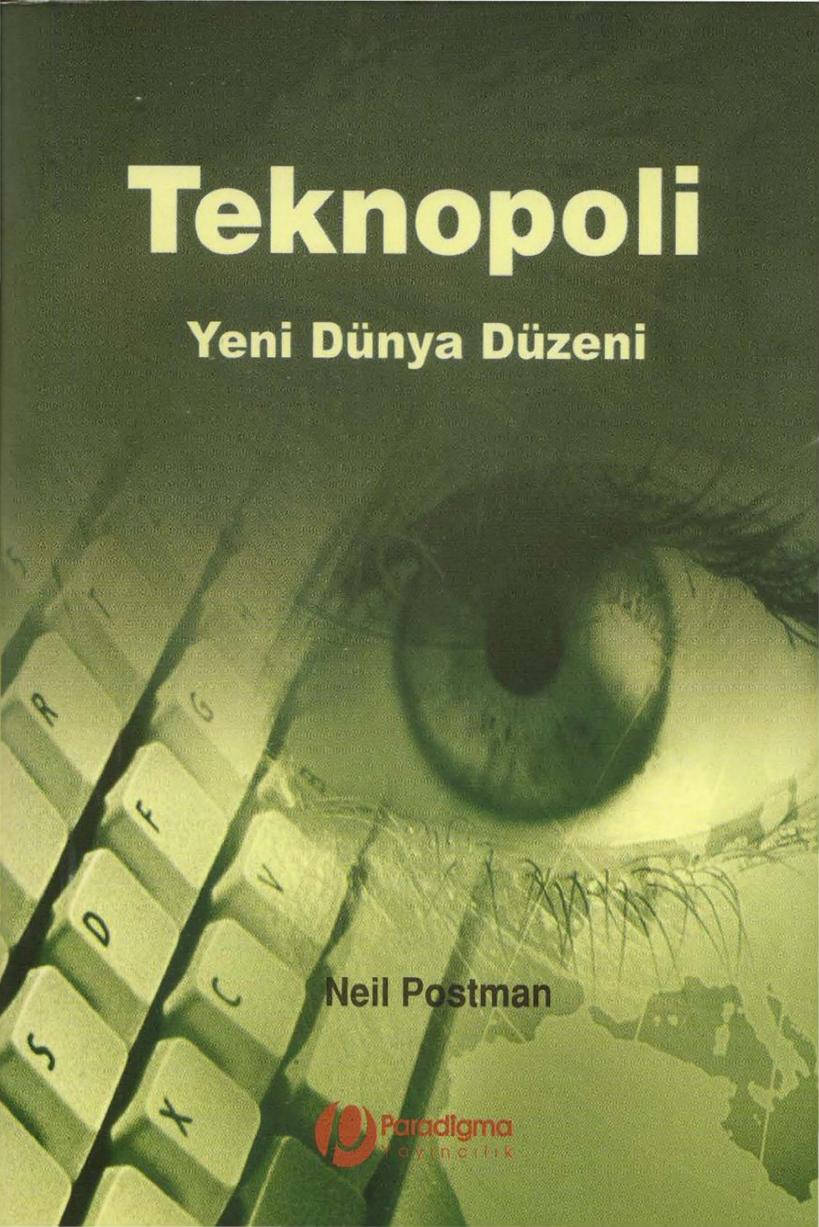
Teknopoli

Yeni Dünya Düzeni

Neil Postman

Paradigma
Yayıncılık

Neil Postman

Teknopoli

Paradigma Yayıncılık

Teknopoli
Neil Postman

Kitabın Özgün Adı
Technopoly: The Surrender of Culture to Technopoly

Tercüme
Mustafa Emre Yılmaz

Bu kitabın Türkçe bütün yayın hakları Paradigma Yayıncılık Ltd. Şti.'ne aittir; hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın fotokopi ve kompüter dahil hiçbir elektronik ya da mekanik araçla yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

2. Baskı, İstanbul, 2006
(İlk baskısı Gelenek Yayıncılık tarafından yapılmıştır.)

Baskı
Bayrak Matbaacılık, Küçük Ayasofya Cad. Yabacı Sok. 2/1
Sultanahmet-İstanbul

ISBN: 975-00245-2-4
Paradigma - Entelektüel/Popüler 2

PARADİGMA YAYINCILIK
Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.
Nuri Tezel Apt. No: 23/2
34110 Cağaloğlu/İSTANBUL
www.paradigmaturk.com
Tel: 0212 520 55 10
Fax: 0212 520 55 14

Neil Postman

Teknopoli

Tercüme
Mustafa Emre Yılmaz

Paradigma Yayıncılık

İstanbul, 2006

Neil Postman eleştirmen, iletişim teorisyeni ve New York Üniversitesi iletişim Fakültesi dekanıdır. Postman, 1987 senesinde National Council of Teachers of English (İngilizce Öğretmenleri Ulusal Konseyi) tarafından verilen George Orwell Award for Clarity in Language (George Orwell Dilde Berraklık Ödülü) almıştır. 1989 New York Üniversitesi'nde yılın öğretim görevlisi seçilmiştir. 1989 bahar döneminde Harvard'da Basın ve Kamu Politikaları bölümünde Laurence Lombard misafir öğretim görevlisi olarak bulunmuştur. 1982'den sonra *Et Cetera* (Genel Semantik dergisi) editörlüğünü üstlenmiştir. Postman'ın kitapları arasında *Teaching as a Subversive Activity* (Charles Weingartner ile birlikte), *The Disapparence of Childhood*, *Amusing Ourselves to Death* ve *Conscientious Objections* yer almaktadır.

İçindekiler

Önsöz 11

1. Thamus'un Yargısı 13
2. Aletlerden Teknokrasiye 33
3. Teknokrasiden Teknopoli'ye 53
4. İmkânsız Dünya 71
5. Bozulmuş Savunmalar 87
6. Makinelerin İdeolojileri: Tıp Teknolojisi 109
7. Makinelerin İdeolojileri: Bilgisayar Teknolojileri 125
8. Görünmez Teknolojiler 141
9. Bilimcilik 165
10. Büyük Sembol Seli 187
11. Aşık Direniş Savaşçısı 205

Bibliyografya 225

İndeks 231

ÖNSÖZ

1959 senesinde Sir Charles Snow, *The Two Cultures and the Scientific Revolution* isimli eseri yayımladı. Bu eserin adı, Cambridge Üniversitesi'nde verilmiş olan Rede Konferansının konusunu ve başlığını oluşturmaktaydı. Konferans, Sir Charles'ın çağımızın büyük bir problemi olarak gördüğü sanat ve bilim arasındaki zıtlığı, daha açık bir ifadeyle edebi entelektüeller (bazen hümanistler olarak adlandırılırlar) ile bilim adamları arasındaki amansız düşmanlığı aydınlatmak amacıyla düzenlenmişti. Kitabın yayımlanması akademisyenler arasında ufak şiddette bir sarsıntıya sebep oldu (denebilir ki Richter ölçeğiyle 2,3 şiddetinde). Bunun nedeni yalnızca Snow'un sıkı bir biçimde bilim adamlarının tarafını tutması ve hümanistlere sert, komik ve terbiyesiz cevaplar verme yönünde birçok sebep ve fırsat vermiş olması değildi. Fakat tartışma uzun sürmedi ve etkisi kısa sürede kayboldu. Sir Charles yanlış soruyu sormuştu, yanlış argümanı ortaya atmıştı ve bu nedenle alakasız bir cevap verdi. Hümanistlerle bilim adamları arasında bir kavga yoktur, en azından birçok insanı ilgilendiren bir kavga yoktur.

Bununla birlikte Snow'a göre, iki kültürün mevcut olduğu, bu iki kültürün şiddetli karşıtlık içinde olduğu ve bu mevzuda büyük bir tartışmaya girişilmesi zorunluluğu gözden kaçırılmamalıdır. Snow, fakülte kulüplerinde oturanların gizli hoşnutsuzluklarından çok buralarda hiç bulunmamış olanlarınkine dikkat ediyordu ve kavganın hümanistlerle bilim adamları arasında değil de teknolojiyle diğer herkes arasında olduğunu

görmüştü. Bu, "diğer herkes"in bu durumun farkında olduğu anlamına gelmez. Haddi zatında birçok insan teknolojinin sadık bir dost olduğuna inanırlar. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi teknoloji bir dosttur. Hayatımızı kolaylaştırmakta, temiz kılmakta ve uzatmaktadır. Bir dosttan başka ne istenir ki? İkinci olarak, kültürle olan uzun süreli, samimi ve yakın ilişkisinden ötürü teknoloji, sebep olduğu sonuçların sorgulanmasına davetiye çıkarmamaktadır. Teknoloji güvenilmek ve itaat edilmek isteyen bir dosttur ki birçok insan teknolojiye güvenmektedir ve boyun eğmektedir zira teknoloji gerçekten çok cömerttir. Fakat elbette bu dostluğun karanlık bir yanı vardır. Teknolojinin hediyeleri yüksek maliyetten masum değildir. En dramatik haliyle ifade edecek olursak, teknolojinin kontrol dışı büyümesi insanlığın hayati kaynaklarını yok etmektedir suçlamasında bulunabiliriz. Teknoloji, ahlaki temelden yoksun bir kültür meydana getirmektedir. İnsan hayatını yaşamaya değer kılan zihinsel yöntemlere ve sosyal ilişkilere zarar vermektedir. Kısaca teknoloji, hem dost hem de düşmandır.

Bu kitap, teknolojinin ne zaman, nasıl ve niçin özellikle tehlikeli bir düşman haline geldiğinden bahsetmeye kalkışmaktadır. Bu durum daha önce birçok yazar tarafından ele alınmıştır, bu isimlerden bazıları Lewis Mumford, Jacques Ellul, Herbert Read, Arnold Gehlen, Ivan Illich'dir. Bu tartışma yalnızca Snow'un yersiz yaklaşımlarıyla kesintiye uğramış ve zamanımıza kadar önemini muhafaza ederek devam etmiştir ve de teknolojik üstünlüğün Körfez Savaşı'nda Amerikalılarca muhteşem bir biçimde sergilenişi sonucu daha ilginç bir hal almıştır. Savaşın haksız olduğunu veya teknolojinin kötüye kullanıldığını söylemiyorum, söylemek istediğim, Amerikanın savaştaki başarısının, teknolojinin barışta olduğu gibi savaşta da koruyucumuz olduğuna dair dehşet verici düşüncenin doğrulanması olduğudur.

1
Thamus'un Yargısı

Plato'nun *Phaedrus* adlı eserinde, Yukarı Mısır'ın büyük bir şehrinin kralı olan Thamus hakkında bir hikâye vardır. Bizim gibi, (Thoreau'nun deyimiyle) kendi araçlarına alet olmaya meyilli insanlar için çok az efsane bu kadar eğiticidir. Sokrates'in, arkadaşı Phaedrus'a anlattığı hikâyeye göre, Kral Thamus bir keresinde sayılar, hesaplama, geometri, astronomi ve yazı dahil birçok şeyin mucidi olan Tanrı Theuth'u ağırlar. Theuth, Kral Thamus'a buluşlarını sergiler ve bu buluşların Mısır'da adamakıllı bilinmesi ve mevcut olması gerektiğini söyler. Sokrates hikâyeye şöyle devam eder:

> *Thamus tüm buluşların ne işe yaradıklarını inceledi. Her bir buluş için beğenip beğenmediğini dile getirdi. Kral Thamus'un Theuth'a ait olan buluşların her biri için neler söylediğini sayıp dökmek çok vakit alacaktır. Fakat, sıra yazıya gelince Theuth: "Sayın kralım, bu Mısırlıların bilgeliğini ve hafızalarını geliştire-*

cek bir başarıdır. Bilgeliğin ve hafızanın reçetesini buldum." dedi. Thamus ise: "Ey mucitlerin piri, buluş yapmak ayrı şey, buluşunun onu kullananlara fayda mı yoksa zarar mı getireceğini kestirmek ayrı şey. Harflerin babası olan sen, kendilerine duyduğun sevgi dolayısıyla, verecekleri neticenin tam aksi bir neticeyi onlardan bekliyorsun. Yazıyı kullanmaya başlayanlar hafızalarını kullanmaktan vazgeçecekler ve unutkanlaşacaklar. Bir şeyleri hatırlamak için iç kaynaklarını kullanmak yerine harici birtakım işaretlere bel bağlayacaklar. Sen hafıza için değil, anımsama (recollection) için bir reçete keşfettin. Bilgeliğe gelince, öğrencilerin, hakikati olmayan bilgelikleri sayesinde şöhrete ulaşacaklar fakat aslında bir yol göstericiden yoksun olan öğrencilerin sadece malumat sahibi olacaklar. Sonuçta belki bilgili sayılacaklar ama birçok şeyin cahili olacaklar. Gerçek birer bilge olmak yerine bilgeliğin gururuyla yetinen bu insanlar toplum için de birer yük haline gelecekler.[1]

Kitabıma bu efsane ile başladım çünkü Thamus'un verdiği cevabın içinde teknoloji toplumu hakkında basiretli bir biçimde nasıl düşünebileceğimize dair birçok sağlam ilke yatmakta. Gerçekte, Thamus'un vardığı yargıdaki bir hatadan bile, önemli şeyler öğrenebiliriz. Thamus'un hatası yazının hafızaya zarar vereceğini düşünmesi değildir. Yazının böyle bir etkiye sahip olduğu kanıtlanabilir. Thamus'un hatası yazının topluma başka hiçbir şey değil de sadece yük olacağını düşünmesidir. Tüm bilgeliğine rağmen Thamus, yazının bizce malum olan birçok yararını öngörememiştir. Buradan teknolojik buluşların tek taraflı etkilerinin olduğunu

1. Platon. s. 96

varsaymanın bir hata olduğunu öğreniyoruz. Tüm teknolojik buluşların hem menfi hem müspet etkileri vardır (ya o ya bu değil, hem o hem bu).

Düşünmeye iki dakikadan fazla vakit ayıranlar için hiçbir şey aşikâr değildir. Bununla birlikte, fanatik Theuthlar tarafından kuşatılmış durumdayız. Bu tek gözlü kâhinler yeni teknolojik buluşların neler sağlayacağını görmekte fakat ne gibi zararlara yol açabileceğini görememekteler. Bu tip insanları teknoloji severler (technophiles) diye adlandırabiliriz. Bu insanlar âşıkmışçasına teknolojiden gözlerini hiç ayırmazlar ve gelecek adına hiçbir endişe beslemeden teknolojinin tertemiz, lekesiz bir şey olduğunu düşünürler. Bu yüzden tehlikelidirler ve bu insanlara temkinli bir biçimde yaklaşmak gerekmektedir. Öte yandan, benim gibi (ya da suçlanıyor olduğum gibi) bazı tek gözlü kâhinler ise Thamus gibi sadece teknolojinin menfi yönlerinden bahsetme eğilimindedir. Yeni teknolojik buluşların mümkün kılacağı fırsatlar hakkında ise susmayı tercih ederler. Bence, coşkulu yığınların sebep olduğu şamatayı dindirmek için muhalif bir sese her zaman ihtiyaç var. İlle de bir taraf tutulacaksa bu Thamus'un tarafıdır. Fakat bu bir hatadır yine de. Ve şunu da belirtmeliyim ki, yazı hakkındaki yargısı hariç, Thamus aynı hatayı tekrarlamıyor. Efsaneyi yeniden okuduğunuzda Thamus'un, Theuth'un icatları hakkında hem lehte hem aleyhte iddiaları dile getirdiğini göreceksiniz. Her kültürün (bu işi zekice yerine getirsin ya da getirmesin) teknolojiyle müzakere masasına oturma zorunluluğu vardır. Teknolojinin neler kazandırdığı ve kaybettirdiği göz önünde tutularak bir anlaşmaya varılır. Bilge insanlar bunu iyi bilirler ve büyük teknolojik değişikler onları nadiren etkiler ve hiçbir zaman çok fazla sevindirmez. İşte, Freud'un, *Civilization and Its Discontents* (Medeniyet ve Hoşnutsuzlukları) adlı kasvetli eserinden konu hakkındaki görüşleri.

Bir insan şunu sorabilir: Benden yüzlerce kilometre uzakta yaşayan çocuğumun sesini duymam ya da mümkün olan en kısa zamanda arkadaşımın uzun ve zor yolculuğunu kazasız belasız atlattığını öğrenmem, memnuniyetimin ve mutluluğumun artmasına vesile değil mi? Tıbbın bebek ölümlerini ve doğum sırasında enfeksiyon kapma riskini büyük ölçüde azaltmış olması ve hatta ortalama hayatı bir hayli uzatmış olması bir şey ifade etmiyor mu?

Freud teknolojik ve bilimsel gelişmelerin düşüncesizce ele alınmaması gerektiğini çok iyi biliyordu. Bu yüzden bu bölüme bu tür gelişmeleri onaylayarak başlıyor. Fakat ilerleyen bölümlerde teknolojik ve bilimsel gelişmelerin neleri tahrip ettiğini hatırlatıyor.

Eğer uzak mesafeleri fethetmek için demiryolları olmasaydı çocuğum hiçbir zaman doğduğu kasabayı terk etmeyecek ve çocuğumun sesini duymak için telefona ihtiyaç duymayacaktım. Eğer okyanuslar gemiyle aşılıyor olmasaydı arkadaşım bu yolculuğa çıkmayacak ve ben endişemi gidermek için telgrafa ihtiyaç duymayacaktım. Bebek ölümlerinin azaltılması bizlere doğum kontrolünü empoze etti. Hijyen dönemi öncesine göre daha fazla çocuk yetiştiriyor değiliz ve aynı zamanda cinsel hayatımız daha güç şartlar altında gerçekleşiyor... Son olarak, zor ve sıkıcı bir hayatın uzatılmasının bize faydası ne? Ve eğer hayat acıyla doluysa ölümü memnuniyetle karşılamaktan başka ne yapabiliriz.[2]

2. Freud, ss. 38-39

Freud teknolojik gelişmenin nelere mal olduğunu listelerken gayet moral bozucu bir çizgide yer alıyor. Freud, Thoreau'nun gelişmiş icatlarımızın iyi olmayan sonuçlara götürdüğü fikrine katılıyor.

Teknolojiseverler, kendilerinden emin bir biçimde, Freud'a cevap niteliğinde, hayatın oldum olası neşeden uzak ve acıyla dolu olduğunu, telefonun, yolcu gemilerinin ve özellikle hijyen döneminin hayatı uzatmakla kalmayıp aynı zamanda onu yaşanır hale getirdiğini söyleyeceklerdir. Bu kesinlikle benim de dile getireceğim bir iddia (böylece tek taraflı ve teknolojiden korkan (Technophobe) biri olmadığımı da ispatlamış olurum) fakat şu an bu yolu takip etmeyeceğim.

Sohbetimize Freud'u davet etmekteki amacım bilge bir insanın (hatta en kederli simalardan biri olan Freud) teknoloji kritiğine, teknolojinin başarılarını tasdik ederek başlaması gerektiğini göstermekti. Kral Thamus sanıldığı kadar bilge olsaydı, yargısında yazının kazandıracağı güç hakkında da tahminde bulunmayı unutmayacaktı. Teknolojik değişimin hesaplanması için tarafsız ölçülere ihtiyaç vardır.

Thamus'un ihmalinden kaynaklanan hata için bu kadar yeterli. Bahsetmeye değer bir başka ihmali daha var kral Thamus'un, fakat bu bir hata değil. Thamus yazının, faydasının ve zararının kullanımına bağlı olan nötr bir teknoloji olmadığı gerçeğini sorgulamaksızın kabul ediyor. Bu yüzden de bunu ifade etme gereği görmüyor. Bir teknolojinin kullanımının teknolojinin yapısına bağlı olduğunu yalın bir biçimde biliyor. Yani bir teknolojinin fonksiyonları o teknolojinin yapısının takipçisidir. Bu yüzden Thamus insanların ne yazacağıyla değil, yazacak olmasıyla ilgileniyor. Eğer yazı sadece belli metinler üretmek için (varsayalım edebiyat metinleri) kullanılır ve başkaları (varsayalım tarih ve felsefe) için kullanılmazsa bozuculuğu en aza indirgenmiş olacaktır. Thamus'un, bir dereceye kadar bugünkü teknoloji severler gibi, böyle bir tavsiyede bulun-

muş olduğunu tasavvur etmek anlamsız olur. Thamus'un böyle bir nasihate itibar etmesi için fazlaca toy olması gerekir. Sanırım, Thamus teknolojinin, kültürün sürgülü giriş kapısı olduğunu kabul ediyor. Teknoloji içeri girdiğinde kendi rolünü oynar; ne yapması için dizayn edilmişse onu yapar. Bu da Thamus'un bize öğrettikleri arasında yerini alıyor. Vazifemiz dizaynın ne olduğunu öğrenmek; ne zaman kültürümüze yeni bir teknoloji girse gözlerimizi dört açmak.

Tüm bunları Thamus'un sessizliğinden çıkarıyoruz. Fakat Thamus'un söylediklerinden, söylemediklerine nazaran daha fazla şey öğrenebiliriz. Örneğin Thamus, yazının, "hafıza" ve "bilgelik" sözcükleriyle ifade edilen manaları değişikliğe uğratacağına dikkat çekiyor. Thamus hafızanın, kendisinin küçümsediği anımsama (recollection) ile karıştırılacağından kaygı duyuyor ve bilgeliğin salt bilgiyle ayırt edilemez hale geleceğinden endişe ediyor. Bu kanaat yüreklerimizin derinliklerine işlemeli çünkü radikal teknolojik yeniliklerin eski terimlere yeni anlamlar yükledikleri kesin bir bilgi. Ve bu süreç, biz onun tam manasıyla farkına varmadan işlemektedir. Tam da bu nedenle, yeni teknolojilerin yeni terimler kazandırması sürecinden epeyce farklı olan bu süreç sinsi ve bir o kadar da tehlikelidir. Zamanımızda, dilimize bilinçli bir şekilde yeni teknolojik gelişmeler yüzünden binlerce yeni sözcük katmaktayız; VCD, yazılım, önden çekişli motor, walkman gibi... Bunları şaşkınlıkla karşılamıyoruz. Yeni şeyler yeni sözcüklere ihtiyaç duyarlar. Fakat yeni şeyler aynı zamanda derin anlamlara sahip olan eski kelimeleri de değişikliğe uğratırlar. Telgraf ve baskı makinesi "haber (information)" sözcüğüyle kastettiğimiz manayı değiştirdi. Televizyon, "siyasi tartışma", "haberler", "kamuoyu" terimleriyle ifade ettiğimiz manaları değişikliğe uğrattı. Bilgisayar "haber (information)" sözcüğünün manasını bir kez daha değiştirdi. Yazı "gerçek" ve "kanun" derken kastettiğimiz manaları değişik-

liğe uğrattı, matbaa bir kez daha değişikliğe sebep oldu ve şimdi aynı görevi televizyon ve bilgisayar yerine getiriyor. Bu tarz değişikler hızlıca, kendinden emin bir biçimde ve kısmen sessizce meydana gelirler. Sözlük yazarları halk oylamasına başvurmazlar. Neler olduğuna dair broşürler yazılmaz, okullar olup bitene karşı ilgisizdirler. Eski kelimeler hâlâ aynı görünmektedir ve hâlâ aynı tarz cümlelerde kullanılmaktadır. Fakat aynı manaları ifade etmemektedirler, hatta bazen zıt manalar içermektedirler. İşte bu, Thamus'un bize öğretmek istediği şeydi; teknoloji en önemli terimlerimizi zorla ele geçirir. Teknoloji, "özgürlük", "gerçek", "zekâ", "olgu", "bilgelik", "hafıza", "tarih" gibi birlikte yaşadığımız kelimeleri yeniden tanımlar ve sürekli bize aktarır. Biz de teknolojiden bunu talep etmeyi sürdürmekteyiz.

Teknolojik değişim olgusu derinlemesine inceleme gerektirmektedir ve ileride bu konuya tekrar döneceğim. Bu arada Thamus'un yargısından çıkarılacak birçok ilke mevcuttur. Bu ilkelerden bahsetmeliyim çünkü bu ilkeler tüm yazacaklarımın habercisidirler. Örneğin, Thamus Theuth'un öğrencilerinin gerçekte olmayan bilgeliklerinden ötürü haksız bir üne kavuşacaklarına dair uyarıda bulunmaktadır. Thamus bu uyarıyla, yeni bir teknoloji kullanma becerisini geliştirenlerin, bu beceriye sahip olmayanlar karşısında haksız bir otoriteye ve prestije sahip bir elit grup haline geleceklerini ifade etmektedir. Bu olgunun ilginç olan etkilerini ifade etmenin değişik yolları vardır. Modern iletişim araştırmalarının babası olan Harold Innis, defalarca önemli teknolojik icatların ortaya çıkardığı "bilgi monopolleri"nden bahsetmiştir. Innis, Thamus'un aklında olanı açık bir şekilde dile getirmiştir; belirli bir teknolojinin işleyiş biçimi üzerinde kontrol sahibi olanlar, bundan yoksun olanlar karşısında gücü ellerinde toplarlar ve kaçınılmaz bir biçimde bu güçten yoksun olanlara karşı bir düzen oluştururlar. Innis, *The Bias of Communication* adlı

kitabında yeni bir teknolojinin, geleneksel bilgi monopolleriyle nasıl "kapıştığına" ve başka bir grup tarafından yönetilen yeni bir bilgi monopolü meydana getirdiğine dair birçok tarihsel örnek vermektedir. Teknolojinin faydalarının ve zararlarının eşit bölüştürülmediğini söylemek, bu gerçeğin farklı bir biçimde ifade edilişidir. Eskiden olduğu gibi yine kazananlar ve kaybedenler mevcuttur. Hayret verici ve aynı zamanda üzücü olan ise kaybedenlerin kazananları gerçekten alkışlamış olması ve bazılarının hâlâ alkışlıyor olmasıdır.

Bir örnek olarak televizyonu ele alalım. Amerika Birleşik Devletleri'nde, dünyanın geri kalanına nazaran daha ciddi bir biçimde ele alınan televizyon, birçok insana göre bir lütuftur. Bu şekilde düşünenler yalnızca televizyon sayesinde çok para kazanan ve tatmin edici kariyerlere kavuşan yöneticiler, teknik elemanlar, haber spikerleri, showmenler değildir. Yeni bir bilgi monopolü meydana getiren bu insanların kendilerini ortaya çıkaran sistemi alkışlamasında ve televizyonun desteklenmesini istemesinde şaşılacak bir şey yok. Öte yandan, uzun vadede televizyon muhtemelen öğretmenlerin kariyerlerine yavaş yavaş son verecek. Çünkü okullar matbaanın ortaya çıkardığı bir yeniliktir ve basılı yayınlar önemini muhafaza ettikçe okul da ayakta kalacaktır. Öğretmenler dört yüz yıldan beri matbaanın meydana getirdiği bilgi monopolünün bir parçası olageldiler ve şimdi bu monopolün yok oluşuna şahit oluyorlar. Öyle görünüyor ki öğretmenlerin bu yok oluşu engellemek için yapabilecekleri çok az şey var. Fakat şüphesiz öğretmenlerin olup biteni coşkuyla karşılamasında mantık aramak da yanlış olur. Bu tarz bir coşku bana yüzyıl başında demirci ustalarının otomobili göklere çıkarmasını ve otomobil sayesinde işlerinin büyüyeceğini düşünmesini anımsatıyor. Otomobilin demirci ustalarının işlerini büyütmediğini hatta modası geçmiş kıldığını şu an biliyoruz. Aklı başında demirciler de bunun farkındaydı zaten. Bu du-

rum karşısında demircilerin sızlanmaktan başka alternatifleri olduğu da söylenemez.

Benzer bir durum bilgisayar teknolojisinin gelişmesinde ve yayılmasında da karşımıza çıkıyor. Burada da yine kazananlar ve kaybedenler mevcut. Bilgisayarın, silahlı kuvvetler, havayolu şirketleri, bankalar, vergi daireleri gibi büyük ölçekli kuruluşların gücünü artırdığı tartışma götürmez bir gerçektir. Fizikteki ya da diğer doğa bilimlerindeki yüksek dereceli araştırmacılar için de artık bilgisayar vazgeçilmez bir unsurdur. Fakat bilgisayar teknolojisi insan yığınlarına ne derece avantaj sağladı? İşçilere, manavlara, öğretmenlere, araba tamircilerine, müzisyenlere, duvar ustalarına, dişçilere, hayatlarına bilgisayarın yeni yeni girdiği diğer insanlara neler kazandırdı? Bu insanların özel hayatlarına ait meseleler, gücü elinde bulunduran kuruluşlar tarafından kolayca ulaşılabilir oldu. İnsanlar daha kolay izlenir ve kontrol edilir oldu, daha fazla incelemelere maruz kaldı, haklarında alınan kararlar karşısında daha fazla hayrete düşer oldu, genelde sayılarla ifade edilen nesneler haline geldiler. İnsanlar reklâm amaçlı maillerin istilasına uğradı, reklâm şirketlerinin ve politik oluşumların kolay hedefleri olmaya başladılar. Okullar çocuklara daha değerli şeyler varken bilgisayar kullanmayı öğretmeye başladılar. Bir tek cümleyle söylemek gerekirse, kaybedenler ihtiyaç duydukları hiçbir şeyi elde edemedi. Bu yüzden onları kaybedenler diye adlandırıyoruz.

Kazananların, kaybedenleri bilgisayar teknolojisini coşkuyla karşılamaları yönünde özendirmelerini beklemek yanlış olmaz. Bu kazananların yöntemidir. Bazen kaybedenlere kişisel bilgisayar sayesinde hesaplarını kolayca tutabileceklerini, bazen yemek tariflerini daha iyi saklayabileceklerini, bazen ise daha mantıklı alışveriş listeleri hazırlayabileceklerini söylerler. Ayrıca hayatlarını daha verimli idare edeceklerini söylerler. Fakat kazananlar tedbiri elden bırakmaz ve verimli olmanın kimin bakış

açışından haklı gösterildiğini söylemeyi ihmal ederler ya da verimli olmanın bedelinden söz etmezler. Kazananların, bilgisayarın maharetleriyle kaybedenlerin gözlerini kamaştırması karşısında kaybedenler dikkatli olmalıdır. Aslında bilgisayarın harikulade maharetleri, kaybedenlerin hayat kalitesiyle çok da ilgili değildir. Kaybeden er geç yenilecektir çünkü Thamus'un öngördüğü gibi yeni bir teknolojinin uzmanlarının ortaya koyduğu bilgi birikimini bilgelik olarak kabul etmektedirler. Yine Thamus'un önceden haber verdiği gibi uzmanlar da buna inanır. Sonuç olarak birtakım sorular gündeme getirilmez. Örneğin, teknoloji kime daha fazla özgürlük ve güç sağlayacak? Ve kimin gücü ve özgürlüğü azalacak.

Kazananların her şeyin farkında olduğu, çok iyi planlanmış bir komplodan bahsediyormuşum gibi gelebilir. Fakat durum tam olarak bu değil. Öncelikle, demokratik değerlere, görece zayıf geleneklere sahip ve teknolojik gelişmelere karşı açık olan kültürlerde insanlar teknolojik değişimi coşkuyla karşılama eğilimindedir. Ve bu insanlar teknolojik gelişmenin faydalarının er geç tüm topluma eşit derecede yayılacağına inanırlar. Özellikle Amerika gibi yeni olan şeylerin şehvetle karşılandığı bir yerde bu çocukça inanca büyük ölçüde sahip olunduğunu görüyoruz. Doğrusu Amerikalılar sosyal değişim sonucunda kazanan ve kaybeden tarafların ortaya çıktığının nadiren farkına varırlar. Bu durum Amerikalıların iyimserliğinden kaynaklanmaktadır. Bu doğal iyimserlik de müteşebbisler tarafından istismar edilmektedir. Teknolojik değişim için ödenen bedeli ifşa etmenin ahmaklık olduğunu bilen bu müteşebbisler topluma gerçekleşmeyecek ümitler aşılamak için olanca güçleriyle çalışmaktadırlar. Öyleyse denebilir ki; eğer bir komplo mevzu bahisse bu kültürün kendine karşı kurduğu bir komplodur.

Aynca ve daha önemlisi, kimin kazanıp kimin kaybedeceği, özellikle teknolojik yeniliğin ilk safhalarında belli değildir. Çünkü teknolo-

jinin sebep olduğu değişimler kolayca fark edilmez ve hatta denebilir ki, bu değişimleri kestirmek imkânsızdır. Tahmin edilemeyen değişimlerden bazıları ideolojik sahada cereyan eder. Thamus yazıyı kullananların iç kaynaklarını kullanmak yerine harici birtakım işaretlere bel bağlayacaklarını ve bir yol göstericiden yoksun bir biçimde sadece malumat sahibi olacaklarını söylerken bu tarz değişimleri göz önünde bulundurmaktaydı. Thamus, yeni teknolojilerin "bilmek" ve "gerçek" derken işaret ettiğimiz manaları değişikliğe uğratacağını kastediyordu. Yeni teknolojiler, bir kültürün dünyayı algılayış biçimini belirleyen, ta içimize işlemiş bulunan düşünce alışkanlıklarını değiştirir. Şeylerin tabii düzeni nedir? Nedir mantıklı olan? Zorunlu olan nedir? Kaçınılmaz olan nedir? Gerçek nedir? Teknolojik yenilikler tüm bu sorulara verdiğimiz cevapları değişikliğe uğratmaktadır. Teknoloji, nasıl oluyor da gerçeğin ne olduğuna dair yeni kavramlar yaratırken eskilerinin altını kazıyor? Bir örnekle bu meseleyi aydınlatmak istiyorum. Zararsız bir uygulama gibi görünen, öğrencilere sınavlarda vermiş oldukları cevaplara göre not verilmesi uygulamasından bahsedeceğim. Bu yöntem çoğumuza gayet doğal gelmektedir ve bizler bu yöntemin önemini güçlükle fark ederiz. Hatta öğrencinin notunu gösteren sayılar ya da harflerin birer araç (dilerseniz birer teknoloji) olduğunu tasavvur etmek de güçtür bizim için. İnsanların davranışlarını ölçmek için bu tarz bir teknoloji kullanmakla tuhaf bir iş yapıyoruz. Gerçekte öğrencilerin sınav kâğıtlarına not verme uygulamasına ilk olarak 1792 senesinde Cambridge Üniversitesi'nde William Farish isimli bir öğretim görevlisinin teklifi üzerine başlandı.[3] William Farish hakkında çok şey bil-

---

3. Keith Hoskin, "*The Examination, Disciplinary Power and Rational Schooling*", History of Education, cilt VIII, no.2 (1979), s.135-46. Profesör Hoskin, Farish'le ilgili olarak aşağıdaki hikâyeden sunmaktadır. Farish, Cambridge'de mühendislik profesörüydü ve Cambridge'deki evinde hareket edebilir bir duvar tasarlamıştı. Duvar makaralar üzerinde aşağı yukarı hareket edebiliyordu. Bir gece geç saatlerde çalışmaktayken üşüdüğünü hissetti ve duvarı aşağıya indirdi. Tarih hikâyenin geri kalanını ortaya çıkarma noktasında başarısız kalmaktadır. Tüm bunlar William Farish hakkında ne kadar az malumata sahip olduğumuzun bir göstergesidir

miyoruz ve sanırım onun ismini duymuş olanlar bir avuç insandan fazla değildir. Fakat Farish'in insan düşüncesine niceliksel değer atfetme fikri gerçeğin matematiksel olarak kavranmasına doğru gidişte çok önemli bir adımdır. Eğer bir düşüncenin niteliği sayılarla ifade edilebiliyorsa merhamet, aşk, nefret, güzellik, yaratıcılık, zekâ dahi sayılarla ifade edilebilir. Galileo doğanın dili matematiktir derken insanın duygularını, becerilerini, iç dünyasını dahil etmiyordu. Fakat şu an çoğumuz bunları dahil etme eğilimindeyiz. Psikologlarımıza, sosyologlarımıza ve eğitimcilerimize sayılar olmadan işlerini yapmak imkânsız gelmektedir. Sayılar olmadan gerçek bilgiye ulaşamayacaklarını düşünürler.

Kullanıla gelen bu yöntemin aptalca ya da tehlikeli olduğunu iddia edecek değilim ama tuhaf olduğu da bir gerçek. Aslında daha tuhaf olan, çocuğumuzun bu yöntemi tuhaf bulmaması. Galileo'ya, Shakspeare'e ya da Thomas Jefferson'a bir insanın IQ'su 134 ise o insan işini daha iyi yapacaktır ya da şu insanın duyarlılık derecesi 7,2'dir (sensitivity scale) ya da şu öğrenci "Kapitalizmin Yükselişi" isimli ödevinden A aldı deseydik hiçbir şey anlamayacaklardı. Fakat bu ifadeler bize anlamlı geliyor çünkü zihinlerimiz sayılarla koşullandırılmış durumda ve bu yüzden dünyayı onlardan daha farklı görüyoruz. Bizim gerçeklik anlayışımız onlardan farklıdır. Başka bir deyişle iyice yerleşmiş her teknoloji, dünyayı özgün bir biçimde inşa eden, bir şeyi diğerlerinden değerli sayan, bir düşünceyi, bir beceriyi, bir tutumu diğerlerine göre daha sesli dile getiren ideolojik bir önyargıdır.

Bu Marshall McLuhan'ın ünlü aforizmasında kastettiği şeydir: "Araç mesajın kendisidir (The medium is the message). Marx; "Teknoloji insanoğlunun doğanın üstesinden gelme tarzıdır" derken ve teknoloji, doğayla olan karşılıklı ilişkimizin koşullarını (ki bu koşulların her birine bağlı bulunmaktayız) belirler derken bu gerçeği dile getirmekteydi.

Wittengenstein'ın da en temel teknolojiye atıfta bulunurken ifade ettiği şey buydu; "Dil sadece bir taşıt değil aynı zamanda şofördür." Bu aynı zamanda Thamus'un Theuth'tan görmesini istediği şeydi. Bu kadim gerçek belki de en iyi şekilde şu atasözünde ifade ediliyor; "Elinde çekiç olan bir insan her şeyi çivi olarak görür." Bu atasözünün içerdiği manayı şöyle genişletebiliriz: Elinde kalem olan biri için her şey yazıya aktarılmayı beklemektedir. Elinde kamerası olan bir insan için her şey birer görüntüden ibarettir. Bilgisayar kullanan bir insan için her şey birer datadır. Ve elinde not defteri olan biri için her şey sayılardan ibarettir.

Fakat bu tarz önyargılar teknolojik değişimin başlangıcında her zaman açık değildir. O yüzden de hiç kimse kendinden emin bir şekilde, bu teknolojik değişim sayesinde kazanç sağlayacağım diyemez. Mesela, mekanik saatin icadının kimin çıkarlarına ve dünya görüşüne fayda sağlayacağını kim bilebilirdi? Saatin kökeni 12. ve 13. yüzyıl Benedictine manastırlarına dayanır. Saatin icadına yol açan saik, manastırın alışılagelmiş işlerine (örneğin bir günde yedi vakit ibadet edilirdi) az çok dakik düzenlemeler getirmek isteğiydi. Manastırın çanları ibadet zamanlarını haber vermek için çalardı. Mekanik saat dini ritüelleri tam zamanında yerine getirmeyi sağlayacaktı. Doğrusu bunu başardı da. Fakat keşişler, saatin sadece zamanı belirlemeye yarayan bir araç değil de, aynı zamanda insanların eylemlerini eş zamanlı hale getiren ve kontrol eden bir alet olacağını öngöremediler. Bu yüzden 14. yüzyılın ortalarında saat, manastırın duvarlarını aştı ve işçilerin ve tüccarların hayatına dakik düzenlemeler getirdi. Lewis Mumford'un da dediği gibi: "Mekanik saat, düzenli üretim, düzenli çalışma saatleri ve standart ürün fikirlerini mümkün kıldı." Kısaca, saat olmasaydı kapitalizm mümkün olmayacaktı.[4] Paradoksal ve hay-

4. Mekanik saatin etkileri hususunda Mumford'un görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Lewis Mumford, *Technics and Civilization*.

ret verici olan ise, kendilerini çok katı bir şekilde Tanrı'ya adamak isteyen insanlar tarafından icat edilen saatin en çok, kendilerini para kazanmaya adayan insanlara yaramış olması. Uhrevilik ve dünyevilik arasındaki kadim mücadelede saat ikincisinin tarafını tutmuştu.

Teknolojinin bizi nereye götüreceğini apaçık bir biçimde bildiklerini zannedenler, beklenmedik sonuçlarla karşılaşırlar. Hatta, Thamus'un da uyardığı gibi, bir teknolojinin mucitlerini güvenilir kahinler saymak doğru olmaz. Örneğin mütedeyyin bir Katolik olan Gutenberg'i, lanetlenmiş bir sapkın olan Luther'in matbaayı, "İncil satışını artıran Tanrı'nın en büyük bir inayeti" olarak tanımlaması muhtemelen dehşete düşürecekti. Gutenberg'in aksine Luther seri kitap üretimi sayesinde Tanrı'nın sözlerinin her haneye gireceğini ve insanların kendi kendilerinin teologları olacağını düşünüyordu - denebilir ki Luther'e göre bu sayede insanlar kendi kendilerinin papazları hatta Papası olacaktı. Birlik ve çeşitlilik arasındaki mücadelede matbaa ikincisinin tarafını tutmuştu. Sanırım Gutenberg böyle bir ihtimali aklına bile getirmemişti.

Thamus, mucitlerin, kendi icatlarının meydana getirdiği sosyal ve psikolojik (yani ideolojik) yanlılıkları kavrama noktasındaki sınırlarını çok iyi biliyordu. Thamus'un Gutenberg'e şu şekilde hitap ettiğini tahayyül edebiliriz: "Mucitlerin üstadı, Gutenberg! Bir şeyin mucidi, icadının onu uygulayanlara zarar mı yoksa yarar mı sağlayacağına karar verecek en iyi hakem değildir. Aynen öyle de, matbaanın babası olan sen, evladından Papalığın gayesine hizmet etmesini bekliyorsun, oysaki matbaa inananlar arasına ayrılık tohumları ekecek ve senin aziz kilisenin otantikliğine ve tekeline son verecek."

Ayrıca, Thamus'un, Teuth'a belirttiği gibi, Gutenberg'e de: "Bu yeni icat, bir yol göstericiden yoksun kalacak okur yığınlarını malumat sahibi kılacak ve gerçek birer bilge olmak yerine bilgeliğin gururunu yaşata-

cak." Başka bir ifadeyle, bir şeyleri okuyarak öğrenmek, eski tarz eğitim metotlarıyla rekabet içine girecek. Bu, teknolojik değişim hakkında Thamus'un yargısından çıkardığımız, bir başka ilkedir; yeni teknolojiler eskileriyle mücadele eder. Para için, dikkatleri celp etmek için, prestij için ve en önemlisi kendi dünya görüşünü baskın kılmak için yapılan bir mücadeledir bu. Araçlar ideolojik yanlılık içerir derken bu mücadeleye dolaylı yönden işaret etmiştik. Ve bu ancak ideolojik mücadelelerde görülecek sertlikte bir mücadeledir. Sadece bir aletin diğeriyle rekabeti değildir söz konusu olan. Alfabenin çivi yazısına hücumu, matbaanın elyazması kitaplara saldırısı, fotoğrafın resme rakip olması, televizyonun basılı yayınlarla mücadelesi değildir olay. Teknolojik araçların birbiriyle savaşması aslında arkalarındaki dünya görüşlerinin çatışmasıdır.

Amerika'da bu tarz çatışmalar her yerde (örneğin; politikada, dinde, ticarette) karşımıza çıkmaktadır. Fakat en bariz bir biçimde karşımıza çıktığı yer, öğrencilerin zihinlerini kontrol etme noktasında uzlaşamayan iki büyük teknolojinin karşı karşıya geldiği okullardır. Bir yanda mantık, düzen, tarih, izah, nesnellik, tarafsızlık ve disiplin üzerine vurgu yapan basılı yayınlar, diğer yanda ise tasvir, hikâye, sunum, eş zamanlılık, samimiyet, çabuk haz ve çabuk duygusal tepkilere vurgu yapan televizyon dünyası. Çocuklar, televizyon tarafından derinlemesine koşullandırılmış bir halde okula gelirler. Ve okulda kitapların dünyasıyla karşılaşırlar. Televizyon ve kitaplar arasında meydana gelen psikolojik savaştan birçok öğrenci etkilenir. Okumayı öğrenemeyen öğrenciler, düşüncelerini mantıklı bir biçimde bir paragrafla dahi olsun ifade edemeyen öğrenciler, derslere birkaç dakikadan fazla katlanamayan öğrenciler, işte bunların her biri bu savaşın gazileridirler. Bu öğrenciler başarısızdır ama aptal oldukları için değil. Başarısızlar çünkü teknolojiler savaşında yanlış taraftalar. Önümüzdeki 25 ya da 50 yıl içinde ne olacağını kim bile-

bilir? Belki zamanla, bugün başarısız sayılanlar başarı timsali olarak sunulacak. Ve belki, bugün başarılı sayılanlar ise öğrenme zorluğu çeken (yavaş yanıt veren, ilgisiz, duygusuz, gerçeğin zihinsel resmini oluşturamayan) öğrenciler olarak kabul edilecekler. Thamus'a göre, yazı sayesinde kazanılan, hakikati olmayan bilgelik (ki yine Thamus'a göre var olan bilgelik değil bilge sayılmanın gururudur) er geç okullar tarafından değer verilen, üstün bir bilgi formu olacaktır. Bu tarz bir bilgi formunun, sonsuza kadar değer verilen, üstün bir bilgi formu olarak kalacağını varsaymak için hiçbir neden yok.

Başka bir örneği ele alalım. Kişisel bilgisayarların sınıf ortamına taşınmasıyla sözlü kültür tarafından beslenen birliktelik ve açıklık ile basılı yayınlar tarafından beslenen iç gözlem ve izolasyon arasında dört yüz yıldır var olan ateşkes bozuldu. Sözlü kültür grup halinde öğrenmeye, işbirliğine ve toplumsal sorumluluk duygusuna önem verir. Bu bağlamda, Thamus da bir yol göstericinin gerçek bilgiyi aktarması gerektiğine inanırdı. Yazılı kültür ise bireysel öğrenmeye, rekabete ve kişisel özerkliğe vurgu yapar. Dört yüz yıldan beri öğretmenler, basılı eserlere önem verirken aynı zamanda sınıflarında sözlü kültürün yerini almasına izin verdiler ve böylece bu iki tarz öğrenme metodu arasında pedagojik bir barış tesis edilmiş oldu. Bu sayede her iki metodun değerli yönlerinden maksimum düzeyde faydalanıldı. Şimdi ise bireysel öğrenim sancağını taşıyan bilgisayar sınıflara konuk olmakta. Bilgisayarın sınıflarda yaygın kullanımı sözlü kültürü tamamen etkisiz hale mi getirecek? Bilgisayar sayesinde benmerkezcilik bir erdem olarak mı algılanacak?

Thamus gibi bizler de teknolojik rekabetin top yekûn bir savaşı ateşlediğini, yani yeni bir teknolojinin etkilerinin insan eylemlerinin belli bir alanıyla sınırlı kalamayacağını kavramaya çalışırken bu tarz sorularla karşılarız. Eğer bu metaforla meseleyi çok sert bir biçimde ele almış olu-

yorsak meseleye daha yumuşak yaklaşmayı deneyelim: Teknolojik değişim toplama bir eklemek ya da toplamdan bir çıkarmak demek değildir. Teknolojik değişim ekolojiktir. "Ekolojik" kavramını çevre bilimcilerin kullandığı manada kullanıyorum. Önemli bir değişiklik top yekûn değişikliğe sebep olur. Eğer tırtılları doğal ortamlarından çıkarırsanız geriye kalan aynı doğal ortam eski tırtıllar değildir; artık elinizde geriye kalan canlıların yaşam şartlarını yeniden düzenlediğiniz yeni bir çevre vardır. Aynı şey tırtıl olmayan bir ortama tırtılları eklediğiniz zaman da geçerlidir. Teknolojik araçların ekolojisi de bu şekilde çalışır. Yeni bir teknoloji ne bir şey ekler ne de çıkarır; her şeyi değiştirir. Matbaa icat edildikten elli sene sonra Avrupa artı matbaa değildi karşımızdaki. Artık bambaşka bir Avrupa'ydı var olan. Televizyondan sonra Amerika, Amerika artı televizyon değildi. Televizyon her politik kampanyaya, her eve, her okula, her kiliseye, her endüstriye yeni bir renk kattı. İşte bu yüzden teknolojik araçlar arasındaki rekabet çok şiddetli olmaktadır. Teknoloji, örgüt yapıları teknolojinin ortaya koyduğu dünya görüşünü yansıtan kurumlar tarafından kuşatılmış durumdadır. Bu yüzden eski bir teknoloji, yeni bir teknoloji tarafından saldırıya uğrarsa kurumlar bundan rahatsızlık duyarlar. Bu ciddi bir iştir ve bu nedenle, bir eğitimci, "Öğrenciler bilgisayar sayesinde ders kitaplarına nazaran matematiği daha mı iyi öğrenecekler?" diye sorduğunda aslında bir şeyler öğreniyor değiliz. Ya da bir iş adamının, hangi teknoloji daha fazla satmamızı sağlar diye sorması da bize bir şey kazandırmıyor. Bir rahibin, televizyon sayesinde radyoyla ulaştığımızdan daha fazla insana ulaşabilir miyiz diye sorması da aynı şekilde bize bir şey öğretmiyor. Ya da bir politikacının, hangi vasıtayla mesajlarımızı daha etkili bir biçimde ulaştırabiliriz diye sorması aynı sonuca götürüyor bizi. Bu tarz soruların, soranlar için pratik değerleri vardır ama aslında bu tarz sorular dikkati başka yöne çekmektedir. Dikkatimizi, yeni

teknolojik vasıtaların kaynak olduğu sosyal, entelektüel, kurumsal krizlerden başka yönlere kaydırmaktadırlar.

Belki bir teşbihle meseleyi daha da aydınlatabiliriz. T. S. Eliot'a göre şiirin asıl amacı okuyucuyu sakinleştirmek ve okuyucunun zihnini oyalamaktır. Şiirin okuyucuya yaptığı şey bir hırsızın bekçi köpeğine verilmek üzere yanında her zaman bir parça et bulundurmasına benzer. Diğer bir deyişle, eğitimcilerin, müteşebbislerin, rahiplerin ve politikacıların pratik sorularla meşgul olması, sahibinin evi hırsızlarca talan edilirken bekçi köpeğinin huzur içinde o bir parça eti yemesi gibidir. Belki bu insanların bazıları durumun farkında ve özellikle umursamıyorlar. Ne var ki, nazikçe teklif edilen yemek şu soruyu da beraberinde getiriyor; bir sonraki yemek nerden gelecek? Fakat geri kalan insanlar için evin talan edilmesine seyirci kalmak mümkün değil, tabii talan edildiğinin farkındaysalar.

Bilgisayar hakkında düşünürken ihtiyacımız olan şey, bilgisayarın ne kadar etkili bir eğitim aracı olduğunu göz önünde bulundurmak değildir. Bilmemiz gereken bilgisayarın hangi yolları takip ederek eğitim kavramımızı değiştirdiği ve televizyonla birlikte, eskiden beri var olan okul yapısını nasıl yavaş yavaş yok ettiğidir. Televizyon sayesinde kaç ton tahıl satışı yapılabileceği hiçbirimizi ilgilendirmiyor. Bilmemiz gereken, televizyonun gerçeklik kavramını, fakirle zengin arasındaki ilişkiyi, mutluluk anlayışını değiştirip değiştirmediğidir. Teknolojik araçlar sayesinde kaç kişiye daha ulaşabilirim düşüncesiyle zihni meşgul olan bir din adamı asıl önemli olan soruyu es geçecektir: Yeni bir teknolojik araç, din, kilise ve hatta Tanrı kavramlarıyla kastettiğimiz şeyleri hangi anlamda değişikliğe uğratacaktır? Ve eğer politikacılar gelecek seçimlerden başka bir şey düşünemiyorlarsa, yeni teknolojik vasıtaların siyasi düşünceyi ve vatandaşlık kavramını nasıl etkileyeceğini anlama çabası *bizlere* düşüyor.

Bunu gerçekleştirmemizde bize yardımcı olacak olan, Thamus'un yargısıdır. Thamus, Harold Innis'in kendi yöntemiyle vermeye çalıştığı dersi, bir efsane vasıtasıyla bizlere öğretmektedir. Yeni teknolojiler ilgilerimizin yapısını (hakkında düşündüğümüz şeyleri) değiştirmektedir. Yeni teknolojiler sembollerimizin özyapısını (düşünce vasıtalarımızı) değiştirmektedir. Ve yeni teknolojiler toplumun doğasını (düşüncelerin geliştiği arenayı) değiştirmektedir. Thamus'un asırlar öncesinden Innis'le yaptığı konuşmayı dinlemeliyiz, konuşmalarına katılmalı ve canlılık kazandırmalıyız. Dünyamızda olagelen tuhaf ve tehlikeli şeylerin çok az farkındayız çünkü bu olanların bir ismi yok. Ben bu olanlara "*Teknopoli*" ismini veriyorum.

2
Aletlerden Teknokrasiye

Karl Marx'ın sıkıntılı kaleminden çıkan ünlü aforizmalarından biri, *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde yer almaktadır: "Dokuma tezgâhı feodal lordu ortaya çıkardı; buhar gücü ise endüstriyel kapitalisti." Bildiğim kadarıyla, Marx, hangi teknolojik gelişmelerin teknokratları meydana getireceğinden bahsetmedi ve eminim ki Marx'ın, Teknopolistlerin ortaya çıkacağına dair de hiçbir fikri yoktu. Fakat Marx'ın bu sözü yine de faydalıdır. Marx şunu çok iyi biliyordu ki teknolojik buluşlar, ekonomik etkilerinden başka, insanların gerçeği algılayış biçimini etkiler ve sosyal ve zihinsel hayatın çeşitli biçimlerini anlamanın yollarını belirler. *Alman ideolojisi* adlı eserinde Marx, Marschall McLuhan'ın, hatta muhtemelen Thamus'un da katılacağı şu söze yer veriyordu: "Birey kendini nasıl ifade ediyorsa öyledir." Hatta kitabının sonunda Marx, McLuhan'ın *Understanding Media* adlı eserinde de rahatça yer bulabilecek dikkate değer bir paragrafa yer veriyordu: "Eğer barut ve tüfek icat edilmiş olsaydı, Achilles[1] mümkün olabile-

---

1. Çevirenin notu: *ACHILLES*: Truva savaşlarına katılan bir Yunan savaşçısı. Truva prensi Paris'in attığı bir okla, yaralanabileceği tek yer olan topuğundan vurularak ölmüştür.

cek miydi? Ve eğer matbaa var olsaydı, İlliad'ın olması mümkün müydü? Matbaanın ortaya çıkışıyla sözlü kültürün kesintiye uğraması kaçınılmaz değil mi?"[2]

Marx, teknolojik şartları sembolik hayata ve fiziksel alışkanlıklara bağlarken alışılmamış bir şey yapıyor değildi. Marx'dan önce de bilim adamları, çağın teknolojik karakterini temel alan kültür sınıflamaları geliştirmişlerdir. Bilim adamları sınıflama geleneğini sürdürmekteler zira sınıflama yöntemi bilimsel çabanın bir parçasıdır artık. İlk aklımıza gelen sınıflandırma: Taş Devri, Bakır Devri, Tunç Devri ve Demir Devri'dir. Arnold Toynbee tarafından popülarize edilen Sanayi Devrimi de bildik bir terimdir. Sanayi Devrimi Sonrası (Post Industrial Age) terimini ise Daniel Bell'e borçluyuz. Oswald Spengler, Makine Teknikleri Çağı'ndan bahsederken, C. S. Peirce, on dokuzuncu yüzyılı Demiryolu Çağı olarak adlandırmaktadır. Olaylara daha geniş bir perspektiften bakan Lewis Mumford bizlere Teknik Öncesi, Eski Teknik ve Yeni Teknik terimlerini hediye etti. Eşit derecede geniş bir perspektife sahip olan Jose Ortegay Gasset ise çağları teknolojik gelişmeye paralel olarak üçe ayırdı: şans eseri meydana gelen teknoloji çağı, zanaatçıların meydana getirdiği teknoloji çağı, teknik elemanların meydana getirdiği teknoloji çağı. Walter Ong Sözlü Kültür, Chirographic Kültür, Typographic Kültür ve Elektronik Kültürden bahsetmektedir. McLuhan ise Gutenberg Çağı ve şimdilerde onun yerini alan Elektronik İletişim Çağı terimleriyle bizleri tanıştırdı.

Şu an içinde bulunduğumuz durumu aydınlatmak ve bu durumun ardında yatan tehlikeleri göstermek amacıyla yeni bir sınıflandırmaya gidilmesi gerektiğine inanıyorum. Kültürleri üç grupta toplayabiliriz: Alet kullanan kültürler, teknokrasiler, teknopoliler. Yaşadığımız çağda dünya

---

2. Marx, s. 150

üzerinde her üç kültüre de rastlayabileceğimiz yerler mevcuttur, ne var ki birinci gruba dahil kültürlerin hızla yok olduğu da bir gerçek. Eğer alet-kullanan bir kültürle karşılaşmak istiyorsak dünyanın egzotik yerlerine gitmemiz gerekmektedir.[3] Bu yolculuğa çıkarken şunu unutmamalıyız ki on yedinci yüzyıla kadar her toplum alet-kullanıcısıydı. Elbette, kültürlerin kullandığı araçlar arasında çok ciddi farklar vardı. Bazıları sadece mızrak ve yemek kaplarına sahipti. Bazıları ise su değirmenlerine, kömür enerjisine ve ata sahipti. Kullandıkları aletlerin faklılığına rağmen bu kültürlerin temel özelliği, icat edilen aletlerin belirli iki amaca hizmet etmesiydi; fiziksel hayatın belirli ve acil problemlerine çözüm bulmak (su enerjisi, yel değirmenleri, saban bu işlevi görüyordu) ve sanatın, politikanın, efsanelerin, ayinlerin ve dinin sembolik dünyasına hizmet etmek (kalelerin ve katedrallerin inşası ve saatin geliştirilmesi bu amaca yönelikti). Bu iki amaçtan birine hizmet etmek için geliştirilen aletlerin hiçbiri, kullanıma sunuldukları kültürün itibarına ve bütünlüğüne tecavüz etmiyorlardı. Birkaç istisna dışında aletler, insanları Tanrı'ya, geleneklere, kendi politikalarına, eğitim metotlarına, sosyal düzenin meşruiyetine inanmaktan alıkoymuyordu. Haddi zatında bu inançlar, icatları yönlendirmekte ve aletlerin kullanım alanlarını sınırlamaktaydı. Askeri teknoloji sahasında bile manevi inançlar ve toplumsal adetler kontrolü elinde tutuyordu. Örneğin, Samuraylar kılıçlarını kullanırken Buşido (Savaşçıların Yolu) adı verilen yasaya körü körüne uymak zorundaydılar. Bir Samurayın ne zaman, nerde, nasıl ve iki kılıcından hangisini (Katana-uzun kılıç, Wakizashi-kısa kılıç) kullanacağı açıkça belirtilmişti. Ayrıca, bir Samurayın şerefinin tehlikeye düşmesi durumunda harakiri yapması gerektiği de Buşido'da belirtilmişti. Askeri teknolojinin bu şekilde ele alınışı Batı

3. Muhtemelen alet-kullanan bir kültür için farklı bir terim "üçüncü dünya ülkesi" olabilir, her ne kadar Çin'in büyük bir kısmı alet-kullananlar sınıfına dahil olsalar da.

Dünyasına da yabancı değildi. Papa II. Innocent on ikinci yüzyılın başlarında tatar yayının[4] kullanılmasını yasakladı. Tanrı'nın bu silahtan hoşlanmadığı kanaati hâkimdi ve bu yüzden Hıristiyanlara karşı kullanılamazdı. Bu silahın Müslümanlara ya da Hıristiyan olmayan diğer insanlara karşı kullanılmış olması, alet-kullanan bir kültürde teknolojinin özerk olmadığı ve de sosyal ve dini sisteme tabii olduğu gerçeğini değiştirmez.

Alet-kullanan kültürleri bu şekilde tanımladıktan sonra, meseleyi basite indirgemiş olmamak için iki noktaya daha değinmeliyim. İlk olarak, alet-kullanan kültürlerin elinde mevcut olan teknolojilerin niceliği bu kültürlerin belirleyici bir özelliği değildir. Hatta, Roma imparatorluğu üzerine yapılacak yüzeysel bir inceleme dahi, bu imparatorluğun, ekonomik hayatın canlılığı ve askeri fetihler için yollara, köprülere, su kemerlerine, tünellere ve kanalizasyon sistemine ne derece mahkum olduğunu gösterecektir. Ve şunu da biliyoruz ki onuncu ve on üçüncü yüzyıllarda Avrupa teknolojinin çok hızlı gelişmesine şahit oldu. Ortaçağ insanı makinelerin istilasına uğramıştı.[5] Lynn White, Jr. gibi ileri giderek şöyle de diyebiliriz: "Orta Çağ, tarihte ilk kez olmak üzere, esirlerin ve işçilerin alın terine değil de makinelerin gücüne dayanan kompleks bir topluma sahne oldu."[6] Yani alet-kullanan kültürler, fiziksel çevreye ait problemlerin çözümünde hem hünerli hem de verimli olabilirler. Yel değirmenlerinin icadı on ikinci yüzyılın sonlarına denk düşmektedir. Miyop gözlüğü İtalya'da 1280 senesinde bulundu. Atların nefes almasını engellemeden arabalara koşulmasını sağlayan hamutun[7] icadı ise dokuzuncu yüzyılın

---

4. *Tatar yayı veya arbalet:* Eski zamanlarda ok atmak için kullanılan, tüfek biçiminde tahta bir sap üstüne oturtulmuş olan ağaç veya metal bir yaydan oluşan güçlü bir silah. (ç.n.)

5. Ortaçağ teknolojisi hakkında detaylı bilgi için bkz: Jean Gimpel, *The Medieval Machine*

6. Muller, p. 30 içinde alıntı.

7. Çevirenin notu: *HAMUT*: Araba koşumunda atların boyunlarına geçirilen ağaç veya üstüne meşin geçirilmiş çember.

başlarına tesadüf etmektedir. Haddi zatında, dokuzuncu yüzyılın başlarında at nalı icat edilmişti ve atların birbiri ardına bağlanmasıyla atların gücünden yaralanmada çok büyük mesafe kat edilmişti. Un değirmenleri ve kâğıt fabrikaları da, köprüler, şatolar ve katedraller gibi ortaçağ kültürünün bir parçasıydı. Strasbourg Katedralinin 142 metre uzunluğundaki ünlü kulesi on üçüncü yüzyılda inşa edilmişti. Tarihte daha da gerilere gidecek olursak, birer mühendislik harikası olan Piramitlerden bahsetmemek mümkün değildir. Lewis Mumford'a göre piramitlerin inşaatı bizlere devasa makinelerin kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Bu olaylar ışığında, alet-kullanan toplumlar teknolojik açıdan muhakkak geri kalmıştır diyemeyeceğimiz gibi hatta bu toplumların şaşırtıcı bir biçimde sofistike olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Elbette bazı alet-kullanan kültürler teknolojik açıdan çok ilkellerdi ve hala teknolojik açıdan ilkel toplumlar vardır. Ve hatta bazı toplumlar, zanaatları ve makineleri hor görürlerdi. Örneğin Yunanlılar, Altın Çağlarında önemli hiçbir teknolojik icat geliştiremediler ve hatta atlardan bile gerektiği gibi faydalanamadılar. Hem Eflatun hem de Aristo, muhtemelen verimliliği ve üretkenliği artırma çabalarının insan zihninin asaletine bir katkısının olamayacağını düşündüklerinden dolayı, temel zanaatlara tepeden bakmışlardır. Verimlilik ve üretkenlik kölelerin bir sorunuydu, filozofların değil. Benzer bir yaklaşımı, antik zamanların alet-kullanan kültürlerine dair en uzun ve en detaylı anlatı olan Kitab-ı Mukaddes'te görüyoruz. Tevrat'ta (Tensiye 28.15) şöyle denmektedir: "Bir sanatkârın el işi, Rabbe mekruh oyma ya da dökme put yapan ve onu gizlice diken adam lanetli olsun."

O halde alet-kullanan toplumlar az ya da çok alete sahip olabilirler, aletlere coşkuyla ya da tiksinerek yaklaşabilirler. "Alet- kullanan kültürler" terimi, bir kültüre ait aletlerle o kültürün düşünce sistemi ya da ideolo-

jisi arasındaki ilişkiden türemektedir. Aletler davetsiz misafir değildirler. Aletler bir kültüre entegre olurken izledikleri yol o kültürün dünya görüşüyle çelişik değildir. Ortaçağ teologları, insanla Tanrı, insanla doğa, insanla insan ve insanla aletleri arasındaki ilişkileri ayrıntılı bir biçimde sistemleştirmişlerdir. Onların teolojilerine göre her türlü iyilik Tanrı'dan gelmekteydi ve bu nedenle insanların her eylemi Tanrı'ya hizmet etmeye yönelik olmalıydı. İnsanlara ne yapması ve düşünmesi gerektiğini söyleyen otorite teolojiydi, teknoloji değil. Belki de bu yüzden, Leonardo da Vinci denizaltı figürünü sakladı; yeni bir aletin ortaya atılmasının zararlı olacağını ve Tanrı'nın bundan razı olmayacağını düşünüyordu.

Teolojik varsayımlar her halükarda denetleyici ideolojiler olarak hizmet etmekteydi ve icat edilen ne olursa olsun nihayetinde bu ideolojiye uygun olmalıydı. Ayrıca denebilir ki, teknolojik açıdan ilkel olanından sofistike olanına kadar tüm alet-kullanan kültürler teokratiktir, ya da en azından bu kültürlerin harcı birtakım metafizik teorilerdir. Teoloji veya metafizik bu kültürler için düzen ve anlam sağlamaktadır ve tekniğin insanları hakimiyet altına almasını neredeyse imkansız kılmaktadır.

"Neredeyse" kelimesi önemlidir ve benim ikinci koşulumu ortaya koymaktadır. Thamus'un ruhu, sıkı sıkıya birbirine bağlı olsalar dahi kültürel inanışların içine sızmak için aletlerin birtakım yollara sahip olduğunu hatırlatıyor. Teolojinin ve metafiziğin toplum üstündeki güçlerinin bir sınırı vardır ve teknolojinin sebep olduğu şeylere bazen onlar dahi karşı koyamaz. Alet-kullanan bir kültürün teknoloji tarafından bozguna uğratılmasına dair muhtemelen en ilginç örnek, sekizinci yüzyılda Charles Martel liderliğindeki Frankların üzengiyi kullanmaya başlamasıdır. O zamana kadar atların savaşlardaki temel kullanım amacı askerleri savaş meydanına taşımaktı, savaş alanına gelinince attan inilir ve düşmanla o şekilde çarpışılırdı. Üzengi, at üstünde savaşmayı mümkün kıldı ve böy-

lece dehşet verici bir askeri teknoloji ortaya çıktı. Artık atlı birlikler ani saldırılarla savaşın gidişatını büyük ölçüde belirliyorlardı. Lynn White Jr.'ın da dediği gibi bu yeni savaş biçimi şövalye sınıfının önemini arttırdı ve feodal toplumun doğasını değiştirdi.[8] Derebeyleri korunmak için süvarilere mecbur olduklarını anladılar. Sonunda, şövalyeler kilise topraklarını ele geçirdiler ve kendilerine hizmet etmek şartıyla vasallara dağıttılar. Üzengi, feodal toplumun gidişatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Daha önce, on dördüncü yüzyılda dinsel bir amaca hizmet etmek için icat edilen mekanik saatin ticari hayatın hizmetine girişinden kısaca bahsetmiştik. 1370'de Kral 5. Charles'ın Paris'teki tüm vatandaşlardan, Kraliyet Sarayının saatine göre özel ve ticari hayatlarını ayarlamalarını istemesi, mekanik saatin bu dönüşümünün spesifik tarihi olarak kabul edilmektedir. Paris'teki tüm kiliseler de kendi saatlerini bir kenara bırakıp saatlerini Kraliyet Sarayına göre ayarlamak zorundaydı. Böylece Kilise manevi ihtiyaçlara değil de maddi çıkarlarına öncelik tanımak zorunda kalıyordu. Bu olay, Ortaçağın merkezinde yer alan bir kurumun otoritesinin bir icat tarafından zayıflatılışına apaçık bir örnektir.

Teknolojinin, Ortaçağ manevi hayatını ne gibi problemlerle yüz yüze getirdiğine dair başka örnekler de mevcuttur. Mesela, çiftçilerin tahıl öğütmek için toplandıkları değirmenler, fahişelerin müşteri aradıkları gözde yerler haline geldi. Problem öyle bir seviyeye geldi ki, Cistercian tarikatının on ikinci yüzyıldaki lideri olan Aziz Bernard değirmenleri kapatmaya çabaladı. Değirmenler ekonomi için hayati öneme sahip olduğundan Aziz Bernard başarılı olamadı. Yani teknoloji, hiçbir zaman aletkullanan toplumların adetlerini ve geleneklerini yönlendirmemektedir demek, meseleyi fazla basitleştirmek olur. Ortaçağ toplumlarındaki ör-

8. Bkz: *Medieval Technology and Social Change.*

neklerde olduğu gibi, teknolojik olarak ilkel olan toplumlarda da aletlerin, geleneğin ve dinin hakimiyetine saldırdığına dair garip ama önemli örnekler bulabiliriz. Hollandalı bir sosyolog olan Egbert de Vries, Afrikalı bir kabilenin kibritle tanışması sonucu kabiledeki cinsel alışkanlıkların nasıl değiştiğinden bahsetmektedir.[9] Bu topluluğun üyeleri, her cinsel ilişkiden sonra ocakta yeni bir ateş yakılması gerektiğine inanıyorlardı. Bu adet sayesinde her cinsel ilişki toplumsal bir olay haline geliyordu zira her ilişki sonrasında ateş yakmak için komşu bir kulübeden yanan bir dal parçası alınırdı. Bu şartlar altında zinanın insanlardan gizlenmesi pek güçtü. Bu âdetin böyle bir amaca hizmet etmek için tasarlandığını düşünebiliriz. Bu insanların kibritle tanışması ise her şeyi değiştirdi. Yeni bir ateş yakmak için komşu kulübeye gitmeye gerek kalmadı ve böylece eski bir gelenek hızlıca ortadan kalktı. Alvin Toffler, De Vries'in bulguları hakkında bilgi verirken birçok ilgi çekici soru sormakta: Kibrit değerlerde kaymaya mı sebep oldu? Sonuçta zina daha mı az yoksa daha mı çok uygun görülür oldu? Kibrit, cinsel ilişkinin gizliliğini kolaylaştırmakla, cinselliğin mahremiyetine ait değeri değişikliğe mi uğrattı? Sonuçta kültürel değerlerin değişikliğe uğradığından emin olabiliriz. Gerçi bu değişiklikler, Ihalmiut kabilesinin on ikinci yüzyılda tüfekle tanışması sonucu başına gelenler kadar radikal değildir. Farley Mowat'ın *The People of the Deer* adlı kitabında belirttiğine göre, ok ve yayın tüfekle yer değiştirmesi hikâyesi, teknolojinin alet-kullanan bir kültüre saldırısının en tüyler ürpertici hikâyesidir. Bu olay sonucunda kültür değişikliğe uğramamış, tamamen yok olmuştur.

Sınıflandırmaların gerçekle tamamen örtüşmediğini ve bilhassa

---

9. De Vries'in bulguları Alvin Toffler tarafından anlatılmıştır. Alvin Toffler, "Value Impact Forecaster: A Profession of the Future", derleyenler: Baier and Rescher, *Values and the Future: The Impact of Technological Change on American Values* (New York: Free Pres, 1969) içinde, s. 3

alet-kullanan kültürler tanımlamasının açık bir ifade olmadığını kabul etmekle birlikte, kültürleri alet-kullanan kültürler ve teknokrasiler diye ayırmanın mümkün ve yararlı olduğu kanaatindeyiz. Teknokrasilerde aletler, içinde bulunduğu kültürün düşünce dünyasında merkezi bir rol oynamaktadır. Her şey bir dereceye kadar, aletlerin gelişimine boyun eğmelidir. Sosyal ve sembolik dünyalar bu gelişimin gereksinimlerine tabi olurlar. Aletler, kültüre entegre olmaktan ziyade ona saldırmaktadır. Aletler, kültürün kendisi olma iddiasındadırlar. Sonuç olarak, gelenek, toplumsal töreler, mitler, politika, adetler ve dinden her biri ölüm kalım savaşı vermek zorunda kalmıştır.

Modern teknokrasilerin kökenleri üç büyük icada (yeni bir zaman kavramına sebep olan mekanik saat, sözlü geleneğin epistemolojisine saldıran matbaa, Hıristiyan teolojisinin temel önermelerine hücum eden teleskop) sahne olan ortaçağ Avrupa'sında bulunmaktadır. Bu icatlardan her biri, kültürle aletler arasında yeni bir ilişki vücuda getirmede önemli rol oynamıştır. Sanırım inanç, ümit ve hayırseverlikle alakalı olarak bu üç icattan sonuncusu daha önemli bir role sahipti. Saat, matbaa ve teleskop arasında en önemli buluş teleskoptur deme cüretini göstereceğim. Daha açık olmak gerekirse, teleskoptan daha basit gözlem aletleri bile insanların, daha önce mümkün olmayan bir şekilde gökyüzünü gözlemlemesini, ölçmesini ve gökyüzü hakkında tahminlerde bulunmasını sağladı. Nitekim Kopernik, Tycho Brahe ve bir derece Kepler, teleskoptan yararlanmadan işlerini yaptılar. Teleskopun geliştirilmesi gökyüzü hakkındaki bilgilere kesinlik kazandırdı ve tabiri caizse Batı'nın ahlaki merkezinde bir çöküş yaşandı. Bu ahlaki merkez sayesinde insanlar dünyanın evrenin merkezi olduğuna ve insanlığın Tanrı'nın özel ilgisini celp ettiğine inanıyorlardı. Kopernik, Kepler ve özellikle Galileo'dan sonra dünya, karanlık bir galaksi içinde, evrenin gizli bir köşesinde başıboş dolaşan bir şey hali-

ne geldi. Bu anlayış yüzünden Batı Dünyası, Tanrı'nın insanlığa karşı olan ilgisinden şüphe etmeye başladı. Galileo'nun *Messenger from the Stars* adlı kitabının basım tarihi olan 1610'da henüz bir bebek olan John Milton yıllar sonra, sırrına erişilemez evrenin (evrenin sırrına erişemeyeceğimiz inancı Galileo'nun teleskobunun bir sonucudur) ruhsal terkedilmişliğini betimleyecekti. *Paradise Lost* (Kayıp Cennet) adlı eserinde Milton şöyle seslenmektedir:

> Gözlerinin önünde bir anda vücut bulan
> Ağarmış enginlerin esrarı - bir kasvetli
> Uçsuz bucaksız okyanus, sınır yok
> Bulut yok...

Gerçekten de cenneti kaybetmişlerdi. Fakat ne Galileo'nun ne Kopernik'in ne de Kepler'in niyeti kültürü savunmasız bırakmaktı. Kendilerinden önce yaşamış olan Gutenberg gibi bu ortaçağ insanlarının hiçbiri, dünyalarının manevi temellerine zarar vermek istememişti. Örneğin, Kopernik kilise hukuku doktoruydu ve Frauenburg katedraline papaz olarak seçilmişti. Tıp eğitimi görmediği halde tıbbi çalışmalarda bulundu, amcasının özel hekimliğini yaptı ve birçok insan tarafından gökbilimci olarak değil de hekim olarak tanınıyordu. Kopernik sadece tek bir bilimsel eser (*On The Revolutions of Heavenly Spheres*) yayınladı ve bu eserin bir kopyasını, 24 Mayıs 1543'de, yetmiş yaşındayken, ölmeden ancak birkaç saat önce eline alabildi. Güneşi merkeze alan teorisini yayınlatmayı ertelemesinin sebebi kiliseden korkması değildi, daha ziyade teorinin derme çatma olduğunu düşündüğü için geciktirmişti bu işi. Gerçekten de, yayınlandıktan sonra yetmiş yıl kadar Indeks'de* yer almadı ve daha sonra da ancak çok kısa bir süre yer aldı.

---

* Indeks (Index Librorum Prohibitorum): Katolik Kilisesi tarafından yayınlanan yasak kitaplar listesi.

Galileo'nun duruşması da Kopernik'in ölümünden ancak doksan yıl sonra gerçekleşecekti. 1543 senesinde, kilisenin otoritesine doğrudan doğruya karşı gelmedikleri sürece bilim adamlarının ve filozofların ceza görmekten korkmak için hiçbir sebebi yoktu. Kopernik de kiliseye doğrudan karşı çıkmak niyetinde değildi. Kopernik'in eserinin önsözünün kimin tarafından yazılmış olduğu tartışmalı olsa da önsözde Kopernik'in düşüncelerinin birer hipotez olarak ele alınması gerektiği açıkça belirtilmiştir ve bu hipotezlerin doğru hatta mümkün olmasının zorunlu olmadığı belirtilmiştir. Şundan eminiz ki Kopernik dünyanın hareket ettiğine inanıyordu, fakat Kopernik ne dünyanın ne de gezegenlerin, kendi sisteminde tarif ettiği şekilde hareket ettiklerine inanmıyordu. Sisteminin geometrik kurmacalardan ibaret olduğunu anlamıştı. Ve eserinin, teolojinin egemenliğine zarar verdiğine inanmıyordu. Martin Luther'in Kopernik için "kutsal emirlere karşı gelen bir ahmak" dediği doğrudur. Fakat Kopernik böyle yaptığını hiç düşünmedi. Sanırım bu Luther'in Kopernik'ten daha derin düşündüğünün kanıtıdır.

Kepler'inki de oldukça benzer bir hikâyedir. 1571 senesinde doğan Kepler kariyerine astrolojik takvimler hazırlayarak başladı ve kariyerini Wallestein dükünün özel astroloğu olarak tamamladı. Kepler'in ünü gökbilimine yaptığı katkılardan kaynaklanmaktadır. Fakat bizce asıl önemli olan, Kepler'in "Eğer bir astrolog kralın saflığını sömürecek olursa o krala çok büyük zarar verebilir" diye düşünmesidir. Kepler astrolojinin devlet ricalinden uzak tutulmasını diliyordu. O zamana kadar alınmamış bir tedbirdi bu. Kepler'in annesi cadı olmakla suçlanmıştı. Annesine karşı yapılan bu suçlamayı kabul etmese de, Kepler muhtemelen cadıların varlığını reddediyor değildi. Diğer birçok bilim adamı gibi Kepler de vaktinin çoğunu "İsa ne zaman doğdu?" sorusuna cevap aramakla geçirdi. İsa'nın M.Ö. 4 ya da 5 yy.da doğduğuna dair teorisi bugün genel olarak kabul

görmektedir. Yani Kepler kendi zamanının adamıydı; tepeden tırnağa bir ortaçağ insanıydı. Bu durumun bir istisnası vardı o da Kepler bilimin ve dinin birbirinden ayrılması gerektiğine inanıyordu ve özellikle meleklerin, cinlerin ve azizlerin görüşlerinin kozmolojiden uzaklaştırılması gerektiğini düşünüyordu. Kepler *New Astronomy* adlı eserinde: "Azizlerin tabiatın bu tarz meseleleri hakkındaki görüşlerine gelince tek bir cümleyle cevap vereceğim; dinde geçerli olan otoritedir, felsefede geçerli olan ise sadece akıldır." demektedir. Birçok azizin ne dediğini gözden geçirdikten sonra Kepler sözlerini şöyle sürdürür: "...bence bunların hepsinden daha kutsal olanı Hakikat'tir."

Bu fikrini açıklamakla Kepler teknokrasi kavramı doğrultusunda ilk önemli adımı atmış oluyordu. Burada ahlaki ve entelektüel değerleri birbirinden ayırma isteğini gözlemlemekteyiz. Ahlaki ve entelektüel değerlerin birbirinden ayrılması (gerçi önemli olmasına rağmen ufak bir adımdır) teknokrasinin temel dayanaklarından biridir. Kepler'den önce kimse, gezegenler neden farklı hızlarda hareket ediyorlar diye sormadı. Kepler'in cevabına göre güneşten yayılan bir güç olmalıydı. Fakat bu cevapta Tanrı reddedilmiyordu. Meslektaşı Maestlin'e gönderdiği ünlü bir mektubunda Kepler şöyle yazmaktadır: "Hareket eden yıldızların ortasında hareketsiz duran ve hareketin kaynağı olan güneş, Yaratıcı ve varlık ilişkisinin bir temsilidir."

Kepler bir Lüteryendi ve kilisesi tarafından aforoz edilmesine rağmen insanlığın sonuna dair olan samimi inancını muhafaza etti. Örneğin, Kepler eliptik yörüngelerin keşfedilmesine memnun olmamıştı çünkü elipsin Tanrı'nın onaylayacağı bir şey olmadığına inanıyordu. Kepler çalışmalarını Kopernik'in eseri üzerine bina etmişti. Kepler yeni bir şeyler ortaya koymaktaydı ve bu ortaya koydukları içinde Tanrı'nın rızasını kazandıracak gerçeklere ihtiyaç duymuyordu. Fakat çalışmalarının nelere

sebep olacağını bütünüyle bilmiyordu. Galileo'ya ise entelektüel bakış açısıyla ahlaki bakış açısı arasındaki önlenemez çelişkileri görünür kılmak kalıyordu.

Teleskobu icat eden Galileo değildi. Gerçi bu icadın kendisine atfedilmesine her zaman karşı çıktığı da söylenemez. Muhtemelen, teleskobun gerçek mucidi Hollandalı bir gözlükçü olan Johann Lippersey'di. En azından Lippersey 1608 senesinde icadı için izin belgesi almıştı. Ayrıca, Pizza kulesinden atılan top gülleri deneyi de Galileo'ya ait değildi. Aslında bu deney Galileo'nun rakiplerinden biri olan ve Aristo'nun büyük cisimlerin küçük cisimlerden daha hızlı düştüğüne dair görüşünü ispat etmeyen çalışan Giorgio Coressio tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, Galileo'yu asıl değerli kılan teleskobu bir oyuncak olmaktan kurtarıp bilimsel bir araç haline getirmesidir. Ayrıca, Galileo'nun astronomiyi hakim dini düşünce için bir acı ve karışıklık kaynağı haline getirmiş olması da önemli bir noktadır. Jüpiter'in dört uydusunu keşfi ve yazılarını anlaşılır bir üslupta yazması, Galileo'nun iki önemli silahıydı. Fakat en önemlisi Kutsal Kitap ile doğrudan tartışmaya girmesiydi. Büyük düşes Christina'ya yazdığı mektupta ilk defa Kepler tarafından geliştirilmiş olan, İncil'in zahiri manasıyla yorumlanamayacağı argümanını kullanmıştır. Fakat daha ileri giderek, gözlemlenebilen ya da ispatlanan hiçbir fiziksel gerçek sırf İncil'de başka türlü yazıyor diye sorgulanamaz demişti. Galileo, Kepler'den daha açık bir şekilde, din âlimlerinin doğa hakkında fikir beyan etmeye yetkili olmadıklarını belirtmişti. Doğa hakkında fikir beyan etmelerine izin verilmesini, budalalık olarak itham etmişti. "Ne bir hekim ne de bir mimar olan, fakat mutlak bir despotçasına emir verebileceğini düşünen insanlar, hekimliği eline alırsa hastalarını tehlikeye atar ve diktiği binaların çabucak yıkılması pahasına keyfine göre binalar diker." diye yazmaktadır.

Bu ve diğer cüretkâr argümanlar din âlimlerinin sendelemesine sebep oldu. Bu yüzden, kilise, hayret verici bir şekilde, kendi inançlarını Galileo'nun gözlemlerine ve iddialarına uydurmak için çaba sarf etti. Örneğin, güneşin sabit ve dünyanın hareketli olduğunu bir hipotez olarak kabul etmeye istekliydiler. Çünkü ilginç hipotezler formüle etmek matematikçilerin işiydi. Fakat Galileo'nun dünyanın hareketinin bir doğa olayı olduğuna dair iddiasıyla uyum sağlamanın hiçbir yolu yoktu. Böyle bir inancın, Kutsal Kitap'ı tekzip ettiği ve Hıristiyan itikadına zarar verdiği düşünülüyordu. Bu yüzden, her ne kadar çok uzun süre ertelenmişse de Galileo'nun yargılanması kaçınılmazdı. Mahkeme 1633 senesinde gerçekleşti ve Galileo'nun mahkûmiyetiyle sonuçlandı. Cezalar arasında Kopernik'in fikirlerini reddetmesi, hapis yatması ve kefaret niyetine üç yıllığına her hafta bir defa yedi ilahi söylemesi vardı. Galileo'nun duruşma sonrası "Dünya yine de dönüyor" dediğine ya da buna benzer bir biçimde meydan okuduğuna inanmanın gerçekçi bir yanı yoktur. Haddi zatında duruşma sırasında Galileo'ya dört kez Kopernik'in görüşlerine katılıp katılmadığı sorulmuştur ve Galileo her defasında katılmadığını dile getirmiştir. Galileo'nun başka türlü düşündüğünü herkes biliyordu ve insanlara göre, olanlara boyun eğmesinin sebebi ilerlemiş yaşı, rahatsızlığı ve işkence görmekten korkmasıydı. Sonuçta Galileo hapishanede tek bir gün bile geçirmedi. Önce Trinita del Monte'deki dükün villasında, sonra başpiskopos Piccolimini'nin Siena'daki sarayında ve son olarak Floransa'daki kendi evinde sürgün hayatı yaşadı. Isaac Newton'un doğduğu yıl olan 1642 senesinde kendi evinde öldü.

Kopernik, Kepler ve Galileo ortaçağ teolojisine ve metafiziğine dinamit yerleştirmişti. Newton da fitili ateşledi. Meydana gelen patlamada Aristo'nun *Physics* adlı eserindeki hemen her şeyle birlikte animizmi de zarar gördü. Kutsal Kitap, otoritesinin çoğunu kaybetti. Bir zamanlar bi-

limlerin kralı olan teoloji tahtından indirildi. En kötüsü de varlığın manası, çözüme kavuşturulmamış bir sorun olarak ortaya çıktı. Tüm olup biten ne kadar da ironikti! Ortaçağ geleneği, otorite, amaç ve anlam edinmek için Kutsal Göğe bakarken, uyurgezerler (Arthur Koestler Kopernik, Kepler ve Galileo'yu uyurgezerler olarak adlandırmaktadır) Kutsal Göğe değil de gökyüzüne bakmayı tercih ettiler. Ve gökyüzünde buldukları ise sadece matematiksel eşitlikler ve geometrik modellerdi. Bunu yaparken cesurdular ama şüpheden yoksun değildiler. İnançlarını muhafaza ettiler ve Tanrı fikrinden vazgeçmediler. Yaratılışı planlamış ve dizayn etmiş, usta bir matematikçi olan bir Tanrı'ya inanıyorlardı. Tabiatın matematiksel yasalarını bulma çabaları özü itibariyle dinsel araştırmalardı. Tabiat Tanrı'nın üzerine yazı yazdığı bir sayfasıydı ve Galileo Tanrı'nın alfabesinin "üçgenlerden, dörtgenlerden, dairelerden, kürelerden, konilerden, piramitlerden ve diğer matematiksel figürlerden" oluştuğunu söylemişti. Kepler buna katılmaktaydı ve Kepler'e göre Tanrı'nın, yazdıklarının anlaşılması için altı bin yıl geçmesi yani Kepler'in gelmesi gerekmişti. Newton'a gelince, o da son zamanlarını, Âdem peygamberden bu yana gelen nesilleri hesaplamak için harcamıştı. Newton'un Kutsal Kitap'a sarsılmaz bir inancı vardı. Descartes'in 1637 senesinde yayınlanan *Metot Üzerine Konuşma* adlı eseri şüpheciliğe ve akla üstünlük kazandırdı ve yeni bilimin temeli olarak hizmet etti fakat Descartes'in kendisi büyük ölçüde dindar bir insandı. Mekanik bir evren anlayışına sahip olmasına rağmen ("Maddeyi ve hareketi verin size bir dünya inşa edeyim" derdi) hareketin sabitliği yasasını Tanrı'nın sabitliğinden çıkarmıştı.

Bu bilim adamlarının hepsi de, sonuna kadar, yaşadıkları zamanın dini anlayışlarına sıkı sıkıya bağlıydılar. Muhakkak ki, kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna karşı kayıtsız değillerdi ve Tanrı'sız bir dünya tasavvur dahi edemiyorlardı. Üstelik, meydana getirdikleri bilim güçten zi-

yade hakikatle alakalı sorularla ilgiliydi. Bu amaç doğrultusunda, 16. yüzyıl sonlarında kesinliğe duyulan hırs diye tanımlayabileceğimiz bir anlayış gelişti; kesin tarihler, kesin ölçümler, kesin oranlar hep bu anlayışın ürünüdürler. Hatta yaratılışın kesin tarihinin belirlenebileceği bile düşünülüyordu ve yaratılışın milattan önce 23 Ekim 4004 saat 9'da başladığı öne sürüldü. Yunanlıların yaptığı gibi felsefe (bilime verdikleri isim felsefeydi) hakkında düşünen bu insanlar, tabiatın araştırılmasının gerçek amacının spekülatif tatmin olduğunu düşünüyorlardı. Bu insanlar gelişme fikriyle ilgilenmiyorlardı ve doğa hakkındaki spekülasyonlarının hayat şartlarında bir gelişme vaat ettiğini düşünmüyorlardı. Kopernik, Kepler, Galileo, Descartes ve Newton teknokrasilerin temellerini attılar fakat aslında kendileri alet-kullanan kültürlerin üyesiydiler.

1561 senesinde doğan Francis Bacon teknokratik çağın ilk insanıydı. Böyle demekle Immanuel Kant gibi bir otoriteyle tartışmaya girmiş olabilirim ki Kant, medeniyetin hareket kanununu keşfetmek için bir Kepler'e ya da bir Newton'a ihtiyaç vardı demektedir. Belki de! Fakat bilimle hayat şartlarının gelişmesi arasındaki ilişkiyi ilk fark eden Bacon olmuştur. Bacon'un temel amacı "insanlığın mutluluğunu" arttırmaktı. Ve seleflerini, bilimin gerçek, meşru ve tek hedefinin insanlığa yeni icatlar ve zenginlikler kazandırmak olduğunu anlamamakla suçlamıştı. Bacon, buluşların mütevazı hizmetçisi olarak gördüğü matematik dahil tüm bilimleri gökyüzünden yeryüzüne indirmişti. Bilgi faydacı bir yaklaşımla ele alınıyordu. Bacon düşüncenin inşa edilen yeni yapısının baş mimarıydı ve bu yapı içinde boyun eğmeye yer yoktu, Tanrı'ya ise ancak özel bir oda ayrılmıştı. Bu yeni yapının adı Gelişme ve Güç idi.

Ne tuhaftır ki Bacon'un kendisi bir bilim adamı değildi. Herhangi bir sahada öncü bir çalışmaya imza atmamıştı. Ortaya çıkardığı bir tabiat yasası ya da meydana getirdiği bir hipotezi yoktu. Hatta kendi çağının bu-

luşları hakkında yeterli bilgiye sahip bile değildi. Bacon, bilimsel metottaki devrimsel ilerlemenin mucidi olmakla övünse de, gelecek kuşaklar bu şekilde düşünmemiştir. Bacon, arkadaşı Dr. Witherborne'la birlikte gerçekleştirdiği o ünlü deneyi yüzünden ölmüştü. Arkadaşıyla birlikte bir kış günü fayton gezintisi yaparken yerdeki karları gören Bacon, etin tuzda olduğu gibi karda da korunup korunamayacağını merak eder. İki kafadar derhal meraklarını gidermeye bakarlar. Bir tavuk satın alır, iç organlarını çıkarır ve içini karla doldururlar. Zavallı Bacon deneyinin sonucunu hiçbir zaman öğrenemedi çünkü deney sırasında üşüttü (muhtemelen bronşit oldu) ve üç gün sonra öldü. Bu yüzden bazen bilim şehidi (!) olarak da anılmaktadır.

Fakat Bacon'un büyüklüğü deneysel bilimlerdeki başarısında yatmamaktadır. O zamanın insanlarının hepsi pratik buluşların yaşam koşullarına getirdiği farklılıktan etkilenmişti ama mesele hakkında derinlemesine ve sistemli olarak düşünen ilk kişi Bacon'du. Bacon çalışmalarının çoğunu, insanlara buluşlar ve ilerleme arasındaki ilişkiyi göstermeye adamıştı. *Novum Organum*'da Bacon şöyle yazmaktadır:

> *Buluşların gücünü, etkilerini ve sonuçlarını gözlemlemek yerinde bir davranış olacaktır. Tüm bunların en bariz bir biçimde gözlemlenebildiği buluşlar, eskilerin bilmediği ve yeni olmasına rağmen nerden geldikleri hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımız matbaa, barut ve mıknatıstır. Bu üç buluş dünya genelinde her şeyin çehresini ve vaziyetini değiştirdi. Matbaa edebiyatta, barut savaşta, mıknatıs da gemicilikte birçok değişikliğe sebep oldu; o kadar ki hiçbir imparatorluk, hiçbir mezhep, hiçbir yıldız insani meselelerde bu değişimlerden daha fazla güç kullanmış ve etki yapmış gibi görünmüyor.*

Bu paragraftan Bacon'a ait bazı özellikleri ve yapmış olduğu büyük etkinin kaynağını keşfetmemiz mümkün. Bir kere Bacon bir uyurgezer değildi. Bacon teknolojinin kültüre neler yaptığının çok iyi farkındaydı ve okurlarının dikkatini teknolojik gelişmeye çekiyordu. Bacon inançla ve canlılıkla yazardı. Her şeyden önce, dünyanın büyük yazarlarından biridir. Ayrıca bilim tarihini çok iyi bilen bir propaganda uzmanıydı. Fakat bilime, spekülasyonlar toplamı olarak değil de spekülasyonlar sayesinde insanların nelere kadir olacağının bir kaydı olarak bakıyordu. Fikirlerini, tüm dünyaya olmasa bile, kendi insanlarına ulaştırma hususunda tükenmez bir enerjiye sahipti. *Novum Oraganum*'un 182 aforizmadan oluşan ilk iki kitabında Bacon "insanın zihni gelişimi ve talihinin artması aynı şeydir" aksiyomunu temel alan bir felsefe meydana getiriyordu. Bu eserinde Bacon, kötü şöhretli dört putu, insanların tabiat üzerinde güç kazanmasına engel olmakla suçlamaktadır: Algılamalarımızın doğa olaylarıyla aynı şey olduğunu düşündüren Kabile Putları, miras yoluyla ve çevreden elde ettiğimiz fikirleri karıştırmamızı sağlayan Mağara Putları, sözcükler tarafından aldatılmamıza sebep olan Pazar Yeri Putları ve filozofların yanıltıcı dogmalarına yol açan Tiyatro Putları.

Bugün hâlâ Bacon'u okuyor olmamız Bacon'un çağdaşlık anlayışı tarafından şaşkınlıkla karşılanırdı. Şu an bize oldukça tanıdık gelen, bilimin, gücün ve ilerlemenin kaynağı olduğu fikrine hiç de uzak değiliz. Bacon *The Advancement of Learning* adlı eserinde bugünkü Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nü andıran bir Mucitler Koleji'nin ana hatlarını çizmişti. Bacon hükümetlerin, mucitleri deneyler ve yapacakları yolculuklar için finanssal olarak desteklemelerini sağlayacaktı. Bilimsel yayınların ve uluslararası derneklerin vücuda gelmesine vesile olacaktı. Bilim adamlarını işbirliği yapmaya teşvik edecekti. Bundan önce, bilimsel işbirliği fikri, dehalarının bir kısmını çalışmalarını birbirlerinden saklama

yolları bulmaya harcayan Tscyho Brahe, Kepler ve Galileo gibi bilim adamlarını ürküten bir fikirdi. Ayrıca Bacon, halka açık dersler vermeleri için bilim adamlarına iyi maaşlar ödenmesi gerektiğine ve buluşların kullanımının toplum tarafından öğrenilmesinin, buluşların kendisi kadar önemli olduğunu düşünüyordu. Kısaca Bacon, bilimsel girişim hakkında bugün nasıl düşünülüyorsa öyle düşünüyordu - organize, finanssal açıdan güvenli, umumi, yaşam şartlarını geliştirmede insanoğlunun en iyi silahı.

Daha önce belirttiğimiz gibi Bacon teknokrasinin ilk üyesiydi. Fakat kalabalıkların ona katılması biraz zaman aldı. Avrupa kültürü, Bacon 1626 senesinde öldükten ancak 150 yıl sonra modern dünya zihniyetine (teknokrasi) geçiş yapabildi. Bu geçiş sırasında insanlar, bilginin güç olduğuna, insanlığın ilerleyebileceğine, yoksulluğun çok büyük bir kötülük olduğuna ve ortalama insanın hayatının da diğerleri kadar önemli olduğuna inanmaya başladılar. Tanrı'nın tasarımı kavramı toplumsal kabulünün çoğunu yitirdi ve bu kayıpla birlikte ahlaki ve entelektüel değerlerin birlikte bulunduğu bir kültürün ortaya koyduğu hoşnutluk yok oldu. Aynı zamanda, şunu hatırlamalıyız ki eski Avrupa'nın alet-kullanan toplumlarında çoğunluk köylü, fakir ve güçsüzdü. Bu insanlar öteki hayatlarının hazlarla dolu olduğuna inanıyorsalar da, her şeye rağmen bu dünyadaki "hayatları iğrenç, vahşi ve kısaydı." C. P. Snow'un da belirttiği gibi, Baconcu bilimin bir meyvesi olan Endüstri Devrimi fakirlerin tek umuduydu. Ve eğer, Thomas Carlyle'ın da dediği gibi, bu insanların gerçek Tanrısı mekanizm olacaksa, muhtemelen birçok insan dünyevi varlığını, dindar ve katı olan "alet-kullanan kültürlerin" sunduğu hayatla takas etmeyecektir. Takas etmeye devam etseler bile bu pek bir şeyi değiştirmez çünkü geçmiş için ağlayıp sızlamanın çok bir yararı yoktur. Batı dünyası artık dönüşü olmayan bir biçimde teknokrasi haline gelmiştir. Stephen Vincent Benet, John Brown's Body adlı şiirinde hem teknokrasinin keyiflendir-

diği hem de üzüntüye boğduğu insanlara seslenerek şöyle demektedir:

> Bir söz söylemek zorundaysan eğer,
> Ne onlar gibi,
> "Lanetlenmiş ölümcül bir sihir bu" de
> Ne de "Kutsaldır bu" de, sadece "Burada işte"

3
Teknokrasiden Teknopoliye

Her şey "Burada işte" ile başladı. Ama burada olan ne zaman başladı? Bacon'un ideolojisi ne zaman gerçek oldu? Siegfried Giedion'un ifadesiyle, mekanizasyon ne zaman hükümran oldu? İlk gerçek teknokrasi, İngiltere'de, 18. yüzyılın ikinci yarısında, James Watt'ın 1765 senesinde buhar makinesini icat etmesiyle birlikte ortaya çıktı. O tarihten itibaren, önemli yeni buluşlar arasına on yıldan fazla bir zaman dilimi girdiği hiç olmadı. Bu yeni buluşlar bir bütün olarak, ortaçağ üretim biçimine (el emeği) son verdiler. Pratik enerji kaynakları ve teknik beceriler, Batı dünyasının maddi ve fiziki çehresini ebediyen değiştirdiler.

Teknokrasinin başlangıcı olarak eşit derece makul bir tarih de Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı kitabını yayımladığı tarih olan 1776'dır. Bacon'un bir bilim adamı olmadığı gibi Smith de bir mucit değildi. Fakat, Bacon gibi Smith de bir teori ortaya koyuyordu; insani girişimin işaret edildiği yöne kavramsal ilgi ve güvenirlilik sağlayan bir teori. Smith, küçük ölçekli, bireysel, vasıflı işgücünden, büyük ölçekli, gayri

şahsi üretime geçişi mazur göstermiştir. Smith, zenginliğin anahtarının, toprak değil de para olduğunu inandırıcı bir biçimde savundu ve aynı zamanda piyasaların kendi kendilerini idare ettiğine dair olan o ünlü ilkesini ortaya koydu. Teokrasiler, toplumun sosyal ve dini gelenek tarafından gevşek bir biçimde kontrol edildiği ve buluş yapma güdüsüyle hareket eden yapılardır. Teokrasilerde, "görünmez bir el" yetersizlikleri giderecek ve ucuz ve kaliteli mal üretenleri ödüllendirecektir. Fakat görünmez elin, kimin görünmez aklı tarafından idare edilmekte olduğu hala belli değildir. Muhtemelen, teknokratik sanayiciler Tanrı'nın müdahalesini öngörüyorlardı. Zaten en azından "insan doğası"; Adam Smith'in deyimiyle bir şeyler yapacak ekonomik insan devreye girerdi, ne de olsa insan bir şeyleri takas etme ve zenginlik elde etme içgüdüsüyle doğuyordu.

18. yüzyılın sonları itibariyle, özellikle Richard Arkwright'ın fabrika sistemini geliştirmesiyle birlikte, teknokrasi adına her şey yolunda gitmekteydi. Arkwright, kendisine ait olan iplik fabrikasındaki işçileri, daha çok da çocukları, makinelerin hızına uyum sağlamaları için eğitiyordu ve bu sayede teknokratik kapitalizmin modern formlarının gelişmesine çok büyük bir katkıda bulunmuş oluyordu. 1780 senesinde Arkwright'ın kontrolü altında olan yirmi fabrika vardı. Bu fabrikalardan dolayı ona minnettar olan halk Arkwright'a şövalye unvanı verdi ve yine bu fabrikalar sayesinde Arkwrigth'a en az halkı kadar minnettar olan oğlu bir servete konuyordu. Arkwright'ı ilk teknokratik kapitalist olarak düşünebiliriz. Arkwright, 19. yüzyıl girişimci tipinin ortaya çıkmasında her hususta örnek teşkil etti. Siegfried Giedion'un da dediği gibi, Arkwright üretimin ilk mekanizasyonunu gerçekleştirmiştir; "düşmanca bir çevrede, koruyuculardan yoksun olarak, hükümetten para yardımı almadan fakat finanssal risk ve tehlikelerden çekinmeyen acımasız bir faydacılıktan beslenerek" 19. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere'nin tüm büyük kentlerinde bu

tip girişimciler mantar gibi bitmeye başlamışlardı. 1806'da dokuma makineleri (dokuma makinesi kavramı Edmund Cartwright adında bir papaza aittir) vasıflı işçilerin yerini makinenin işleyişini gözetleyen işçilere bıraktırarak, tekstil endüstrisinde bir devrim gerçekleştiriyordu.

1850'den itibaren makine endüstrisi gelişti. Artık makineler makine üretmeye başladı. 1860'lardan başlayarak, özellikle Amerika'da, buluşlara karşı duyulan coşku tüm insanları etkisi altına aldı. Giedion söyle diyor: "Herkes buluş yapıyordu, tüm girişimciler sahip oldukları malları daha hızlı, daha mükemmel ve daha güzel hale getirmenin yollarını arıyordu. Kimin yaptığı bilinmeden ve de dikkatleri çekmeden, eski aletler modern araçlara dönüştürülüyordu."[1] Bilindik şeyler olduklarından ötürü, 19. yüzyıl buluşlarını detaylıca ele almamıza gerek yok. "İletişim devrimine" yol açanlar da dâhil: Fotoğraf ve telgraf (1830'lar), rotatif[2] (1840'lar), daktilo (1860'lar), transatlantik kablo (1866), telefon (1876), film ve telsiz telgraf (1895). Alfred North Whitehead durumu çok iyi özetlemektedir: "19. yüzyılın en büyük buluşu, buluş fikrinin kendisidir." Buluşlarımızı nasıl gerçekleştireceğimizi ve "Neden önem sıralamasında geride kalan şeyler üretiyoruz?" diye sorabilmeyi öğrendik. "Eğer bir şey yapılabiliyorsa mutlaka yapılmalı" fikri 19. yüzyılda doğmuştur. Bununla beraber, buluşların başarılı olmasını sağlayan ilkelere karşı derin bir inanç gelişti: Nesnellik, verimlilik, uzmanlık, standartlaştırma, ölçüm ve ilerleme. Ayrıca, insanlar Tanrı'nın kulları ya da vatandaşlar olarak değil de tüketiciler olarak algılandığı zaman, teknolojik ilerlemenin işini iyi yapmış olacağına inanılmaya başlandı.

Tabii ki herkes aynı fikirde değildi özellikle bu son inanç hususunda. İngiltere'de, William Blake, insanları ruhlarından eden "karanlık şey-

---

1. Giedion, s.40

2. Rotatif: Büyük bir çabuklukla dönerek işleyen ve saatte binlerce basan bir tür basım makinesi. (ç.n.)

tansı fabrikalar" diye yazmaktaydı. Matthew Arnold "makinelere inanmak" insanlık için en büyük tehdittir diye uyarmaktaydı. Carlyle, Ruskin ve William Morris endüstriyel gelişmenin sebep olduğu manevi yozlaşmayı lanetliyorlardı. Fransa'da, Balzac, Flaubert ve Zola, romanlarında "Ekonomik insanın" manevi boşluğunu ve açgözlülüğün sefaletini belgeliyorlardı.

Ayrıca 19. yüzyıl "ütopik" toplumların ortaya çıkışına şahit oldu. Belki de bunlar arasında en ünlüsü, Robert Owen'ın İskoçya'daki *New Lanark* diye adlandırılan deneysel toplumudur. Owen örnek bir fabrika toplumu kurdu, çalışma saatlerinin azaltılmasını sağladı, hayat şartlarını iyileştirdi ve işçilerin çocukları için yenilikçi bir eğitim programı sağladı. Owen 1824'de Amerika'ya gitti ve Indiana New Harmony'de başka bir ütopya kurdu. Owen'ın ve diğerlerinin denemeleri uzun süre dayanamasa da teknokrasilerin insani maliyetini azaltmak için onlarca deneme gerçekleştirildi.[3]

Luddite Hareketi'nin yükseliş ve çöküşünden bahsetmezlik edemeyiz. "*Luddite Hareketi*" deyişinin nereden geldiği belirsiz olmasına rağmen bazıları bu deyişin, babası tarafından bir dokuma makinesini tamir etmekle görevlendirilen ama onun yerine makineyi tahrip etmeyi tercih eden Ludlum adındaki bir gencin eylemlerinden kaynaklandığına inanmaktadır. Her ne olursa olsun, 1811 ve 1816 yılları arasında yeni ücret kesintilerine, çocuk işgücüne ve vasıflı işçileri koruyan kanun ve geleneklerin ortadan kaldırılmasına çokça öfkelenen işçilere yaygın bir biçimde destek verildi. İşçiler hoşnutsuzluklarını makineleri tahrip ederek ifade ettiler, bu gelişmelerden en çok giysi ve dokuma endüstrisi nasibini aldı. Bundan sonra "Luddite" terimi, teknolojiye karşı çocuksu ve toy bir muhalefet anlamında kullanılmaya başlandı. Fakat Luddite Hareketi'ne katı-

3. Ütopyalar tarihinin en iyi örneği Segal'de bulunabilir.

lanlar ne çocuksu ne de toydu. Bu insanlar, eski zamanlarda kendilerine adalet getiren tüm hakları, imtiyazları, kanunları ve gelenekleri, ümitsizce korumaya çabalayan insanlardı.[4]

19. yüzyıl muhaliflerinin hepsi gibi bu insanlar da kaybettiler. Sanırım Kopernik, Galileo ve Newton yaşasalardı muhaliflerin safında yer alırlardı. Muhtemelen Bacon için de geçerli bu, çünkü Bacon'un niyeti teknolojinin bir afet ya da bir tahrip unsuru olması değildi. Fakat Thamus'un hikâyesini bilmemek gibi bir eksikliği, her zaman mevcuttu Bacon'un. Bacon'un, teknolojik değişimin diyalektiği hakkında hiçbir fikri yoktu ve Bacon, teknolojinin olumsuz sonuçlardan hiç bahsetmemişti. Yine de, bir bütün olarak ele alacak olursak, teknolojinin yükselişi, Bacon'u muhtemelen memnun edecekti çünkü teknolojinin, maddi kültürün çehresini değiştirdiği tartışma götürmez bir gerçekti ve teknoloji, Tocqueville'in "çalışma illeti" dediği şeyi hafifletmekteydi. Teknokratik kapitalizmin gecekondu bölgelerine ve yabancılaşmaya sebep olduğu bir gerçek ama aynı zamanda bu tür durumların, üstesinden gelinebilecek ve kökü kazınması gereken kötülükler olarak algılandığı da bir gerçek. Yani, teknokrasiler sıradan insanlara daha fazla saygı duyulmasına yol açtı. Sıradan insanların potansiyeli ve konforu, politik ilgiyi ve sosyal politikaları harekete geçirici konular haline geldi. 19. yüzyıl temel eğitimin uzamasına şahit oldu, bu yüzyılda modern işçi sendikalarının temeli atıldı, okuryazarlık hızlı bir biçimde arttı, özellikle Amerika'da halk kütüphanelerinin gelişmesiyle ve genel ilgiye yönelik mecmuaların öneminin artmasıyla okuryazarlık oranı ciddi bir biçimde arttı. Örneğin, *The Saturday Post* 1821 yılında yayın hayatına başladı ve derginin yazarları arasında William Cullen Bryant, Harriet Beecher, James Fenimore Cooper, Ralph Waldo Emerson,

4. Bkz: David Linton, "Luddism Reconsidered", Etcetera içinde, ilkbahar 1985, s. 32-36

Nathaniel Hawthorne ve Edgar Allan Poe gibi çoğu bugün *Amerikan Edebiyatına Giriş* derslerinde okutulan yazarlar vardı. Teknokratik kültür, eğitimli insanlara ait olan entelektüel merakları işçi sınıfına erişilmez kılan sınırları aşındırdı. Meseleyi George Steiner'in belirttiği şekilde ele alabiliriz; "Fransız Devrimi ile 1. Dünya Savaşı arasındaki zaman dilimi, edebiyatın yığınlara ulaşması için bir vaha yarattı."

Kitlelere ulaşan başka şeyler de oldu: Politik ve dini özgürlükler. Aydınlanma Çağı, 18. yüzyılda teknolojinin önem kazanması sonucu ortaya çıkmıştır demek meseleyi kabul edilemez bir biçimde basitleştirmek olacaktı. Fakat şu bir gerçek ki, ekonomik sahadaki bireyselliğe yapılan ısrarlı vurgu, politik sahada kaçınılmaz bir biçimde yankı buldu. Bir teknokrasi için babadan oğula geçen hükümdarlık, hem yersiz hem de saçma bir şeydi. Hükümdarlık artık, Richard Arkwright gibi kökleri asil olmayan fakat zekâ ve cesarete sahip insanlara ayrılmıştı. Bu tarz özelliklere sahip insanlar yadsınamaz politik güçler olarak ortaya çıktılar ve zorla da olsa politik güçlerini elde etmeye hazırdılar. Her halükârda, yeni üretim araçlarının ve iletişim vasıtalarının devrimci doğası, beşeri girişimin her alanında radikal düşüncelere yol açacaktı. Teknokrasi, gelenekle olan bağlarımızı gevşeten ilerleme ve gereksinim fikirlerini sağladı. Teknokrasiyle birlikte yeni özgürlükler ve yeni sosyal yapılar için verilmiş sözler havada uçuşur oldu. Ayrıca teknokrasi dünyanın hızlanmasına sebep oldu. Gideceğimiz yerlere daha hızlı gider olmuştuk, yapacağımız işleri daha hızlı yapabiliyorduk, daha çok şeyi daha kısa zamanda becerir hale gelmiştik. Zaman, teknoloji tarafından bozguna uğratılmış bir düşmandı artık. Bundan böyle dönüp geriye bakacak ve neler kaybettiğimizi düşünecek vaktimiz yoktu. İnşa edilecek imparatorluklar, istismar edilecek fırsatlar, zevkine varılacak kışkırtıcı özgürlükler vardı (özellikle Amerika'da). Amerika, teknokrasinin kanatlarıyla bir dünya gücü olma yolunda emsalsiz

yükseklikleree doğru uçuyordu. Jefferson, Adams ve Madison'ın bu durumu rahatsız edici ve hatta belki de kabul edilemez bulması bir şeyi değiştirmedi. Ve de, 19. yüzyıl Amerika'sının Thoreau gibi simalarının, geride bırakılan şeyler hakkındaki yakınmaları da önemli değildi. Bu yakınmalara verilen ilk cevap; "Alet-kullanan kültürlerin zincirlerinden başka geride bir şey bıraktığımız yok." oluyordu. İkinci cevap daha mantıklıydı: "Teknokrasi bizleri yenemez." Bu bir dereceye kadar doğruydu. Teknokrasi sosyal gelenekleri bütünüyle yok etmedi. Teknokrasi, gelenekleri hâkimiyeti altına aldı ve hatta onları küçük düşürdü fakat tamamen işlevsiz kılmadı. 19. yüzyılda, Amerika'da hâlâ dindar insanlar ve günah kavramı, varlıklarını devam ettiriyorlardı. İnsanlar hâlâ yaşadıkları bölgeden gurur duyuyorlardı ve geleneksel aile yapısına uymak hâlâ mümkündü. Geleneğe saygı duymak ve dini ritüelleri ayakta tutmak mümkündü. Topluma karşı sorumluluğa ve bireysel eylemin uygulanabilirliğine inanmak mümkündü. Ve hatta sağduyuya ve yaşlıların bilgeliğine inanmak da mümkündü. Kolay değildi belki tüm bunlar ama mümkündüler.

19. yüzyılda Amerika'da ortaya çıkan ve yüzyıl boyunca tamamen "silahlanan" teknokrasi, bu tarz inançları hakir görüyordu zira dindar insanlar ve günah kavramı, büyükanneler ve aile, bölgesel gururlar ve iki bin yıllık gelenekler, teknokratik yaşam tarzına muhaliftiler. Bu tarz inançlar, alet-kullanan kültürler zamanının baş belası kalıntısıydılar ve teknokrasi eleştirisine kaynak teşkil ediyorlardı. Bu inançlar, teknokrasiden ayrı bir düşünce dünyasını temsil ediyorlardı ve teknokrasiyi paylamaktan geri durmuyorlardı. Bu paylamadan teknokrasinin dili, gayri insani yapısı, bölünmüşlüğü ve sebep olduğu yabancılaşma nasibini almıştı. Ve bu yüzden teknokrasi, bu tarz bir düşünce dünyasını hakir görüyordu fakat teknokrasi Amerika'da bu düşünce dünyasını yok etmedi; edemedi.

19. yy.daki teknik başarılarca büyülenmiş bir yazar olan Mark Twain'in

bir eserinden, teknokrasi ve Eski Dünya değerleri arasındaki karşılıklı etkileşim hakkında fikir sahibi olabiliriz. Mark Twain 19. yüzyıl için, "dünyanın şahit olduğu en yalın, en güçlü, en büyük ve en değerli yüzyıldır" demiştir ve bir keresinde Walt Whitman'ı bu yüzyılda yaşadığından ötürü tebrik etmiştir. Twain'in daktiloyu düzenli olarak kullanan ilk yazar olduğu ve yeni buluşlara çokça para yatırdığı söylenmektedir. Twain, *Life on the Mississippi* adlı eserinde endüstriyel gelişmeyi memnuniyetle ve detaylı bir biçimde belgelemektedir, Natchez'deki pamuklu tekstil fabrikalarının gelişmesi gibi:

> *Rosalie iplik Fabrikası 6000 iğ, 160 dokuma tezgâhı ve 100 işçi kapasitesine sahipti. Natchez Pamuklu Fabrikaları Şirketi, dört yıl önce, 17x65 metre boyutlarındaki iki katlı bir binada, 4000 iğ ve 128 dokuma tezgâhıyla çalışma hayatına başladı... Fabrika yıllık olarak 5000 balya pamuk işlemekteydi ve toplam 5.000.000 yarda gömleklik kumaş, çarşaflık kumaş ve diril üretiyordu.*

Amerikan endüstrisinin devasalığını ve hünerlerini betimlemekten daha fazla sevdiği bir şey yoktu Twain'in. Fakat aynı zamanda, Twain'in eserlerinin bütünü, endüstri öncesi değerlerin bir tür tasdikiydi. Eserlerinin her tarafına yayılmış bulunan ruh, kişisel bağlılık, bölgesel gelenek, aile hayatının devamı, yaşlıların bilgeliği gibi kavramlardan oluşuyordu. Bir salla özgürlüğe yelken açan Huckleberry Finn ve Jim'in hikâyesi, teknoloji öncesi insanının sabırla bezenmiş ruhaniliğinin kutlanmasından başka bir şey değildi.

Teknokrasi alet-kullanan kültürün dünya görüşünü niçin ortadan kaldırmadı diye soracak olursak eğer, şöyle bir cevap verilebilir: Endüstrileşmenin şiddeti henüz çok yeniydi ve dahası manevi hayatın ihtiyaçla-

rını değiştirecek ya da alet-kullanan geçmişin dilini, hatıralarını ve sosyal yapısını kapı dışarı edecek olanağa henüz sahip değildi. Geleneğin tamamen gereksiz bir şey olduğuna inanmadan da iplik fabrikasının yarattığı harikaları düşünmek mümkündü. 19. yüzyıl Amerikan tarihini tekrar gözden geçirmek suretiyle, kriz halindeki dinin, saldırıya uğramış mitolojinin ve karışıklık içindeki eğitim ve politikanın sesi duyulabilir fakat bu ses can çekişmekten kaynaklanan iniltiler şeklindedir. Bu iniltiler acı çekmekte olan bir kültüre aittir, fazlası değil. Her şeye rağmen, alet-kullanan kültürlerin düşünceleri, teknokrasilerde de varlığını devam ettiren sorulara cevap olarak tasarlanmıştı. Teknokraside yaşayan insanlar, teknolojinin ve bilimin bir yaşam felsefesi ortaya koymadığını biliyorlardı ve eskilerin felsefelerine dört elle sarılmış durumdaydılar. Bu insanların, Freud'un 20. yüzyıl başında iddia ettiği gibi, dinin bir obsesif nevroz olduğunu düşünmeleri mümkün değildi. Ya da bu insanların, evrenin, atomların tesadüfen sıralanışıyla vücuda geldiğine inanmaları olanaksızdı. Mark Twain gibi bu insanlar da makinelere tüm bağımlılıklarına rağmen makinelerin, onların efendisi değil de hizmetçisi olduğuna inanıyorlardı. Aletlerin küstah, saldırgan, cüretkâr, arsız hizmetçiler olmasına göz yumulurdu ama bu hizmetçilerin köle statüsünden daha yukarılara tırmanacağı fikri dehşet verici bir fikirdi. Teknokrasi insan ruhu için belirli bir yer bulamamış olsa da teknokrasi vatandaşları maddi zenginlikteki artışın, insanların kendilerine özgüven duymasını sağlayan kültürü tazmin edemeyeceğini düşünüyorlardı.

Böylece iki zıt dünya görüşü (teknolojik ve geleneksel dünya görüşleri) huzursuz edici bir gerilim içinde birlikte var oldular. Tabii ki teknolojik dünya görüşü daha güçlüydü fakat geleneksel olan da hayatına devam ediyordu. Geleneksel dünya görüşü hâlâ işlevseldi, hâlâ etkisini göstermeye çabalıyordu ve hâlâ inkâr edilmeyecek kadar canlıydı. Bu sadece

Mark Twain'in eserlerinde gördüğümüz bir gerçek değildi, Walt Whitman'ın şiirlerinde, Abraham Lincoln'un konuşmalarında, Thoreau'nun yazılarında, Emerson'un felsefesinde, Hawthorne ve Melville'nin romanlarında ve en parlak bir biçimde Alexis de Tocqueville'nin *Democracy in America* adlı muazzam eserinde göze çarpmaktaydı. Tek bir cümleyle ifade edecek olursak; iki ayrı dünya görüşü 19. yüzyılda, Amerika'da birbiriyle sürtüşmekteydi.

Teknopoli'nin ortaya çıkışıyla birlikte bu iki dünya görüşünden biri yok oldu. Teknokrasi, Aldous Huxley'in *Brave New World* adlı kitabında ana hatlarını çizdiği bir biçimde, kendi alternatiflerini yok etti. Teknokrasi alternatiflerini yasadışı ilan etmedi. Onları ahlaksız olarak nitelemedi. Alternatiflerini rağbet edilmeyen şeyler olarak göstermedi. Teknokrasi, alternatiflerini görünmez ve böylece yersiz kıldı. Bunu gerçekleştirirken din, sanat, aile, politika, tarih, gerçeklik, zekâ kavramlarıyla kastettiğimiz manaları değişikliğe uğrattı ve böylece bizim tanımlarımız teknokrasinin yeni gereksinimlerine uygun hale geldi. Özetle, teknopoli totaliter teknokrasidir.

Önceden de belirttiğim gibi Teknopoli olmuş tek kültür Amerika Birleşik Devletleri'ninkidir.* (Bu kitabı yazma sebebim de bu zaten.) Amerika genç bir Teknopoli'dir, belki ilk olmak istememiştir ama en gelişmiş olarak kalmak istediğini varsaymak yanlış olmaz. Bu nedenle Amerika, birer Teknopoli olmaya çalışan Japonya'yı ve birçok Avrupa ülkesini dikkatli bir biçimde gözlemlemektedir.

Teknopoli'nin Amerika'da ne zaman başladığına dair bir tarih vermek keyfi bir hareket olacaktır. Havaya attığınız bir paranın ne zaman düşmeye başladığını kesin bir biçimde söylemek gibi bir şeydir bu. Oysa

* Yazar 1993 yılındaki durumdan bahsetmektedir. Bu gün yani 11 yıl sonra hala sadece Amerika olarak okumak doğru olmayabilir.

paranın tam olarak ne zaman yükselmeyi bıraktığını göremezsiniz, sadece yön değiştirdiğini bilirsiniz. Huxley, Henry Ford imparatorluğunun ortaya çıkışını teknokrasiden Teknopoli'ye geçiş anı olarak tanımlamaktadır. O yüzden Huxley kitabında zamanı, Ford'dan Önce ve Ford'dan Sonra diye hesaplamaktadır.

Dramatik olmasından dolayı, 1925 yazında Dayton, Tennessee'de görülen ünlü Scopes "maymun" davasını bir dönüm noktası olarak ele almak niyetindeyim. Galileo'nun duruşmasında olduğu gibi burada da iki zıt dünya görüşü apaçık bir ihtilafla karşı karşıya gelmişti. Ve yine Galileo'nun yargılanmasında olduğu gibi bu davada da tartışma sadece "gerçeğin" içeriği üzerine değil aynı zamanda gerçeğin hangi uygun yöntemle saptanacağı üzerine odaklandı. Scopes'un savunucuları, dini inançların hayatın orijinini ortaya çıkarmada ve anlamada hiçbir rolünün olamayacağını ispatlamak için modern bilimin tüm faraziyelerini ve metodolojik hünerlerini ortaya koydular; daha doğrusu koymaya çalıştılar. William Bryan ve takipçileri, köken problemini Tanrı sözleriyle değerlendiren bir inanç sisteminin geçerliliğini devam ettirmesi için tutkuyla savaştılar. Bryan ve arkadaşları bu süreç sonunda gülünç olarak nitelendirildiler. Yaklaşık yetmiş yıl sonra, Bryan ve arkadaşları adına bir cümle sarf etmek uygunsuz olmaz: Bu "fundamantalistler" bilimin ve teknolojinin faydaları karşısında ne bilgisiz ne de ilgisizdiler. Otomobilleri, elektrikleri ve makine yapımı elbiseleri vardı. Telgraf ve radyo kullanıyorlardı ve aralarında saygın bilim adamları vardı. Amerikan teknokrasisinin cömertliğinden pay almaya niyetliydiler. Bu şu demekti: Ne Luttirendiler ne de ilkel. Onları yaralayan şey, ahlaki düzen anlayışına kaynaklık eden kadim anlatıya yapılan saldırıydı. Sonuçta kaybettiler ve bu çok büyük bir kayıp oldu. Bryan'ın taş devirlerinden daha çok Devirlerin Taşıyla ilgilenmesi zekice ve eğlendiriciydi ama ne yazık ki uygunsuzdu. Büyük mücadele sonucu tayin et-

mişti: Gerçeği tanımlamada tümevarımcı bilimin hikâyesi, başlangıç hikâyesinden daha üstün kabul edilecekti ve bunu kabul etmeyenler entelektüel açıdan durgunluğa mahkûmdular.

Scopes davası, eski dünya görüşünün mutlak manada reddedilmesinin dışavurumudur. Bu dava bilim ve inançtan ziyade bir inanç olarak teknolojiyle alakalıydı. Teknolojik teolojinin başlangıcını işaret eden bir olay bulmak için daha önce gerçekleşmiş ve daha az dramatik olan bir karşılaşmaya bakmamız gerekir. 1910 sonbaharında olanları, Teknopoli'nin başlangıcının kritik bir alameti olarak görüyorum. 1910 yılının Eylül ve Kasım ayları arasında, Interstate Commerce Commission (Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu), Kuzeydoğu demiryollarının, o yılın başlarında yüksek ücretler almaya başlayan işçilerin maaşlarını karşılamak için taşıma ücretlerini arttıran uygulamasını konu edinen oturumlar düzenledi. Louis Brandeis tarafından temsil edilen ticaret kurulu, demiryollarının daha iyi yönetilerek gelirlerini artırabileceğini savunarak uygulamaya karşı çıkıyordu. Brandeis, argümanını kuvvetlendirmek için demiryollarının *bilimsel yönetim* sayesinde hem işçilerin maaşlarını arttırabileceğini hem de maliyetleri azaltabileceğini iddia eden tanıklara (daha çok mühendislere ve sanayi yöneticilerine) başvuruyordu. Her ne kadar oturumlara katılmasa da Frederick W. Taylor ismi, bilimsel yönetim mucidi olarak sıkça geçmekteydi ve uzmanlar, Taylor'ın geliştirdiği sistemin herkesin derdine deva olduğu yönünde komisyonu temin ediyorlardı. Sonuçta komisyon demiryollarının uygulaması aleyhinde karar verdi çünkü demiryollarının zaten iyi para kazanmakta olduğuna hükmedildi; yoksa bilimsel yönetime inandıkları için değil. Fakat birçok insan buna inandı ve bu oturumlar Taylor ve sistemini toplum sahnesine çıkarmış oldu. Takip eden yıllarda silahlı kuvvetlerde, hukukta, evde, kilisede ve eğitimde Taylor'un sisteminin ilkeleri uygulanmaya çalışıldı. Sonuçta, Taylor'ın is-

mi ve sisteminin ayrıntıları karanlığa gömüldü ama kültürün "ne"den meydana geldiğine dair fikirleri bugünün Amerikan Teknopoli'sinin yapı iskeleti olarak varlığını sürdürdü.

Bu olayı uygun bir başlangıç noktası olarak kullanıyorum çünkü Taylor'ın *The Principles of Scientific Method* (Bilimsel Metodun ilkeleri) adlı, 1911 senesinde basılan kitabı, Teknopoli'nin düşünce dünyasının ortaya koyduğu varsayımların ilk sarih ve resmi taslağını içermektedir. Bu varsayımlardan bazıları şunlardı: insan emeğinin ve düşüncesinin temel gayesi verimliliktir; teknik ölçüm her alanda insan kararından üstündür; insan kararına güvenilemez çünkü laçkalıkla, belirsizlikle ve gereksiz karmaşıklıkla başı beladadır; öznellik duru düşüncenin önünde bir engeldir; ölçülemeyen bir şey ya var olamaz ya da değersizdir; vatandaşların işleri en iyi bir biçimde uzmanlarca idare edilebilirler. Adil olmak gerekirse şunu da not etmeliyiz ki Taylor'ın ("*bilimsel yönetim*" terimini icat eden kişi Taylor değildi ve o bu terimi isteksizce kullanıyordu) sistemi, özgün olarak sadece endüstriyel üretime uygulanmak için tasarlanmıştı. Taylor'un niyeti, sadece işyerlerinin kârını artırmakla kalmayıp aynı zamanda yüksek maaşları, daha kısa çalışma saatlerini ve daha iyi çalışma koşullarını netice verecek bir endüstriyel işyeri bilimi meydana getirmekti. Taylor'ın sisteminde ('zaman ve hareket' çalışmalarını da içermektedir sistemi) işçilerin kanaatlerinin yerini, işçilerin yaptıkları işin "bilim"inin kanunları, kuralları ve ilkeleri alıyordu. Bu şu demekti; işçiler alışık oldukları geleneksel usulleri terk etmek zorundaydılar. Aslında işçiler, düşünme yükünden kurtuluyorlardı. Sistem onlar adına düşünecekti. Bu kritik bir noktaydı çünkü böylece teknik bizim adımıza düşünebilir fikri neşet etti. Bu ise Teknopoli'nin temel prensiplerinden biridir.

Bilimsel yönetimin altında yatan prensipler hep birden, Taylor'ın aklının özgünlüğünün bir eseri değildir. Bu varsayımlar, on sekizinci ve

on dokuzuncu yüzyıl teknokrasilerinde tasarlandılar ve geliştiler. Teknopoli'nin kökenlerini, bir toplum bilimi oluşturmak gayretiyle pozitivizmin ve sosyolojinin kurucusu olan 18. yüzyılın ünlü Fransız filozofu Auguste Comte'un düşüncelerinde bulabiliriz. Comte'un görülemeyen ve ölçülemeyen şeylerin gerçek olmadığına dair argümanı, insanların nesneler olarak algılanmasının temelini oluşturdu. Fakat bir teknokraside bu tarz fikirler, teknolojinin artan rolünün yan ürünleri olarak var olurlar. Teknokrasiler makine icat etmekle ilgilenirler. İnsanların hayatının makineler tarafından değiştirilmesi bir usul olarak ele alınır ve insanlara bazen bir makine gibi davranılması zorunluluğu ise teknolojik gelişmenin zorunlu ve talihsiz bir koşulu addedilmektedir. Fakat teknokrasilerde, bu tarz bir koşul kültüre ait bir felsefe olarak ele alınmaz. Teknokrasi, insan hayatı anlamını makinelerde ve teknikte bulmak zorundadır gibi bir indirgemeciliği amaçlamamaktadır. Bence, Frederick Taylor'ın çalışmasında, insanlar tekniğin ve teknolojinin kullanımda olduğu zaman topluma en iyi şekilde hizmet edilmiş olacaktır fikrinin açıkça ifade edilişini buluyoruz ve bir bakıma insanların makinelerden daha az değerli olduğunun ifadesiyle karşılaşıyoruz. Taylor ve takipçileri buluşlarını 'cesur yeni dünya'nın başlangıcı olarak selamladılar.

Neden Teknopoli (tüm kültürel yaşam formlarının tekniğin ve teknolojinin egemenliğine boyun eğmesi) Amerika'da mümbit bir zemin buldu? Teknopoli'nin Amerika'da yükselişinin, neden ilk önce Amerika'da ortaya çıktığının ve gelişmesine neden izin verildiğinin birbiriyle alakalı olmak üzere dört sebebi vardır. Bu sebepler birçok bağlamda kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır ve çok iyi bilinmektedir. Birinci sebep Amerikan karakteri diye adlandırılan, 19. yüzyılda Tocqueville'nin tanımladığı şeyle ilgiliydi. Tocqueville: "Amerikalı, harikalar diyarında yaşamaktadır, çevresindeki her şey sürekli hareket halindendir ve her hare-

ket ilerleme olarak görünmektedir." diye yazmaktaydı. Dolayısıyla, bir Amerikalının zihninde yenilik ve gelişim fikri sıkıca birbirine bağlıydı. Doğa, insan gayretine hiçbir yerde had koyamaz; bir Amerikalıya göre eğer bir şey mevcut değilse yapımı denenmediğindendir.[5]

İzah ediliş tarzları çok farklı olsa da Amerikan değerler sisteminin bu yönü, Amerikan kültürü üzerine çalışan herkes için bedihidir. Bazıları nüfusun göçebe doğasını sebep olarak göstermektedir, kimi hudut bölgesi zihniyetine atıfta bulunmaktadır, kimine göre sebep doğal kaynakların bolluğu ve yeni kıtanın sağladığı sınırsız imkânlardır, bazıları ortalama insana sağlanan emsalsiz politik ve dini özgürlüklere yormaktadır işin nedenini, kimi ise tüm bu faktörlere ve daha çoğuna atıfta bulunmaktadır. Amerikalıların sınırlamalara itibar etmeyişinin ("kültür hakkındaki Amerikan şüpheciliğinin" de diyebiliriz) teknolojinin radikal ve kaba bir biçimde hayatımıza zorla dahil oluşunu teşvik etmesi hakkında bu kadar söz yeter sanırım.

Birincisiyle sıkı sıkıya bağlı olan ikinci sebep, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Amerikalı kapitalistlerinin dehası ve cüretiydi. Amerikalı kapitalistler işlerini çok daha hızlı yapıyorlardı ve yeni teknolojinin ortaya çıkardığı ekonomik imkânları sömürmeye diğer milletlerden daha iyi odaklanmışlardı. Aralarında Samuel Morse, Alexander Graham Bell, Thomas Edison, John D. Rockefeller, John Jacob Astor, Henry Ford, Andrew Carnegie gibileri vardı ve bu insanlardan bazıları Haydut Baronlar (Robber Baron) olarak biliniyordu. Bu insanların yağmaladıkları şey Amerika'nın geçmişiydi zira bu insanların temel düşüncesi teknolojik ilerleme yolunda olmayan hiçbir şeyin korunmaya değer olmadığıydı. Bu insanlar yirminci yüzyılın mimarlarıydı ve Richard Arkwright'ı bile hay-

5. Tocqueville, s. 404

rete düşüren bir zenginliğe, prestije ve güce kavuştular. En büyük başarıları ise insanları geleceğin gereksinimlerinin geçmişle bir bağlantısının olmadığına ikna etmeleriydi.

Üçüncü sebep olan, Amerikalılara kolaylık, konfor, hız, hijyen ve bolluk sağlayan yirminci yüzyıl teknolojisinin başarısı o kadar açık ve ümit vericiydi ki memnuniyet, yaratıcılık ve amaç için başka kaynak aramaya sebep yokmuş gibi görünüyordu. Eski Dünya inançlarının, alışkanlıklarının ve geleneklerinin her biri için birer teknolojik alternatif vardı ve hâlâ vardır. Duanın alternatifi penisilin; aile köklerinin alternatifi yer değiştirme; okumanın alternatifi televizyon; sınırlamanın alternatifi hemen elde edilen haz; günahın alternatifi psikoterapi; politik ideolojinin alternatifi bilimsel seçim vasıtasıyla tesis edilen şöhrettir. Hatta can sıkıcı ölüm muamması için de bir alternatif mevcuttur. Bu muamma uzun ömürlülük sayesinde ertelenebilir ve dondurma sayesinde çözüme kavuşacaktır. En azından, neden böyle olmayacağına dair bir sebep bulmak kolay değildi.

Teknoloji görkemli zaferler elde ederken başka şeyler de olmaktaydı; inanca dair eski kaynaklar kuşatma altındaydı. Nietzsche Tanrı'nın öldüğünü ilan etti. Darwin bu kadar ileri gitmedi fakat şunu açıkça belirtti ki eğer bizler Tanrı'nın çocuklarıysak bile şu anda olduğumuz gibi olmak için tahmin ettiğimizden daha uzun ve ağır ilerleyen bir rotayı takip ettik ve bu süreçte birtakım garip ve uygunsuz akrabalarımız oldu. Marx tarihin kendine has bir gidişatının olduğunu ve bizim dileklerimize bakmaksızın nereye gitmesi gerekiyorsa bizi de oraya götüreceğini iddia etti. Freud, derinlerdeki ihtiyaçlarımızı kavrama gücüne sahip olmadığımızı ve bu ihtiyaçları ortaya çıkarmak için geleneksel yöntemlere güvenemeyeceğimizi öğretti bizlere. Davranışçılığın kurucusu olan John Watson, hür iradenin bir illüzyon olduğunu ve davranışlarımızın bir güvercinin davranışlarından farkı olmadığını gösterdi. Einstein ve meslektaşları, her halü-

kârda, bir hükme varmak için elimizde mutlak vasıtalar olmadığını, her şeyin göreceli olduğunu söylediler. Bilim çağının itici gücü, inanç sistemlerimize ve dolayısıyla kendimize olan güvenimizi kaybetmemizi sağladı. Kavramlar enkazında inanılacak tek bir şey kalmıştı, teknoloji. Başka her şey reddedilebilir ve tehlikeye atılabilir ne de olsa uçaklar uçuyor, antibiyotik bizleri iyileştiriyor, radyolar konuşuyor ve bilgisayar hesap yapıyor ve hiç hata yapmıyorlar, tabii insanların sebep olduğu hatalar müstesna (Frederick Taylor'un anlatmak istediği de buydu).

İşte bu meşhur sebeplerden ötürü Amerikalılar bir Teknopoli'nin meydana getirilmesi işini üstlenmeye herkesten daha çok hazırdılar. Fakat Teknopoli'nin palazlanması nispeten belirsiz ve bu nedenle meşhur olmayan başka birtakım koşullara da bağlıydı. Bu koşullar, Amerikalıların sınırlamalara itibar etmeyişi, endüstrisi gemisinin kaptanlarının sömürgeci dehaları, teknolojinin başarısı ve geleneksel inançların değer kaybetmesi sayesinde teknokrasiden Teknopoli'ye geçişin zemini ve bağlamını oluşturdular. "*İmkânsız Dünya*" olarak adlandırdığım bu bağlamı, takip eden bölümde inceleyeceğim.

4
İmkânsız Dünya

Her ne kadar "sosyal bilimlerin", Teknopoli'nin etkin bir müttefiki olduğu açık olsa da ve bu nedenle düşman olarak görülmesi gerekse de, ara sıra meslektaşlarımı bir deneye tabii tutmak suretiyle sosyal bilimlerin abartılmış şöhretine saygılarımı sunarım. Diğer sosyal bilim deneyleri gibi bu da hile ve istismara dayanmaktadır ve deneyin amacının gerçekleşmesi için okuyucuların tuhaf şeylere olan ilgisine güvenmek zorundayım.

Deneyi gerçekleştirmek için en uygun zaman, sabahları elinde *The New York Times*'in bir kopyası bulunmayan bir meslektaşımı gördüğüm zamandır. "Bu sabah *Times*'ı okudun mu?" diye sorarım. Eğer meslektaşım "Evet" diye cevap verirse deney orada sona erer. Fakat eğer cevabı "Hayır" ise deney devam eder. "Gazetenin arka sayfasına bir göz atmalısın. Minnesota Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiş bir çalışmayla alakalı çok ilginç bir yazı var." derim. "Gerçekten mi? Ne hakkında bu yazı?" diye sorulur genelde. Bu noktadan itibaren deneyi devam ettirmek için neredeyse sonsuz seçenek vardır fakat seçeneklerden iki tanesi çarpı-

cı sonuçlar doğurur. Birinci seçenek: "Bilim adamları kilo vermek için hangi yiyeceklerin tüketilmesi gerektiği hususunda çalışmalar yapmışlar ve sonuçta günde üç defa çikolatalı pasta yemenin en iyi çözüm olduğuna karar vermişler. Çünkü çikolatalı pasta içinde kalori düzenleyici özel bir besin maddesi varmış."

İkinci seçenek, konuyu ve üniversitenin adını değiştirir: "John Hopkins Üniversitesi'ndeki bir nörofizyolojist, jogging ve zekâ gerilemesi arasında bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmış. 1200'den fazla insan 5 yıl süreyle test edilmiş ve jogging yapılan saatlerdeki artışla birlikte zekâda önemli bir gerilemenin meydana geldiği görülmüş. Tam olarak nedeni bilinmese de jogging yapmanın zekâyı gerilettiği söyleniyor."

Deneydeki rolüm insanlara tuhaf (hatta inanılamayacak) şeyleri haber vermektir. Eğer rolümü adabınca ve samimi bir şekilde oynarsam şu sonuçları elde ederim; Kurbanlarımın üçte ikisi söylediklerime inanırlar ya da en azından bütünüyle inanmazlık etmezler. Bazen "Gerçekten mi? Bu mümkün mü?" derler. Bazen şaşırmış gibi görünür ve "Bu çalışma nerede yapılmış demiştin." derler. Bazen de "Biliyor musun, ben de buna benzer bir şey duydum" derler. Şunu ilave etmeliyim ki deneyimde otorite olarak Minnesota ve John Hopkins üniversitelerini kullandığım zaman her şeye inanma hususunda en bariz vakalarla karşılaştım; Stanford ve MIT ise ancak fena olmayan sonuçlar elde etmemi sağladı.

Bu deneyden çıkarılacak birçok sonuç vardır. Bunlardan bir tanesini H. L. Mencken dile getirmişti; "İnanacak bir profesör bulamayacağınız hiçbir aptal fikir yoktur." Bu bir açıklamadan daha çok bir suçlamaydı (Bu arada deneyimi profesör olmayan insanlarla gerçekleştirdiğim zaman da üç aşağı beş yukarı aynı sonuçları elde ettim.). Bu deneyden çıkarılabilecek bir başka muhtemel sonuç, yaklaşık elli yıl önce George Bernard Shaw tarafından dile getirilmiştir: "Bugünün sıradan

insanı ortaçağda yaşayan sıradan insanlar kadar saftır. İnsanlar ortaçağda ne olursa olsun dinin otoritesine inanırlardı. Bugün ise insanlar aynı şekilde bilimin otoritesine inanmaktadırlar."

Shaw'un yaklaşımıyla ilgili olan fakat doğru bir bakış açısından yoksun bir başka olasılık daha vardır. Bu daha ziyade Teknopoli'nin devam etmesini sağlayan gücün anlaşılmasıyla ilgilidir. Yaşadığımız dünyanın çoğumuz için anlaşılmaz oluşunu kastediyorum. Gerçek ya da hayali, neredeyse hiçbir olay bizi uzun süreliğine şaşırtamaz çünkü bizi şaşırtacak olayın kabul edilemez bir çelişki olarak görünmesini sağlayacak, kapsamlı ve tutarlı bir resme sahip değiliz. İnanmamak için bir sebep olmadığı için inanırız. Ve sanırım okuyucunun bunu fark etmesi için sosyal bilimlerin varoşlarına yaptığım komik gezintinin açığa vurduklarına gerek yok. Tutarlı herhangi bir dünya görüşünden yoksun olan eğitim tarzının yardakçılığı sayesinde Teknopoli, bizleri neyin inanç ötesi olduğuna dair var olan sosyal, politik, tarihsel, metafizik, mantıksal veya dinsel temellerden yoksun bıraktı.

Özellikle teknik olaylarla ilgili durum böyledir. Bu kitapta birçok vakanın aktarılıyor olmasından dolayı, deneyimi okuyucuya yöneltip güvenlerini sarsmak istemem. Fakat size bu kitabın basıldığı kâğıdın özel bir yöntemle salamura ringanın[1] derisinden elde edildiğini söylesem, neye dayanarak benimle tartışmaya gireceksiniz? Hepinizin de bildiği gibi bu kâğıt salamura ringanın derisinden elde edilmiş olabilir. Ve eğer olaylar, anlayamayacağımız yapılış yöntemini bize tarif eden bir kimyager tarafından teyit ediliyorsa hepimiz inanırız. Veya bütünüyle inanmazlık etmeyiz zira teknolojinin yolu Tanrı'nın yolu gibi huşu kaynağıdır ve gizemlidir.

Bir analoji yardımıyla asıl konuya gelebiliriz sanırım. Yeni bir deste kâğıdı elinize alıp kartları teker teker çevirirseniz eğer, kartların tertibi

---

1. Ringa: Sürü halinde yaşayan, uskumru büyüklüğünde, kemikli bir balık. (ç.n.)

hakkında sağlam bir fikre sahip olabilirsiniz. Maça astan başlayarak maça dokuza geldiğinizde bir sonraki kartın maça on olmasını beklersiniz. Ve eğer karşınıza karo üç çıkarsa şaşırır ve bu ne biçim deste böyle diye merak edersiniz. Fakat eğer size yirmi defa karılmış bir deste verecek olursam ve kartları çevirmenizi istersem, belirli bir kartı beklemeyeceksiniz, artık maça on açılma şansı karo üçünki kadardır. Belli bir düzen beklentisinin olmaması ve bir düzen olduğunu varsaymanın mümkün olmaması durumunda kuşkuyla yaklaşmak için ya da hangi kart çıkarsa çıksın şaşırmak için bir sebep yok.

Alet-kullanan kültürün inanç sistemi yeni açılmış bir deste gibidir. Teknolojik açıdan ister basit ister sofistike olsun, alet-kullanan kültürlerde her zaman birtakım metafizik veya teolojik varsayımlara dayalı olan, kapsamlı ve düzenli bir dünya görüşü mevcuttur. Sıradan insanlar, günlük yaşamın kaba gerçeklerinin, kâinatın muhteşem ve rahmet eseri olan tasarımına nasıl uygun düştüğünü açıkça kavrayamıyorlardı, fakat böyle bir tasarımın varlığından şüphe etmiyorlardı. Ortaçağ bu durumun açık bir örneğiydi. Sevilen birinin ölümünün, ya da bir kazanın veya bir parça iyi talihin ne manaya geldiğinin bir rahip tarafından açıklanması teselli verici bir şey olmalıydı. Tesadüfe yer olmayan bir dünyada yaşamak (teorik de olsa her şeyin anlaşılabilir olduğu; her türlü doğa olayının manasıyla birlikte benimsendiği bir dünya) dinin, yeri doldurulamaz bir hediyesiydi. Modern öncesi Avrupa'da kilisenin rolü, iskambil destesini makul bir tertipte tutmaktı, bu nedenle Kardinal Bellarmine ve diğer piskoposlar, Galileo'nun desteyi karmasına engel olmaya çalıştılar. Bildiğimiz kadarıyla bunu başaramadılar ve teknokrasilerin ortaya çıkışıyla birlikte ahlaki ve entelektüel tutarlılık çözülmeye başladı.

Neyin yitiriliyor olduğu hemen göze çarpmadı. Hem temel hem de pratik sorulara cevap veren İncil'in hikâyesinin düşüşüne 'ilerleme' hikâ-

yesinin yükselişi eşlik etti. İlerleme fikrine iman edenlerin inançlarının temelinde şöyle bir varsayım vardı: Bir insan, insani girişimin amacını, Hıristiyan inanç sistemini destekleyen teolojik yapı olmadan da kestirebilirdi. İlerlemenin temel enstrümanları Bilim ve Teknolojiydi ve bilimle teknolojinin doğa hakkında güvenilir bilgiler toplaması sonucu cehalete, hurafelere ve acılara bir son verilecekti. Sonunda, teknokrasiler 'ilerlemeyi' hayal kırıklığına uğratmadılar. Francis Bacon'un hayal ettiği gibi, bu iki kurumun meydana getirdiği bilgi akışı sayesinde hıfzısıhha, eczacılık, taşıma, üretim ve iletişim sahalarında görkemli gelişmeler oldu. Teknokrasinin yakıtı bilgiydi, doğanın yapısı ve de insan ruhunun yapısı hakkındaki bilgi.

Lambadan çıkarak, bilginin insanlığın yeni tanrısı olduğunu ilan eden cin, bir yalancıydı. Lambadan çıkan cin, zararları aşikâr olan bilgi kıtlığı problemini çözüme kavuşturdu. Fakat bilgi furyasının zararları hakkında bir uyarıda bulunmadı. Uzun vadede ortaya çıkan bilgi kaosu, karılmış desteye benzer bir kültüre sebep oldu. Garip olan ise, çok az insan bunu fark etti ve fark etseler bile endişelerinin kaynağını bulamadılar. Kendinize şunu sormalısınız: Ortadoğu'daki, Güney Afrika'daki ya da Kuzey İrlanda'daki problem nedir? Oralardaki anlaşmazlıkları hummalı kılan bilgi eksikliği mi? Milyonların açlık sınırında yaşaması, yiyecek yetiştirme hakkındaki bilgi eksikliğinden mi kaynaklanıyor? Suç oranının hızla yükselmesinin ve şehirlerimizin maddeten bozulmasının sebebi bilgi eksikliği mi? Yüksek boşanma oranlarının ve akıl hastanelerinin dolup taşmasının sorumlusu bilgi eksikliği mi?

Vakıa şu ki, politik, sosyal ve özellikle kişisel çok az problem bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, akıl almaz sorunlar ortaya çıkmaktayken, ilerleme fikri solarken ve anlamın kendisi şüpheli hale gelirken bir Teknopolist kati olarak inanmaktadır ki dünya hâlâ daha

fazla bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bu, lokantada önüne konmuş yemeğin yenemez durumda olduğundan ve aynı zamanda porsiyonların çok küçük olduğundan şikâyet eden adamın durumuna benziyor. Lokantadaki adam bir şaka belki ama biz burada bir şakayla ilgileniyor değiliz. Telekomünikasyon ya da bilgisayar teknolojileri hakkındaki bir konferansa katılırsanız, daha uygun şartlarda ve daha hızlı bir biçimde daha fazla bilgi üreten, depolayan ve dağıtan yeni icat edilmiş bir makinenin kutlamasına katılmış olacaksınız. "Bilgi hangi problemi çözüme kavuşturmaktadır?" sorusuna verilen cevap genelde "Eskiye nazaran daha çok bilginin nasıl daha uygun ve hızlı bir biçimde üretildiği, depolandığı ve dağıtıldığı." olacaktır. Bu, bilginin metafizik bir statüye terfi edişidir: İnsan yaratıcılığının hem vasıtası hem de gayesi olan bilgi. Teknopoli'de, hayatlarımızı bilgiye erişme arayışıyla geçirmeye sevk ediliriz. "Ne için?" ve "Nereye kadar?"; bu soruları sormak bize düşmez ve sormaya da alışık değiliz zira karşılaştığımız sorunun bir emsali yoktur. Dünya, bundan önce bilgi furyasıyla karşı karşıya gelmedi ve sonuçları hakkında uzun boylu düşünecek vakti de olmadı.

Bilgi furyasının birçok veçhesi modern olmakla birlikte kökenlerinin izine yüzyıllar öncesinde rastlayabiliriz. Hiçbir şey, bilgi çağının bilgisayarla birlikte başladığını öne sürmek kadar yanıltıcı olamaz. Bilgi çağı, 16. yüzyılın ilk yıllarında matbaanın keşfiyle başlamıştır.[2] Gutenberg'in şarap makinesini hareketli basma harflere sahip bir baskı makinesine çevirmesinden kırk yıl sonra altı değişik ülkede ve 110 şehirde matbaa vardı. Matbaanın icadından elli yıl sonra sekiz milyondan fazla kitap basılmıştı. Bu kitaplar, sıradan insanların daha önceleri ulaşmasının mümkün olmadığı bilgilerle doluydu. Bu kitaplar hukuk, tarım, politika, keşifler, metalürji, botanik, dilbilim, pediatri ve hatta adab-ı muaşe-

2. Matbaanın Batı kültürüne olan etkisinin detaylı bir incelemesi için bkz: Eisenstein.

ret hakkındaydı. Kılavuz kitaplar ve el kitapları da mevcuttu. Ticaret dünyası, sözleşmelerin, senetlerin, bonoların ve haritaların yaygın kullanımı sayesinde kâğıtların dünyası haline geldi. (Bilginin standartlaştığı ve tekrar edilebilir hale geldiği bir toplumda, harita yapımcılarının yeri belirsiz olan "cenneti" haritalarına dahil etmemeleri hiç de şaşırtıcı değil.)

Muhtelif türdeki birçok yeni bilgi yüzünden kitap basımı işiyle uğraşanlar el yazması eserlerden vazgeçmek zorunda kaldılar. 16. yüzyılla birlikte basım işiyle uğraşanlar yeni biçim denemelerine giriştiler ve önemli yeniliklerden biri olarak sayfa numaralarını Arap rakamlarıyla vermeye başladılar. (Bu tarz sayfa numaralandırmanın ilk örneği, ilk baskısı 1516 yılında Johhann Froben tarafından yapılan Erasmus'un Yeni Ahiti'dir.) Bu tarz numaralandırma kaçınılmaz bir şekilde daha doğru indekslemeye, dipnot düşmeye, referans vermeye sebep oldu. Bunu, noktalama işaretlerinin, bölüm başlıklarının, paragrafa ayırmanın, başlık kullanmanın icadı takip etti. 16. yüzyılın sonunda makine yapımı kitaplar tipografik biçime sahipti ve bugünün kitaplarına benziyordu.

Tüm bunlar bahse değer şeylerdir zira matbu kitapların formatındaki yenilikler, bilgiye öncelik vererek ve onu sıraya sokarak bilgi akışının düzenlenmesi çabasıdır. Daha ilk zamanlarda matbu kitapların bir bilgi krizine yol açtığı anlaşıldı ve kontrolü sağlamak için bir şeyler yapılması gerekliliği ortaya çıktı. Bunun için yapılanlardan biri kitapların formatının değiştirilmesiydi. Diğeri ise, 17. yüzyılda biçimlenen modern okullardı. Bilgi patlamasından önce, 1480 senesinde tüm İngiltere'de 34 okul vardı. 1660'da bu sayı 444'e yükseldi, artık her 25 kilometrekareye bir okul düşüyordu. Okulların sayısının bu derece hızlı artışının birçok nedeni vardı fakat hiçbiri, başına buyruk bilginin meydana getirdiği endişeye ve karışıklığa cevap verme zorunluluğu kadar aşikâr değildi. Müfredat olarak adlandırılan şeyin icadı, var olan bilgiler arasında tercih yapma,

onları düzenleme ve sınırlama yolunda atılmış mantıklı bir adımdı. Okullar Teknokrasinin ilk seküler bürokratik kurumları haline geldiler. Bilgi akışının bazı bölümlerini meşrulaştıran bazı bölümlerini itibarsız kılan yapılar haline geldiler. Kısaca, okullar bilginin yönetilmesinin vasıtası oldular.

Teknokrasilerin yükselmesiyle birlikte bilgi her zamankinden daha önemli bir problem olarak ortaya çıktı ve artık bilginin kontrol edilmesi için bazı metotlara ihtiyaç vardı. Daha detaylı bilgi için, bu metotların ne olduğuna dair kapsamlı bir çalışma olan James Beniger'in *The Control Revolution* adlı kitabını öneriyorum. Bu kitap kültür ve enformasyon arasındaki ilişki konusunda yazılmış en önemli üç dört kitaptan birisidir. Kontrol mekanizmalarının çöküşünü tartışacağım bir sonraki bölümde bu kitaptan bir hayli faydalanacağım fakat şimdilik şunu belirtmeliyim ki; teknokrasilerin, bilginin zıvanadan çıkmasının sayelerinde engelleneceği umulan birçok metot bugün fonksiyonunu yerine getirememektedir.

Teknopoli tanımı yapmanın bir yolu da Teknopoli'nin enformasyona karşı bağışıklık sisteminin çalışmadığını söylemektir. Teknopoli bir tür kültürel *AIDS*'dir (***Anti-Information Deficiency Syndrome*** [*Anti-Enformasyon Noksanlığı Sendromu*]). Bu yüzden sözlerinize, hiçbir itiraza meydan bırakmayacak şekilde "Yapılan araştırmaya göre..." veya "Bilim adamlarının dediğine göre..." diye başlayabilirsiniz. Daha da önemlisi, bu yüzden bir Teknopoli'de, aşkın bir amaca, anlama ve kültürel kaynaşmışlığa yer yoktur. Enformasyon, gidecek yeri, uygulandığı bir teori, oturduğu bir şablon, hizmet ettiği yüce bir ideal yoksa tehlikeli bir şeydir. Alfred North White bu tarz enformasyonu "etkisiz" olarak düşünmektedir, fakat bu doğru bir mecaz değildir. Denetimsiz enformasyon ölümcül olabilir. Bu korkunç duruma yol açan teknolojik şartları kısaca betimlemek zorundayız.

Eğer teleskop yeni olgular dünyasına ve bu olguların elde edilmesine geçit sağlayan bir göz ise, matbaa bu dünyaya açılan boğazdı. Matbaa yeni bilgi kaynakları yaratmakla kalmadı aynı zamanda kıta genelinde bilim adamları arasındaki iletişimi arttırdı. Sözgelimi bilimsel söylemin standardizasyonu hareketi, tek biçimli matematiksel sembollerin kullanımına yol açtı. Roma rakamlarından Arap rakamlarına geçiş bu hareketin bir sonucudur. Galileo ve Kepler'in matematikten, doğanın dili veya alfabesi diye bahsetmeleri, tüm bilim adamlarının bu dili konuşması ve anlaması sayesinde güvenle gerçekleşebilirdi. Standardizasyon, metinlerdeki belirsizlikleri büyük ölçüde giderdi ve şemalardaki, grafiklerdeki ve görsel malzemelerdeki hataları azalttı. Matbaa, bilimi herkese ait bir teşebbüs haline getirmek suretiyle simyacıların sırlarına bir son verdi. Matbaa, ana dilin kullanımı sayesinde bilimsel düşüncelerin popülerleşmesine sebep oldu. Bazı bilim adamları (Harvey, örneğin) Latince yazmada ısrar etseler de diğer birçok bilim adamı (tabii ki Bacon bunlardan biriydi) bilimsel felsefenin ruhunu ve metotlarını yayabilmek için anadillerinde yazmayı tercih ettiler. Vesalius, Brahe, Bacon, Galileo, Kepler, Harvey ve Descartes gibi bilim adamlarının hepsinin 16. yüzyılda doğduğunu göz önünde tutacak olursak, bilimlerin ve matbaanın gelişmesi arasındaki ilişkiyi kavramaya başlayabiliriz. Matbaa, bilimin gelişini bildirdi, tanıtımını yaptı, bilimi teşvik etti ve bir sisteme bağladı.

Bilindiği gibi matbaa aynı şeyi Protestanlık'a da yaptı. Martin Luther'in dini propaganda adına basılı broşürlere ve kitaplara bel bağlamış olduğu ve Luther'in, matbaanın, kendi misyonu için önemli olduğunu kabul ettiği bilinmektedir. Buna rağmen, matbaa karşısındaki tüm kurnazlığına rağmen Luther, matbaanın kuşkulanılmayan güçleri dolayısıyla şaşkınlığa düşmüştür. Papa'ya yazdığı bir mektupta: "Tezlerimin nasıl bu kadar hızlı yayıldığı benim için bir sır. Bu tezler akademik çevreler amaçlana-

rak yazıldı. Bu tezler sıradan insanların güçlükle anlayacağı bir dilde yazıldı." demektedir. Luther'in gözden kaçırdığı şey matbu kitapların bütünüyle taşınabilir olduğuydu. Luther'in tezleri Latince olarak yazılmış olsa da, tercüme edilerek Almanya'nın ve diğer ülkelerin her tarafına kolayca yayıldı.

Matbaanın etkileri konusunu daha detaylı incelemek yerine bilinen bir noktaya parmak basmak istiyorum: 17. yüzyılın başlangıcıyla birlikte matbaa tamamen yeni olan bir bilgi çevresinin ortaya çıkmasına neden oldu. (Bu konuda daha detaylı bir çalışma için Elizabeth Eisenstein'in *The Printing Press as an Agent of Change* adlı kitabına bakınız.) Astronomi, anatomi ve fizik, okuma bilen herkesçe ulaşılabilir hale geldi. Roman ve deneme gibi yeni edebi tarzlar ortaya çıktı. Tercüme İnciller sayesinde Tanrı'nın Sözü, Tanrı'nın sözleri haline geldi. Makineler, tarım ve ilaçlar hakkındaki pratik bilgiler geniş ölçüde yayıldı. Ve tabii ki, matbaa bireyselliğin önemini büyük ölçüde artırdı.

Bu tarz bir bilgi patlamasıyla canlanan Batı kültürü kendisine, teknokrasiyi mümkün kılan bir rota çizdi. Ve sonra beklenmeyen bir şey gerçekleşti: Tek kelimeyle hiç. Batı kültürünün matbaayı bünyesinde barındırmak için kendisini yeniden düzenlemeye giriştiği 17. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl ortalarına kadar, enformasyonun *biçimini*, *miktarını* ve *hızını* değiştirecek hiçbir önemli teknolojik yenilik gerçekleşmedi. Sonuçta, Batı kültürünün, matbaanın ortaya çıkardığı enformasyon koşullarına alışmak için iki yüzyıldan fazla zamanı oldu. Bu, okullar ve temsili hükümetler gibi kurumların gelişmesine sebep oldu. Zekâ ve bilgi için yeni kavramlar gelişti ve akla ve mahremiyete duyulan saygı arttı. Makine üretimi ve şirket kapitalizmi gibi yeni ekonomik faaliyet biçimleri gelişti ve hatta insancıl sosyalizm olanakları telaffuz edilmeye başlandı. Gazeteler, broşürler, ilanlar ve kitaplar sayesinde kamusal söylemin yeni biçim-

leri ortaya çıktı. Goethe, Voltaire, Diderot, Kant, Hume, Adam Smith, Edmund Burke, Vico, Edward Gibbon, Jefferson, Madison, Franklin, Adams, Hamilton ve Thomas Paine'nin eserlerinde örneğini bulan aklın kullanımındaki standart üstünlüğümüzü bize verenin 18. yüzyıl olması şaşırtıcı değil. Listemi Amerika'nın "Kurucu Babalarıyla" zenginleştirdim zira teknokratik-tipografik Amerika, varlık sahnesine çıkması için yazılı olarak ikna edilen ilk millettir. Paine'nin *Common Sense* ve *The Rights of Man* adlı eserleri ve Jefferson'un *Özgürlükler Bildirgesi* ve *Federalist Belgeleri*, Amerikan deneyinin insanlarca makul görülmesi yönündeki yazılı ve basılı gayretlerdi. Bu çabalar 18. yüzyıl zihniyeti için zorunlu ve de yeterliydi. Politikası basılı yayınlar olan (Tocqueville Amerika'nın politikasının bu olduğunu söylemektedir) insanlar için akıl ve basılı yayınlar ayrılamazdı. Amerikan Anayasası Birinci Değişiklik Paketi, matbaanın ideolojik eğilimlerinin bir anıtı olarak ayakta durmaktadır diye iddia etmekten çekinmemiz için bir sebep yok. Değişiklik paketinde: "Kongre, din kurumuna dayalı yasa yapamaz, dinin gereklerinin özgürce yerine getirilmesine engel olamaz, konuşma ve basın özgürlüklerini kısıtlayamaz, insanların barışçıl bir biçimde bir araya gelmesine engel olamaz, hükümete şikâyet dilekçesiyle başvuruda bulunmayı kısıtlayamaz." diye yazmaktadır. Bu cümlelerde, baskı makinesi devrimi tarafından beslenen, okuryazar ve akılcı zihniyetin temel değerlerini bulmaktayız: Mahremiyete, bireyselliğe, entelektüel özgürlüğe, açık eleştiriye ve toplumsal harekete olan inanç göze çarpmaktadır.

Eşit derecede önemli olan bir şey de, değişiklik paketinde yer alan ifadelerdeki, bilgiye ulaşmakla kalmayıp aynı zamanda onu kontrol altına alan toplum ve bilgiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı bilen insanlar varsayımı ve ısrarıdır. Jefferson, Paine, Hamilton veya Franklin tarafından kaleme alınmış eserlerin hiçbirinde, vatandaşların bilgiye eri-

şebilir olmasıyla birlikte bilgiyi yönetmeye kadir olacaklarına dair tek bir satır bile yer almamaktadır. Amerikanın Kurucu Babalarının bilginin yanlış, yanıltıcı ve geçersiz olamayacağına inandıklarını iddia edecek değiliz. Fakat inandıkları bir şey vardı: Bilgi piyasası yeterince düzenliydi, bu sayede insanlar okuduklarını ve duyduklarını anlamlandırabiliyorlardı ve insanlar akıl yoluyla bilginin hayatlarına olan yararına hükmedebiliyorlardı. Jefferson'un eğitim önerileri, Franklin'in özerklik iddiaları, Franklin'in toplum düzenlemeleri tutarlı ve ortak prensipleri varsaymaktaydı. Bu prensipler bizlerin bazı soruları tartışmamıza olanak sağlıyordu: Vatandaşların sorumlulukları nelerdir? Eğitimin doğası nedir? İnsanlığın ilerlemesini tayin eden nedir? Toplumsal yapının sınırları nerededir?

Bilgi, akıl ve fayda arasında var olduğu farz edilen sıkı ilişki, 19. yüzyılın ortalarına doğru, telgrafın icadıyla birlikte meşruiyetini kaybetmeye başladı. Telgraftan önce, bilgi ancak bir tren hızıyla hareket edebiliyordu (yaklaşık saatte 50 kilometre). Telgraftan önce, bilgi belirli problemlerin anlaşılma ve çözülme sürecinin bir parçası olarak görülüyordu. Telgraftan önce, bilgi yerel ilgiye açıktı. Telgraf tüm bunları değiştirdi ve enformasyon devriminin ikinci evresine ön ayak oldu. Telgraf, iletişimin hareket alanındaki mesafe sınırlamasını kaldırdı ve ilk olarak ulaşım ve iletişim arasındaki bağlantıyı kesti. Telgraf, Birleşik Devletlerdeki eyalet sınırlarını kaldırdı, bölgesel sınırlamalara son verdi ve kıtanın enformasyon ağıyla donatılması sayesinde birleşik bir ulus devlete olanak sağladı. Öte yandan, telgraf bağlamsız enformasyon fikrini ortaya çıkardı. Artık bilginin değeri, sosyal ve politik karar almaya ya da harekete geçmeye hizmet etme işlevine bağlı değildi. Telgraf, enformasyonu, kullanımına ya da manasına bakılmaksızın alınan ve satılan bir mal, bir 'şey' haline getirdi.[3]

---

3. Telgrafın daha kapsamlı bir incelemesi için bkz: Postman, *Amusing Ourselves to Death*.

Telgraf bu yaptıklarını tek başına gerçekleştiremezdi. Telgrafın enformasyonu bir mala dönüştürme potansiyeli, matbaanın ortaklığı olmasa gerçekleşemezdi ki mesafenin ortadan kaldırılmasının ve bağlamsız enformasyonun satılabilmesinin önemini ilk kavrayan kurum olmuştur matbaa. Telgrafın bilinen ilk kullanımı, Samuel Morse'un telgrafın çalışabilirliğine dair yaptığı tarihi gösteriden bir gün sonra, bir gazete tarafından gerçekleştirilmiştir. *Baltimore Patriot Gazetesi*, Morse tarafından inşa edilen Washington-Baltimore telgraf hattını kullanarak, okurlarına Temsilciler Meclisindeki Oregon hadisesi hakkında bilgi aktarmıştır. Gazete haberi şu notla tamamlamaktaydı: "...okuyucularımıza saat ikiye kadar Washington'dan haber verebildik. Bu gerçekten mesafelerin yok edilmesidir." Bu ilandan sonraki iki yıl içinde gazetelerin kaderleri, haberlerin kalitesi ve kullanışlılığından ziyade ne kadar haberi, ne kadar uzaktan ve ne hızda sağladıklarına bağlı olmaya başladı.

Ve de haberlerin kaç fotoğrafla verildiği önem arz etmeye başladı. Fotoğraf yaklaşık olarak telgrafla aynı zamanda icat edildi ve iletişim devriminin üçüncü evresini başlattı. Daniel Boorstin, yaşananı "görsel devrim" olarak adlandırmaktadır çünkü fotoğraf ve diğer görsel malzemeler görüntünün, semboller dünyasına büyük oranda dâhil olmasına sebep oldu. Fotoğraflar, afişler, resimler, ilanlar semboller dünyasındaki yerini aldı. Fotoğrafın ön planda olduğu yeni anlatım biçimi, dile yardımcı olma işlevini yerine getirmekten ziyade, gerçeğin kavranmasının, anlaşılmasının ve tahlil edilmesinin başat vasıtası oldu. 19. yüzyılın sona ermesiyle birlikte, reklâmcılar ve gazeteciler bir fotoğrafın, bin kelime değerinde olmakla kalmayıp aynı zamanda binlerce dolar ettiğini fark ettiler.

Yirminci yüzyılın başlamasıyla birlikte kelimeler ve resimler vasıtasıyla elde edilen bilgi miktarı geometrik olarak katlandı. Telgraf ve fotoğrafın başı çekmesi sonucu yeni bir enformasyon tanımı ortaya çıktı.

Enformasyon artık, birbiriyle alakalı olma zorunluluğunu reddetmekteydi, bir bağlamdan yoksun olarak ilerliyordu, tarihsel süreklilik karşısında eşsiz olan lehine tavır alıyordu, derinlik ve uygunluk yerine merak uyandırıcı haberleri tercih ediyordu. Ve Batı kültürü nefes darlığı çekmekteyken, enformasyon devriminin dördüncü evresi (radyo ve televizyon yayını) ortaya çıktı. Ve daha sonra beşincisi (bilgisayar teknolojisi) ortaya çıktı. Tüm evreler, görülmemiş miktarda ve giderek artan hızlara sahip kendi enformasyon biçimlerini beraberinde getirdi.

Şu an (1992) ne durumdayız? Amerika Birleşik Devletlerinde 260,000 reklâm panosu, 11,520 gazete, 11,516 süreli yayın, 27,000 video filmi kiralama yeri, 500 milyondan fazla radyo ve 100 milyondan fazla bilgisayar mevcuttur. Her 100 evden 98'inde televizyon seti; evlerin yarısından çoğunda ise birden fazla televizyon seti vardır. Her yıl 40,000 kitap basılmaktadır (dünya genelinde bu sayı 300.000'dir) ve Amerika'da her gün 41 milyon fotoğraf çekilmektedir. Ve eğer bunlar yeterli değilse, yılda 60 milyar reklâm maili (teşekkürler bilgisayar teknolojisi) mail kutularındaki yerini almaktadır.

Milyonlarca kaynaktan, mümkün olan her kanal ve vasıta (ışık dalgaları radyo dalgaları, kâğıt şeritler, telefon telleri, televizyon kablosu, uydular, baskı makineleri) yoluyla bilgi akmaktadır. Bunun da ötesinde, mümkün olan her bilgi deposunda (kağıt, video ya da teyp kaseti, disket, film şeridi, silikon çip) daha büyük oranda bilgi, tekrar kullanılmak üzere beklemektedir. Büyücünün Çırağı gibi biz de bilgiye gark olduk. Ve büyücünün bize tüm bıraktığı sadece bir süpürgedir. Bilgi bir atık haline geldi, artık insanlığın en temel sorularını cevaplamaktan acizdi ve günlük sorunların çözümü hususunda güç belâ yararlı olmaktaydı. Başka şekilde ifade edecek olursak, Teknopoli'nin geliştiği ortamda bilgi ve insan arasındaki bağ koparıldı; yani bilgi gelişigüzel bir şekilde, başka hiçbir bil-

giye yöneltmeden, muazzam oranlarda, yüksek hızlarda ve de teoriyle, manayla ya da amaçla bağını koparmış bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Tüm bunlar sayesinde yeni bir dünya meydana geldi. Bu durumu başka bir yerde *peek-a-boo** olarak adlandırmıştım. Hadiseler bir dakikalığına görünürler ve daha sonra yok olurlar. Bu, imkânsız dünyadır. Bu, insanlığın ilerlemesi fikrinin yerini teknolojik ilerleme fikrinin aldığı bir dünyadır. Amaç, cehaletin, hurafelerin, acıların giderilmesi yerine kendimizi yeni teknolojilerin gereklerine uydurmaktır. Tabii kendimize bu uyarlamaların daha iyi bir hayata vesile olacağını söyleriz. Fakat bu, yok olan teknokrasiden geri kalan retorikten başkası değildir. Kendimizi bilgiyle tüketen bir kültürüz ve çoğumuz bu süreci nasıl kontrol altına alacağımızı dahi merak etmiyor. Bilginin bizim bir arkadaşımız olduğunu varsayarak, bilgisiz kalan kültürlerin bundan çokça muzdarip olacaklarına inanarak hareket etmekteyiz. Kültürler, tabii ki, bilgisizlikten dolayı muzdarip olurlar. Fakat kültürlerin bilgi furyasından, manadan yoksun bilgiden, kontrol mekanizmasından yoksun bilgiden dolayı da muzdarip oldukları da anlaşılmaya başlandı.

* Peek-a-boo: Bebekleri eğlendirmek için yüzünü bir saklayıp bir göstererek yapılan oyun. (ç.n.)

5
Bozulmuş Savunmalar

Teknopoli bir kültür ülkesidir. Aynı zamanda bir akıl ülkesidir. Teknopoli, teknolojinin tanrılaşmasından ibarettir. Yani; kültür, salahiyeti teknolojide aramaktadır, doyumu teknolojide bulmaktadır ve teknolojiden emir almaktadır. Bu durum, geleneksel inançlarla ilişkili olan birçok şeyin hızlıca çözülmesine yol açacak yeni bir tarz toplumsal düzenin ve gereksinimin gelişmesine ihtiyaç duymaktadır. Teknopoli'de yaşayanlar arasında kendini en konforlu hissedenler, teknik ilerlemenin insanlığın en büyük başarısı olduğuna ve teknik ilerleme sayesinde en büyük çıkmazlarımızın çözüme kavuşacağına ikna olmuş insanlardır. Ayrıca bu insanlar, enformasyonun, devamlı ve denetimsiz üretimi ve yayımı sayesinde daha fazla özgürlük, yaratıcılık ve zihni dirlik sağlayacak saf bir lütuf olacağına inanırlar. Enformasyonun bunların hiçbirini gerçekleştirememiş olması (hatta tam tersini yapmış olması) az sayıda insanın görüşünü değiştirmişe benziyor zira bu tarz sarsılmaz görüşler Teknopoli'nin yapısının kaçınılmaz bir sonucudur. Teknopoli, özellikle enformasyona yöne-

lik savunmanın bozulduğu zaman gelişmektedir.

Enformasyon ve enformasyonu kontrol eden mekanizmalar arasındaki ilişkiyi tarif etmek oldukça kolaydır: Teknoloji erişilebilir enformasyon miktarını arttırmaktadır. Yeni enformasyonla baş edebilmek için ek kontrol mekanizmalarına ihtiyaç vardır. Ek kontrol mekanizmaları teknik şeyler ise şayet, kontrol mekanizmalarının kendisi de enformasyon miktarını arttırırlar. Enformasyon miktarının kontrol edilemez olduğu yerde, ruhsal sükûnetin ve toplumsal amaçların çöküşüne şahit oluruz. Savunma olmadan insanlar tecrübe ettikleri şeylerde anlam bulamaz, hafızalarını yitirir ve makul yarınlar hayal etme güçlüğü çekerler.

Teknopoli'yi tarif etmenin bir başka yolu da, enformasyon furyasına karşı olan savunmanın çökmesi durumunda topluma neler olacağından bahsetmektir. Kurumsal hayat çok fazla enformasyonla baş edemediğinde ne olur? Teknoloji tarafından idare edilen enformasyon tarafından alt edilen bir kültür, teknolojinin kendisini, belli bir istikamet ve insani bir amaç temin etmek için kullanırsa ne olur? Kültürün bu çabaları genelde kaybetmeye mahkûmdur. Bir hastalığın kendisini o hastalığın tedavisi için kullanmak bazen mümkün olsa da bu ancak hastalığı kontrol altında tutacak yöntemin tamamen farkında olduğumuz zaman mümkündür. Buradaki amacım enformasyona karşı prensipte var olan müdafaaları tarif etmek ve bunların işlevlerini nasıl yerine getiremez olduklarını ileri sürmektir.

Başıboş enformasyonun tehlikeleri, daha önce yaptığım, hücrelerin kontrolsüz büyümesine engel olan biyolojik bağışıklık sistemi benzetmesiyle anlaşılabilir. Elbette hücreler büyümezlerse canlı hayatı devam edemez. Fakat sağlıklı işleyen bir bağışıklık sistemi yoksa eğer, organizma hücre büyümesini kontrol edemez. Organizma hastalanır ve hayati organlar arasındaki nazik bağı koparır. Kısaca, bağışıklık sistemi, istenme-

yen hücreleri yok etmektedir. Her toplum, biyolojik bağışıklık sisteminkine benzer işlevi olan kurumlara ve tekniklere sahiptir. Bu kurumların ve tekniklerin amacı, yeniyle eski, yenilikle gelenek, anlamla kavramsal kargaşa arasındaki dengeyi sağlamaktır ve bunu, istenmeyen enformasyonları 'yok ederek' yaparlar.

Şunu vurgulamalıyım ki; tüm sosyal kurumlar birer kontrol mekanizması işlevi görürler. Bu önemli bir meseledir, zira sosyal kurumları inceleyenlerin çoğu (özellikle sosyologlar), kurumların gücünün azalması yüzünden insanların enformasyon kaosuna maruz kaldıkları fikrini kavrayamamaktadırlar.[1] Hayatın dengesinin, zayıf düşmüş kurumlar yüzünden bozulduğunu söylemek, enformasyonun işlerliğini kaybettiğini ve bu yüzden tutarlılık yerine karışıklık kaynağı olduğunu söylemektir.

Sosyal kurumlar görevlerini, bazen insanların bilgiye erişimini engelleyerek yerine getirir, fakat bunu, genelde enformasyona ne derece ağırlık ve değer verilmesi gerektiğini göstererek yapar. Sosyal kurumlar enformasyonun manasıyla ilgilidirler ve kabul standartlarının tatbikinde bayağı serttirler. Basit bir örnek olarak hukuk mahkemelerini ele alalım. Mahkemelerde, delillerin nasıl sunulacağına ve katılımcıların nasıl idare edileceğine dair neredeyse tüm kurallar, duruşmanın bünyesine dâhil edilmesine izin verilen bilgilerin sınırlandırılması için tasarlanmıştır. Amerikan hukuk sistemine göre, yargıçlar, sıkı kontrol altındaki bazı durumlar istisna olmak şartıyla, "dedikoduların" ve kişisel düşüncelerin delil olarak kullanılmasına müsaade etmez, duruşmayı izleyenlerin fikirlerini beyan etmesi yasaktır, sanığın eski mahkûmiyetleri mevzu teşkil edemez, jüri delillerin kabul edilebilirliği hakkındaki tartışmaları duyamaz. Tüm bunlar enformasyon kontrolüne birer örnektir. Bu tarz bir kontrolün

---

1. Bu konu üzerine yazan sosyologlar arasında göze çarpan bir istisna Arnold Gehlen'dir. Gehlen'in *Man in the Age of Techonology* kitabına bakınız.

temelini oluşturan kurallar, ne tür enformasyonun konuyla ilgili sayılması gerektiğini ve özellikle ne tür enformasyonun konuyla ilgisiz addedilmesi gerektiğini belirten bir hukuk teorisinden türetilmiştir. Bu teorinin bazı hususlarda kusurlu olduğu söylenebilir (örneğin avukatlar enformasyon akışını sınırlayan kurallar konusunda hem fikir olmayabilirler) fakat hiç kimse enformasyonun bir şekilde düzenlenmesi gerektiği hususunda münakaşaya giremez. En basit bir davada bile binlerce olay duruşmada kendine yer bulabilir ve şu çok açıktır ki tüm olaylar duruşmaya dâhil edilirlerse eğer, uygun yönteme dair bir teori mümkün olamaz, davalar sonuçlanamaz ve hukuk manasız bir şey haline gelir. Kısaca, hukukun yöntemi, enformasyonun yok "edilmesiyle" ilgilidir.

Hukuk teorisi, değişik kaynaklardan (biyoloji, psikoloji, sosyoloji bu kaynaklar arasındadır) elde edilen yeni bilgiler hususunda bir sınırlamaya gitmeye zorlansa da bilgilerin geçerliliğine dair kurallar büyük oranda sabit kaldı. Bu durum, Amerikalıların, ahenk ve istikrar için mahkemeleri çokça kullanmasıyla izah edilebilir. Diğer kurumların, serkeş enformasyonun kontrol mekanizması olarak kullanılamaz hale geldiği günümüzde, mahkemeler, hakikatin son temsilcisi olarak ayakta durmaktadırlar. Bunun ne kadar daha böyle gideceğini ise kimse bilmiyor.

Okulun, enformasyonu kontrol eden bir mekanizma olduğuna daha önce değinmiştik. Bir müfredat programında ya da bir ders kataloğunda, okula ait hangi standartlar göze çarpar? Bir üniversite kataloğunda, ders adları, ders konuları ve çalışma alanlarının listesi mevcuttur ve bunlar bir bütün olarak ele alındığında, ciddi bir öğrencinin neleri düşünmesi gerektiğini gösteren bir belgedir. Kataloğda ihmal edilmiş şeylerden ise bir öğrencinin neleri düşünmemesi gerektiğini öğreniyoruz. Yani, bir üniversite kataloğu, bilgi yönetimi programının tanıtım belgesidir; üniversite kataloğu bilgiyi tanımlamakta ve kategorize etmektedir ve bunu gerçekleşti-

rirken de bazı bilgileri dışlamakta, bazılarını küçük görmekte ve bazılarını damgalamaktadır. Kısaca, bazı bilgi türlerine aldırış etmemektedir. Bu, üniversite kataloglarının bir "anlam ifade etmesinin" sebebidir. Bir üniversite kataloğu, içerdikleriyle ve dışladıklarıyla, eğitimin amacına ve anlamına dair bir teoriyi yansıtmaktadır. Benim de ders verdiğim üniversitede astroloji, dianetics [2] ya da yaratılış hakkında dersler bulamazsınız. Bu konular hakkında erişilebilir birçok bilgi vardır fakat üniversiteyi ayakta tutan eğitim teorisi bu tarz bilgilerin derslere dahil olmasına müsaade etmez. Profesörler ve öğrenciler, ilgilerini bu alanlara yoğunlaştırma fırsatından mahrumdurlar ve bu tarz bilgiler yokmuş gibi davranmaya teşvik edilirler.

Müfredatın ortadan kalkmasının en bariz alametine "kültürel okuryazarlık" kavramında rastlanır. Kültürel okuryazarlık, düzenleyici bir ilke olarak önerildi ve birçok eğitimcinin ciddi bir şekilde ilgisini çekti.[3] Eğer bir insan kültürel okuryazarsa, binlerce kelime, yer adı, tarih ve vecizeden oluşan bir listeyi öğrenmelidir. Bu listede yer alanlar, okuryazar bir Amerikalının zihninin muhteviyatı olarak farz edilmektedir. Fakat, son bölümde de göstermeye çalışacağım gibi, kültürel okuryazarlık hiç de düzenleyici bir ilke değildir; gerçekte, hastalığı, tedaviymiş gibi sunmaktadır. Üzerinde durulması gereken husus; bütün eğitim kurumlarının, bilgi yönetimi fonksiyonunu sağlıklı bir şekilde eda edebilmesi için, amaca ve anlama ilişkin bir teorisinin olması gerektiğidir. Eğitim kurumları, teorisini açıkça tanımlayabilecek araçlara sahip olmalıdır ve bunu gerçekleştirmelidir. Bunu, büyük oranda, bazı bilgileri dışlayarak yapacaktır.

---

2. Dianetics: Amerikalı yazar L.Ronhard (1911-86) tarafından geliştirilen, zararlı zihinsel imajların silinmesi sayesinde psikosomatik bozuklukların giderilmesini amaçlayan bir sistem. (ç.n.)

3. "Kültürel Okuryazarlık" terimi E. D. Hirsch, Jr'a ait olmamakla birlikte popülerliğini Hirsch'in *Cultural Literacy* adlı eserine borçludur

Bir başka örnek olarak aileyi ele alalım. 18. yüzyıl sonlarına doğru, Avrupa'da aile gelişmekteyken, aile kuramı, bireylerin soğuk ve rekabete dayalı toplum karşısında duygusal korunmaya ihtiyacı olduğu öncülüne sahipti. Christopher Lasch'ın dediği gibi aile, "kalpsiz dünyada bir sığınak" oluyordu.[4] Yine Lasch'dan bir alıntıyla; aile, "ayrılıkçı dini geleneklerin, yabancı dil ve lehçelerin, yerel bilgilerin ve diğer geleneklerin" korunduğu bir yerdi. Bunları gerçekleştirebilmek adına aile, çocukların sosyalleşmesi görevini üstleniyordu. Resmi olmasa da bilginin yönetildiği bir yapı haline geliyordu. Yetişkinlere ait "sırların" hangilerinin aile ortamına taşınacağını ve hangi "sırların" saklı tutulacağını kontrol ediyordu. Çocukların yanında bazı kelimelerin kullanılmaktan kaçınıldığı ve bazı konuların konuşulmadığı zamanları hatırlayan okuyucular olacaktır. Çocuklarının edindikleri bilgileri kontrol edemeyen bir aile tam manasıyla bir aile sayılmaz ve ancak genetik olarak aynı özellikleri taşımak gibi bir meziyete sahiptir. Haddi zatında, birçok toplumda aile bundan öte bir şey değildir, genetik olarak birbirine bağlı ve aile planlaması sayesinde kontrol altında tutulan bir grup. Batı'da ailenin, bilgiyi yöneten bir kurum olarak ortaya çıkışı, baskı makinelerinin gelişmesiyle gerçekleşti. Akla hayale gelebilecek her konuda kitapların ortaya çıkışıyla birlikte babalar gardiyan, koruyucu, terbiyeci ve doğruluk timsali rollerini üstlenmek zorunda kaldılar. Babaların fonksiyonu, çocuk olmanın ne olduğunun tarifini yapmak ve bazı bilgileri dışarıda bırakmak oldu. Sanırım ailelerin artık bu şekilde davranamayacakları aşikârdır.

Mahkeme, okul ve aile, kültürün bağışıklık sistemi olarak hizmet eden kontrol mekanizmalarından sadece üç tanesidir. Siyasi partiler ise bir başka kontrol mekanizmasıdır. Demokrat bir aile ortamında büyüyen

---

4. Bu dokunaklı ifade aynı zamanda Lasch'ın en önemli kitaplarından birinin başlığıdır (*A Haven in a Heartless World*).

ben, politik olaylara nasıl yaklaşmam gerektiği konusunda çok açık direktifler aldım. Bu direktifler sarih ifadeler değildi. Teoriden yola çıkarak mantıksal bir şekilde ortaya atılmaktaydı. Hatırladığım kadarıyla şöyle şeylerdi: İnsanların korunmaya ihtiyacı vardır ve bu yüzden politik bir organizasyonun safına geçmelidirler. Demokrat Parti bağlılığı hak etmektedir çünkü işçi sınıfının sosyal ve ekonomik çıkarlarını temsil etmektedir. Ne de olsa ailem, akrabalarımız ve komşularımız işçi sınıfının bir üyesiydi (Gerçi, kamyon şoförü olmasına rağmen dayım Cumhuriyetçilere oy verirdi ve bu sebepten aptal ya da deli olduğu düşünülürdü.). Cumhuriyetçi Parti zenginlerin çıkarlarını temsil etmekteydi ve bizimle bir ilgisi yoktu.

Teori, algılayışımıza açıklık getiriyordu ve bilginin önemini değerlendirmemizi sağlayacak bir ölçü veriyordu. Genel ilke şuydu; Demokratların sağladığı enformasyon her zaman ciddi bir biçimde ele alınmalıydı ve her halükarda doğru ve kullanışlıydı (Tabii eğer enformasyon, Güneyli Demokratlarca sağlanıyorsa ciddiye alınmamalıydı zira her ne kadar başkanlık seçimlerinde oylarıyla yardımcı olsalar da kendilerine has özel bir ırk teorileri vardı.). Cumhuriyetçilerin sağladığı enformasyon ise saçmalıktan ibaretti ve ancak Cumhuriyetçilerin kendi çıkarlarına hizmet ettiklerini gösterdiği ölçüde yararlıydı.

Bu teorinin doğru olup olmadığını tartışma niyetinde değilim fakat fazla basit olduğuna dair bir suçlamaya cevap olarak; tüm teorilerin sadeleştirmeden ibaret olduğunu veya en azından sadeleştirmeye sebep olduğunu söyleyebiliriz. Kanun maddeleri sadeleştirmeden ibarettir. Müfredat bir tür sadeleştirmedir. Ailelerin çocuk kavramı da böyledir. Teorilerin işlevi, bilgiyi sadeleştirerek takipçilerine bilgiyi düzenleme, tartma ve dışlama hususunda yardımcı olmaktır. Teorilerin gücü buradadır. Teorilerin zayıflığı ise sadeleştirmeye gittiklerinden ötürü yeni bilgilerin saldı-

rılarına maruz kalmalarıdır. Herhangi bir teori ortaya atabilecek çok fazla bilginin olduğu yerde, bilgi esas itibariyle anlamsız bir şey haline gelmektedir.

Bilgiyi kontrol etme noktasında en görkemli kurumlar din ve devlettir. Bu kurumlar, mahkemelere, okullara, aileye ve politik partilere nazaran daha soyut yolları takip etmek suretiyle işlerini görürler. İnsanın en temel sorunları (Neden buradayız? Nereden geliyoruz? Nereye gidiyoruz?) hakkında teoriler içeren anlatılar sayesinde bilgiyi kontrol ederler. Ortaçağ Avrupa'sının kapsamlı dini hikâyeciliğinden ve bu hikâyelerin açıklayıcı güçlerinin mutluluk ve ahenk fikrine nasıl katkıda bulunduğundan kısaca bahsetmiştik. Sanırım, İncil'in aynı zamanda, bir bilgi kontrol mekanizması olarak (özellikle ahlaki açıdan) yaptığı hizmetleri yeterince vurgulamadım.

İncil'de, insanların neler yapması ve yapmaması gerektiği hakkında birçok direktif vardır, ayrıca İncil, küfre girmemek için kaçınılması gereken dilin ne olduğu, sapıklığa düşmemek için hangi düşüncelerin terk edilmesi gerektiği, putperestliğe meydan vermemek için hangi sembollerden kaçınılması gerektiği hususunda rehberlik etmektedir. İncil dünyanın yaratılışını, teleskobun ve takip eden teknolojilerin ortaya koyduğu yeni bilgilerden bağımsız olarak tüm detaylarıyla açıklamıştır. Galileo ve üç yüzyıl sonraki Scopes davaları belirli tarz bilgilerin kabul edilebilirliği hakkındaydı. Cardinal Bellarmine ve William Jennings Bryan, hem dini hem de dünyevi yaşam hakkındaki bilginin kontrol altına alınması noktasındaki, İncil'e ait otoritenin devam etmesi için mücadele ettiler. Yenilgileri sonucu vazgeçilmek zorunda kalınan şey sadece İncil'in doğanın temelini ve yapısını açıklama iddiası değildi. Aynı zamanda, ahlaki davranışların tanımlanması ve kategorize edilmesi hususunda İncil'e ait olan otorite de zayıf düştü.

Her şeye rağmen, Kitab-ı Mukaddes özü itibariyle, kıssalardan olu-

şuyordu ve bu kıssalardan arta kalanlar bile, bazı insanlara göre dikkate değer bir kontrol mekanizması görevi görmek için yeterliydi. Kutsal Kitap, her şeyden önce, hayatın anlamı üzerine bir teoriye ve dolayısıyla insanların nasıl davranması gerektiğine dair kurallara sahipti. Bu teori şöyleydi: "Tüm kâinatı ve içindekileri yaratan bir Tanrı vardır. Her ne kadar insanlar O'nu tam olarak idrak edemeseler de, Tanrı, buyrukları ve İncil'de yazılı bulunan peygamber ahitleri vasıtasıyla kendisini ve iradesini tarih boyunca gösterdi. Bu buyrukların en önemlisi, insanın Tanrı'yı sevmesi gerektiğini söylemektedir ve insanın Tanrı'ya olan sevgisini, diğer insanlara karşı olan sevgisi, merhameti ve adaletiyle göstereceğini söylemektedir. Kıyametin kopmasıyla birlikte tüm milletler ve insanlar yargılanmak üzere Tanrı'nın huzuruna çıkacaklardır ve Tanrı'nın buyruklarını dinleyenler O'nu görme lütfunu elde edeceklerdir. Tanrı'yı ve emirlerini reddedenler ise Tanrı'nın ışığından yoksun bir karanlığın içinde bütün bütün kaybolacaklardır."

Rabbi Hillel'den iktibasla şöyle deriz: İşte bu teoridir. Ve geri kalan her şey yorumdan ibarettir.

Bu teoriye inananlar (İncil'in Tanrı sözü olduğunu kabul edenler), hayatın kökeni ve anlamı hususundaki diğer teorileri reddetmekte ve diğer teorilerin temelini teşkil eden vakıalara ağırlık vermemekte özgürdürler. Dahası, inananlar, hangi kitapların okunmaması, hangi filmlerin izlenmemesi, hangi müziklerin dinlenmemesi ve çocukların hangi konularda çalışmaması hususunda bir rehbere sahiptir. Fundemantalist İncil taraftarlarına göre, teori ve onu takip eden şeyler, inananları istenmeyen enformasyondan korumaktadır ve inananların eylemleri bundan dolayı belirli bir anlam, açıklık ve ahlaka sahip olmaktadır.

İncil'i reddedip, bilimsel bir kurama inananlar da istenmeyen bilgiden korunuyorlardı. Örneğin, bilimsel kuram insanlara astroloji,

dianetics ve yaratılış hakkındaki, bilgileri önemsememeyi salık verir. Bilimsel kuram, ahlaki bilgiler hususunda rehberlik etmez ve tanım gereği bilimsel konular dışında kalan meselelere ağırlık vermez. Çok az insanın, zorlayıcı bir otorite kaynağı olarak Hıristiyanlığa ya da diğer dini geleneklere ciddi bir şekilde bağlı olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu durumun bir sonucu olarak dini gelenekler, ahlaki kararlara değil de yalnızca pratik kararlara etki etmektedir. Bu, Teknopoli'yi tanımlamanın bir başka yoludur: Teknopoli terimi daha çok, kendisine ait kuramların ahlaki alanda işlevsiz kaldığı kültürlere verilen isimdir.

Okuyucularıma, köktenci iddialar dile getirdiğim zannına kapılmayacakları hususunda güveniyorum. Benim burada üzerinde durduğum şey sadece dini geleneğin bilgiyi düzenleyen ve değerlendiren bir mekanizma olarak işlevsel olduğu gerçeğidir. Din, bağlayıcılığını yitirdiği zaman (ya da dinden geriye kalan sadece retorik olduğu zaman) neye dikkat edileceği ve neye önem verileceği hususunda bir düzensizlik ortaya çıktığıdır.

Bir başka öyküye sahip olan Marksizm de çözülmektedir. Hiç şüphe yok ki, Marksist teorinin yok olmasına izin vermeyecek ve Marksist teorinin reçetelerine ve sınırlamalarına tabii kalacak köktenci Marksistler mevcuttur. Marksizm, bir zamanlar milyarlarca insanı peşinden sürüklemiş bir teoridir. Bir dinde olduğu gibi Marksist teori de aşkın düşünceler barındırmaktadır: Her tür kurumsal sefalet ve zulüm, sınıf çatışmasının bir sonucudur zira insan bilinci maddi durum tarafından biçimlendirilmektedir. Tanrı'nın, bu olanla bir ilgisi yoktur çünkü Tanrı yoktur. Fakat bilinebilir ve hayırlı bir "plan" vardır. Bu plan tarihin gidişatında açığa çıkmaktadır ve şüphe götürmez bir biçimde işçi sınıfının zaferini işaret etmektedir. İşçi sınıfının zaferi (devrimle ya da devrimsiz) gerçekleştiği zaman sınıflar ortadan kalkacaktır. Böylece, her şey eşit bölüşülecek ve kimse kimseyi sömüremeyecektir.

Bu teorinin uygulayıcılarını aldattığı söylenmektedir zira televizyon, filmler, telefon, faks ve diğer teknolojilerin ortaya koyduğu enformasyon sayesinde onlarda görmektedir ki kapitalist ülkelerin işçi sınıfları refahı güzelce paylaşmaktadırlar ve aynı zamanda bireysel özgürlüğün tadını çıkarmaktadırlar. İşçi sınıflarının durumu Marksizmi uygulayan milletlerin durumundan kat kat iyidir. Bu, milyonlarca insanın, tarihin işçi sınıfının kaderi hakkında bir fikri olmadığı, olsa bile, tarihin, Marx'ın kehanette bulunduğu yerden farklı bir yere doğru hareket ettiği sonucuna varmalarına sebep olmuştur.

Tabii tüm bunlar şimdilik geçerlidir. Tarih uzun bir süreçtir ve kimse bir gün Marx'ın teorisinin doğrulanmasına benzer yönde olayların gelişmeyeceğini de garanti edemez. Buna rağmen şunu da belirtmek gerekir ki; Marksizm imanlılarına, bir duru görüş, yani bilgiyi sınama ve olayları anlamlandırma perspektifi sağlamıştı. Şimdi ise aynı kişiler teoriyi reddettikleri oranda bir kavram kargaşasıyla yüzleşmek zorundalar. Bu şu demek artık onlar kime veya neye inanacaklarını bilmiyorlar. Batı'da ve özellikle Amerika'da, coşkuyla Marksizmin "liberal demokrasi" tarafından ikame edileceği beklentisi yükselmekte. Bu durum aslında, bir cevaptan çok bir soruyu içinde barındırıyor. Çünkü uzun zamandır liberal demokrasinin ne tarz bir anlatıya sahip olduğu belirgin değil.

Liberal demokrasinin zaferinin bilimsel ve belirgin bir kutlaması, Francis Fukuyama'nın "*Tarihin Sonu*" adlı makalesinde gözümüze çarpmaktadır. Tarihi oldukça özgün bir tanımla kullanan Fukuyama, bundan böyle ideolojik çatışmaların yaşanmayacağı, zira liberal demokrasinin tüm rakiplerinin yenildiği sonucuna varmaktadır. Vardığı sonucu destelemek için Fukuyama, Hegel'in de Amerikan ve Fransız devrimlerinde ifadesini bulan özgürlük ve eşitlik ilkelerinin zaferlerini ilan ettiği 19. yüzyılda benzer bir sonuca vardığını ifade etmektedir. Faşizm ve komüniz-

min çökmesiyle birlikte tehdit ortadan kalkmıştır. Fakat Fukuyama, liberal demokrasinin iki yüzyıl boyunca geçirdiği değişime yeteri kadar değinmemektedir. Liberal demokrasinin Teknokrasi için ifade ettiği anlam Teknopoli' ye göre tamamen farklıdır. Hatta liberal demokrasi, Teknopoli için Walter Benjamin'in "mal kapitalizmi" dediğine benzer bir anlama gelmektedir.

Birleşik Devletlerdeki 18. yüzyıl büyük devrimi mal kapitalizminden başka bir şey değildi fakat her şeye rağmen ahlaki bir içeriğe sahipti. Birleşik Devletler, yalnızca yeni bir tarz yönetim denemesi değildi, aynı zamanda Tanrı'nın planının yerine getirilmesiydi. True, Adams, Jefferson ve Paine İncil'deki doğaüstü unsurları reddetmekle birlikte mücadelelerinin Tanrı'nın rızasını kazandığından şüphe etmediler. İnsanlar özgür olmalıydılar fakat özgürlükleri bir amaca yönelik olmalıydı. İnsanların Tanrı tarafından bahşedilmiş hakları, sadece Tanrı'ya karşı değil aynı zamanda diğer milletlere (ki yeni cumhuriyet diğer milletlere akıl ve ruhun karışımının müsaade ettiği ölçüde önder ve örnek olacaktı) karşı da görev ve sorumlulukları beraberinde getirmekteydi.

"Liberal demokrasinin" şu anki biçiminin, anlamlı bir hayat sürdürmek için yeterli ahlaki öze sahip bir dünya görüşü olup olmadığı cevaba kavuşmamış bir sorudur. Bu, Vaclav Havel'in, Çekoslovakya'nın yeni seçilmiş bir devlet başkanı olarak, Amerikan Kongresi'ne hitaben sorduğu sorunun kendisidir. "Bizler hâlâ ahlaki değerleri, politikanın, bilimin ve ekonominin önüne nasıl geçireceğimizi bilmiyoruz. Bizler hâlâ eylemlerimizin belkemiğini sorumluluk fikrinin oluşturduğunu anlamaktan aciziz. Ailemden, ülkemden, işimden, başarımdan daha yüce olan bir şeye karşı sorumluluk." Havel'in demek istediği, defolu bir teorinin ülkelerini liberalleştirmek için yeterli olmadığıydı. Yeni bir teoriye ihtiyaç duyulmaktaydı ve Havel, Teknopoli'nin bu duruma verecek bir cevabının

olmadığından endişeleniyordu. Havel'in dile getirdiklerini başka şekilde ifade edecek olursak şöyle deriz: "Fukuyama yanılmaktadır." Tüm aşkın ahlaki yönleriyle birlikte 18. yüzyıl "liberal demokrasisi" ile ahlaki temeller sağlamak adına aşkın bir hikâyeden yoksun olan ve aynı zamanda teknoloji tarafından üretilen bilgi selini kontrol edecek kurumlardan yoksun olan Teknopoli arasında ideolojik bir çatışma mevcuttur.

Okulların, ailenin, politik partilerin, dinin ve milletin temelini oluşturan teoriler bilgi seli tarafından harap edildiğinden dolayı Teknopoli bilgi akışını kontrol etmek için, obsesif bir biçimde teknik metotlara bel bağlamak zorundadır. Bu teknik metotlardan özellikle üçü özel ilgi gerektirmektedir. Aslında bu metotlar birbiriyle ilişkilidir fakat daha açık olma mülahazasıyla ayrı ayrı ele alınabilir.

James Beniger'in *The Control Revolution* adlı kitabında "kontrol krizine yönelik teknolojik çözümlerin en başta geleni" olarak tanımladığı bürokrasi, bu metotların birincisidir.[5] Elbette bürokrasi Teknopoli'nin bir ürünü değildir. Bürokrasinin tarihi beş bin yıl geriye gitmektedir. Antik Mısırlıların bürokrasiyi rahatsız edici bir şey gördükleri bir gerçektir fakat bürokrasiye yönelik şikâyetler, bürokrasilerin çok önemli bir hale geldiği 19. yüzyıl başlarında daha ısrarcı bir hal almışlardır. John Stuart Mill bürokrasileri "yönetim tiranlığı" olarak görmektedir. Carlyle bürokrasiyi "Avrupa'nın baş belası" olarak adlandırmaktadır. Tocqueville, bürokrasinin Amerika'yı etkisi altına alması hususunda uyarıda bulunmaktadır:

> *İki tip merkezileşme arasında ayrım yapmaktayım, birincisine hükümetsel ikincisine ise yönetsel diyorum. Amerika'da sadece birincisi mevcuttur ve ikincisi nerdeyse hiç bilinmemektedir. Eğer idari güç,*

---

5. James Beniger, *The Control Revoltuion*, s. 13. Daha önce de belirttiğim gibi Beniger'in kitabı teknik araçların bilgiyi kontrol edişini anlama noktasında en iyi kaynaktır.

her iki yönetim aracına birlikte sahip olursa ve yönetme hakkını her şeyi kendisi için yapma yeteneği ve alışkanlığıyla birleştirirse, eğer hükümetin genel prensiplerini vazetmiş ve ülkenin genel çıkarlarını düzenlemiş olursa bireylerin çıkarlarına da karar vermeye başlar. Bu noktadan sonra özgürlük Yeni Dünya tarafından sürgüne gönderilmiş olacaktır.[6]

Çağdaş yazar C.S. Lewis, bürokraside şeytanın bizzat kendisinin teknik olarak hayat bulduğunu düşünüyor:

İşletme tekniklerinin hüküm sürdüğü bir çağda, 'Admin'in dünyasında yaşıyorum. En büyük kötülükler, Dickens'ın eserlerindeki gibi, kirli 'suç bölgeleri'nde yapılmıyor; hatta toplama kamplarında ve çalışma kamplarında bile yapılmıyor. Bu bölgeler, kötülüğün sadece görülebilir sonuçları. Kötülük artık temiz, döşenmiş, sıcak ve iyi aydınlatılmış ofislerde iyi tıraşlı, temiz giyimli, kalifiye ve sesini yükseltmek zorunda bile kalmayan adamlar tarafından düşünülüp (planlanıp, tasarlanıp, zamanı ayarlanıp) hayata geçiriliyor. Dolayısıyla, bence cehennem, polis devletinin bürokrasisi ve çirkin iş anlaşmalarının yapıldığı ofisler.[7]

Bürokrasiye yönelik bu tarz eleştirileri şimdilik bir kenara bırakırsak, bürokrasinin, her birinin belli işlemlere tabi tutulma zorunluluğu olan bilgilerin miktarının azaltılmasına yönelik tekniklerin eşgüdüm mekanizması olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, Beniger'in de söylediği gibi bürokrasinin bir ürünü olan, doldurulmak üzere önümüze konan formlar

6. Tocqueville, s. 262
7. Lewis, p. x.

her türlü nüansı ve detayı atlamaya müsaade etmektedir. Üzerindeki boşlukları doldurmamızın gerektiği formlar, sınırlı alanda, resmi, nesnel ve kişisel olmayan bilgiler içermektedir ve bazı durumlarda sadece belirli bir sorunun çözümünü amaçlamaktadır. Max Weber'in de belirttiği gibi, bürokrasi bilgi akışını rasyonelleştirme gayretidir ve dikkatimizi önümüzdeki problemden başka yönlere çeviren bilginin giderilmesi sayesinde bilginin en verimli hale getirilmesi çabasıdır. Beniger bu tarz bir bürokratik rasyonalizasyon örneği olarak 1884 senesinde dünyanın 24 saat dilimine ayrılması kararını göstermektedir. Bu karardan önce, birbirinden ancak birkaç kilometre uzakta olan yerleşim merkezlerinin farklı zamanları yaşaması diye bir olay mevzu değildi. Bu karar demiryolu taşımacılığının ve diğer işlerin gereksiz yere karmaşık bir hal almasına sebep oldu. Bürokrasi, ulaşım kavşaklarındaki saat farklılıklarını görmezden gelerek birçok insanın yararına olmak üzere bir bilgi krizini gidermiş oldu. Şunu da ifade etmeliyiz ki; "Tanrı'nın kendi zamanı" fikri (bu ifade yazar Marie Corelli tarafından "Yaz Saati" ifadesine karşılık olarak kullanılmıştı) münasebetsiz addedilmişti. Bu bahse değer bir olaydır zira bilgiyi rasyonel bir biçimde kullanma gayretinde olan bürokrasi için verimliliğe katkıda bulunmayan bilgi ve düşünceler ihmal edilmeliydi. Tanrı zamanı fikri de bu tarz bir katkıda bulunmuyordu.

Bürokrasi esas itibariyle sosyal bir kurum değildir; ne de bazı kaynakları dışlamak suretiyle bilgi miktarını azaltan kurumların hepsi bürokrasi değildir. Okul dianetics ve astrolojiyi bünyesine almayabilir, mahkemeler söylenti türünden delilleri dışlayabilir. Bu şekilde davranmak için, üzerine bina edildikleri teorilerden kaynaklanan geçerli sebepleri vardır. Fakat bürokrasi entelektüel, politik ya da ahlaki bir teoriden yoksundur. Bunun bir istisnası, sosyal kurumların temel amacının verimlilik olduğu ve diğer amaçların ilgisiz olmasalar bile daha az önemli oldu-

ğuna dair bürokrasinin yapısında mündemiç olan varsayımdır. İşte bu yüzden J. S. Mill bürokrasiyi "tiranlık" olarak düşünmekte ve C. S. Lewis bürokrasiyi Cehennem olarak tanımlamakta.

Sosyal kurumları daha büyük bir kurumun hizmetine vermek için dizayn edilmiş birtakım tekniklerden bürokrasiye geçiş 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmış birçok gelişmenin bir sonucudur. Bu gelişmeler, hızlı endüstriyel büyüme, ulaşım ve iletişimdeki yenilikler, hükümetlerin hiç görülmemiş oranda toplumsal ve ekonomik alanda genişlemesi ve idari yapının merkezileşmesidir. 20. yüzyılda bu gelişmelere "bilgi patlaması" eşlik etmiştir. Bilgi patlamasını bürokrasinin bir etkisi olarak görebiliriz. Bilgiyi kontrol etme yöntemlerinin zorunlu, daha kapsamlı ve daha karmaşık hale gelmesiyle birlikte bu yöntemleri uygulayacak insanların ve kurumların sayısında bir artış meydana geldi. Böylece bürokrasi tarafından üretilen bilgi miktarı da arttı. Sonuçta, bürokrasileri koordine edebilmek için yeni bürokrasilere ihtiyaç duyuldu. Bürokrasileri koordine eden bürokrasileri yönetmek için de ek kurumlara ve yöntemlere ihtiyaç duyuldu. Bu kısır döngü, hastalığın kendisinin tedavi olarak kabul edildiği sürece devam edecektir. Bürokrasi, sosyal kurumlara hizmet etmeyi bırakıp onların yöneticisi oldu. Bürokrasi, problemlere çözüm bulmakla kalmayıp aynı zamanda yeni problemler yaratmaktadır. Daha da önemlisi, bürokrasi problemlerimizin ne olduğunu tayin etmektedir. Elbette bu problemler bürokrasinin bakış açısı gereği, verimlilik problemleridir. Lewis'in de ileri sürdüğü gibi, bu durum teknolojileri son derece tehlikeli kılmaktadır, çünkü her ne kadar aslen teknik bilgiyi işlemek için tasarlanmış olsalar da bürokrasiler bugün ahlaki, toplumsal ve politik sorunlara hitap etmektedir. 19. yüzyıl bürokrasisi daha çok ulaşım, endüstri ve malların verimli bir şekilde dağıtılmasıyla ilgilenmekteydi. Teknopoli bürokrasisi bu tür kısıtlamalardan bağımsızdır ve

toplumsal meselelerin tümü üzerinde hâkimiyet iddia etmektedir.

Toplumsal, ahlaki ve politik meselelerin bürokrasiye emanet edilmesi sonucu karşılaştığımız tehlikeyi vurgulamak için bir bürokratın yaptıklarını hatırlamak yerinde olacaktır. Eğer kelimenin tarihine bakacak olursak, bürokratın abartılmış bir sayım görevlisinden başkası olmadığını görürüz. Fransızca "*bureau*" kelimesi ilkin hesap masasını örten bir örtü anlamına gelmekteydi, daha sonra masanın kendisi bu şekilde adlandırıldı ve sonra masanın bulunduğu oda bu adı aldı ve son olarak hesap işlerini gören ofis ve görevliler bu adla anılır oldu. "Bürokrat" kelimesi, eğitim, taahhüt ya da mizaç gereği insani meseleleri önemsemeyen insan manasına gelmeye başladı. Bürokrat, alınan bir kararın bürokrasinin verimliliğini ne ölçüde etkilediğiyle ilgilenmektedir ve insani sonuçları hususunda hiçbir sorumluluk almamaktadır. Adolf Eichman Teknopoli çağındaki bürokrata en iyi örnektir.[8] İnsanlık suçu işlemekle yargılandığı sırada, Eichman, Nazi politikalarının oluşumunda pay sahibi olmadığını ve sadece insanların bir yerden bir yere taşınması işinin teknik ayrıntılarıyla ilgilendiğini söylemiştir. Bu insanlar niçin bir yerlere taşınıyordu ve vardıkları yerde bu insanların başına ne geliyordu? Bunların Eichman'ın işiyle bir ilgisi yoktu. Bugünün Teknopoli'sindeki bürokratlar bu derece korkunç sonuçlar meydana getirmiyorlar fakat Eichman'ın sözleri muhtemelen Amerika'da günde beş bin defa tekrarlanıyor: Kararımın insani sonuçlarının sorumluluğu bana ait değildir. Ben sadece, maliyeti ne olursa olsun, benim bölümümün verimliliğinden sorumluyum.

Şunu da belirtmeliyiz ki Eichman bir uzmandı. Ve uzmanlık, Teknopoli'nin bilgiyi kontrol etmek için kullandığı teknik araçlardan ikincisidir. Elbette uzmanlar, alet-kullanan kültürler de dâhil, tarih bo-

8. Bkz: Arendt

yunca var olagelmiştir. Uzmanlar olmadan piramitlerin, Roma yollarının ve Strasbourg Katedrali'nin yapımı neredeyse imkânsızdı. Fakat Teknopoli uzmanının kendini geçmiş zamanlardaki uzmanlardan ayıran iki özelliği vardır. İlk olarak, Teknopoli uzmanı kendi sahasıyla direkt ilgili olmayan her mesele karşısında bihaber kalma eğilimindedir. Örneğin, ortalama bir psikoterapist, edebiyat, felsefe, sosyal tarih, sanat, din ve biyoloji hakkında yüzeysel dahi olsa az çok bilgiye sahiptir. İkinci olarak, bürokraside olduğu gibi Teknopoli'nin uzmanları, sadece teknik meselelerde değil aynı zamanda sosyal, psikolojik ve ahlaki meselelerde hâkimiyet iddiasında bulunurlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde bizlere, nasıl çocuk yetiştireceğimizi, onları nasıl eğiteceğimizi, nasıl aşk yaşayacağımızı, insanları nasıl etkileyeceğimizi, nasıl arkadaş edineceğimizi ders veren uzmanlar vardır. İnsani ilişkilerin hiçbir yönü yoktur ki henüz bir tekniğe dökülmemiş ve bu nedenle uzmanların kontrolüne havale edilmemiş olsun.

Uzmanların bu özelliklere sahip olmasının üç sebebi vardır. Birinci sebep, dünyanın tamamen mekanistik ilk uzmanlarını üreten ve cahil uzmanlara güven ve prestij sağlayan bürokrasinin büyümesidir. İkincisi, geleneksel toplumsal kurumların zayıflamasıdır ve bu zayıflama yüzünden insanların geleneğin değerine olan güvenlerinin sarsılmasıdır. Üçüncü sebep ise, toplam beşeri bilginin küçücük bir parçasından fazlasına sahip olmayı imkânsız kılan bilgi selidir. Üniversite öğrencisiyken, Almanca öğretmenim Goethe'nin her şeyi bilen son insan olduğunu söylemişti. Sanırım öğretmenim Goethe'yi ilahlaştırmaktan ziyade Goethe'nin ölüm tarihi olan 1832'dan sonra en büyük dehaların bile bilinen şeylerin tamamını kavramasının mümkün olmadığını anlatmak istemekteydi.

Uzmanların görevi, bir alanda uzmanlaşmak, mevcut bilgiyi taramak, kendi meseleleriyle ilgili olmayanları elemek ve geri kalan bilgileri kullanarak meselelerine çözüm bulmaktır. Bu yöntem sadece teknik çö

züm gerektiren ve insani amaçlara ters düşmeyen durumlarda oldukça iyi işlemektedir (sözgelimi uzay teknolojisinde ve kanalizasyon sistemlerinin yapımında). Fakat tıpta ve mimaride olduğu gibi, teknik gerekliliklerin insani amaçlarla çatıştığı durumlarda iyi işlediği söylenemez. Ve bu süreç, eğitim, hukuk, aile hayatı, kişisel uyumsuzluk problemlerinde olduğu gibi teknik araçlarla çözümün mümkün olmadığı ve verimlilik fikrinin geçersiz olduğu durumlar için bir felakettir. Sanırım okuyucularımı, çocuk yetiştirme, âşık olma ve arkadaş edinme konularında uzmanların var olmadığına ve olamayacağına ikna etmek zorunda değilim. Tüm bunlar, teknik aletlerin kullanımı sayesinde makul gibi algılanmaktadır fakat aslında Teknopolistlerin hayal ürününden başka bir şey değildir.

Teknik aletler, bürokratlar ve de uzmanlar için zaruridir ve üçüncü bir bilgi kontrol mekanizması olarak kabul edilebilirler. Bilgisayar hakkında çok bir şey bilmiyorum. (Aslında bilgisayar ayrıca incelenmesi gereken bir olay zira Teknopoli'nin simgelediği her şeyi bünyesinde barındırmaktadır.) Fakat IQ, SAT* testlerinden, standart formlardan, sınıflandırmalardan ve anketlerden bahsetmek istiyorum. Bunlardan bazılarını "Görünmez Teknolojiler" başlıklı sekizinci bölümde tartışacağım fakat bu teknolojilerden bu bölümde de bahsetmek istiyorum çünkü bilgi tiplerini ve miktarını azaltmadaki rolleri göz ardı edilmektedir ve bu nedenle geleneksel kavramların yeniden tanımlamasındaki rolleri de gözden kaçmaktadır. *Örneğin, insan zekâsını ölçebilecek hiçbir test mevcut değildir.* Zekâ, bir insanın gerçek hayattaki, çok değişik şartlarda ortaya çıkan problemleri çözme becerisini gösteren genel bir kavramdır. Şu, uzmanlar hariç herkesçe malumdur ki; her insanın kapasitesi, karşılaşılan problemin çeşidine göre değişiklik arz etmektedir. Bir testin insan zekâsının

* *SAT* (Scholastic Aptitude Test): Eğitsel Kabiliyet Testi (ç.n.).

miktarını açığa çıkarabileceğine inanmışsak eğer artık o testten alınan skor insanın zekâsı olmaktadır. Test, soyut ve çok yönlü bir anlamı, önemli her şeyi es geçen teknik ve kesin bir terime dönüştürmektedir. Zekâ testlerinin, uzmanlarca anlatılan ve hiçbir şey ifade etmeyen bir hikâye olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte, uzmanlar, bizlerin teknik aletlere olan inancımıza bel bağlamaktadırlar. Bizler makineler tarafından verilen cevaplara vücut vermekteyiz. Aldığımız skorun zekâmız, yaratıcılık ya da sevgi kapasitemiz olduğuna inanmaya başladık. Anket sonuçlarının (sanki insanların düşüncelerini "Onaylıyorum" ve "Onaylamıyorum" gibi cümlelerde özetlemek mümkünmüşçesine) insanların düşüncelerini gösterdiğine inanmaya başladık.

Katolik rahipler, dini düşünceleri dışa vurmak için şarap ve ekmeği kullanırken, kullandıklarının sır ve metafor olduğu gerçeğini kabul ediyorlardı. Fakat Teknopoli uzmanları, yazılı formlar, standart testler, anketler ya da zekâ, yaratıcılık, duyarlılık, politik görüş gibi kavramlara teknik gerçeklik atfeden diğer makineleri kullanırken bu tarz bir imada bulunmazlar ve böyle bir nüansı es geçerler. Uzmanlar bizden, teknolojinin açık bir biçimde insani koşulların ya da inançların gerçek doğasını açığa çıkaracağına inanmamızı isterler çünkü skor, istatistik ya da sınıflandırma insani koşullara ya da inançlara teknik birer form kazandırmıştır.

Terimlerin ve problemlerin teknikleşmesinin önemli bir bilgi kontrol biçimi olduğu yadsınamaz. Kurumlar, skorları ve istatistikleri temel alarak kararlar verebilirler. Fakat bu kararlar şüpheci bir yaklaşımla alınmıyorsa yanıltıcı olurlar. Teknopoli'de, yanılgı, sofistike teknik aletlerle donatılmış uzmanlara karşı olan aşırı güvenimiz tarafından kutsanmaktadır. Shaw, mesleklerin meslekten olmayanlar için birer komplo olduğunu belirtmişti. Ben daha ileri giderek, Teknopoli'de, uzmanların din adamlarına has bir karizmaya sahip olduğunu iddia edeceğim. Bazı "rahip-uzman-

lar" psikiyatr, bazıları psikolog, bazıları sosyolog, bazıları ise istatistikçi olarak adlandırılırlar. Bu insanların hizmet ettiği tanrı, doğruluktan, iyilikten, merhametten ya da lütuftan bahsetmez. Onların tanrısı, verimlilikten, kesinlikten ve nesnellikten bahsetmektedir. Bu nedenle günah ve şer gibi kavramlara Teknopoli'de yer yoktur. Bu kavramlar, uzmanlık teolojisiyle ilgisi olmayan bir ahlaki anlayışın ürünleridir. Teknopoli, günahı "sosyal sapkınlık" şerri ise "psikopatoloji" olarak adlandırmaktadır. Günah ve şerre yer yoktur çünkü bunlar ölçülemez ve nesnelleştirilemez ve bu nedenle uzmanların ilgi alanlarına girmemektedirler.

Geleneksel sosyal kurumların algıları ve kanaatleri düzenleme gücünün zayıflamasıyla birlikte, bürokrasi, uzmanlık ve teknik makineler, Teknopoli'nin bilgiyi kontrol etmeyi ve böylece kendisini anlaşılır ve düzenli kılmayı umduğu vasıtalar haline geldiler. Kitabın geri kalanı, bunun neden işleyemeyeceğinden ve sonuçlarının acı ve aptallık olduğundan bahsetmektedir.

6
Makinelerin İdeolojileri: Tıp Teknolojisi

Birkaç yıl önce, girişimci bir firma tarafından HAGOTH adında bir alet geliştirildi. Denilebilir ki; bu, Teknopoli'nin en arzulu dakikalarıydı. Bu aletin fiyatı 1500 dolardı. Yüzyılın en kelepir malıydı çünkü bu alet telefonda konuştuğunuz kişinin doğru söyleyip söylemediğini açığa çıkarıyordu. Bunu, insan sesindeki titreşimlere göre belirlenen stresin ölçülmesiyle gerçekleştiriyordu. HAGOTH'u telefonunuza bağlıyordunuz ve telefon görüşmesi sırasında muhatabınıza "Cumartesi gecesi neredeydin?" gibi anahtar sorular soruyordunuz. HAGOTH'un, sekizi yeşil sekizi kırmızı olmak üzere on altı ışığı vardı ve karşıdaki kişi cevap verdiği zaman çalışmaya başlıyordu. Telefondaki ses stresli ise kırmızı ışık yanıyordu, aksi halde yeşil ışık yanıyordu. Bir HAGOTH reklâmında denildiği gibi: "Yeşil, sesin stresli olmadığını gösterir, yani doğruluğunu." Başka bir ifadeyle, HAGOTH'a göre titrek bir sesin doğru söylüyor olması mümkün değildir ya da titremeyen bir sesin yalan söylemesi olanaksızdır. Bu dü-

şünce şüphesiz Richard Nixon'u eğlendirirdi. En azından şunu ifade etmeliyiz ki; HAGOTH'un güvenilirlik tanımı tuhaftı, fakat bir bürokratın takdirini kazanma konusunda oldukça kesin ve mükemmel bir teknikti. Aynı şey zekâ testlerinin zekâ tanımı için de söylenebilir. Haddi zatında zekâ testleri de HAGOTH gibi çalışmaktadır. Genç bir insanın eline kalem tutuşturursunuz ve ona bazı anahtar sorular sorarsınız. Verilen cevaplara göre bilgisayar, gencin ne kadar zekâya sahip olduğunu hesaplar.[1]

HAGOTH, bilmediğim bir nedenden ötürü zamanla piyasadan kalktı. Belki cinsiyet ayrımcılığı yapıyordu ya da kültürel önyargılara sahipti ya da daha kötüsü, ses titreşimlerini yeterince doğru ölçemiyordu. HAGOTH bir alet olarak karşımıza çıktığında Teknopoli'nin en ısrarcı olduğu husus aletin doğruluğuydu. Alette mündemiç olan fikir ne kadar tuhaf olursa olsun büyük oranda ihmal edilebilirdi.

Her ne kadar HAGOTH piyasadan kalkmış olsa da gerisinde yatan fikir "yalan makinesi" denilen alette varlığını devam ettirdi. Yalan makineleri polisler, avukatlar ve çalışanlarının sık sık yalan makinesine sokulmasını isteyen yöneticiler tarafından oldukça ciddiye alınmaktadır. Zekâ testlerinde olduğu gibi yalan makineleri de varlıklarını devam ettirmekle kalmayıp aynı zamanda gelişmektedirler ve mesleki beceri testleri, yaratıcılık testleri, zihinsel sağlık testleri, cinsel cazibe testleri ve hatta evliliğe uygunluk testleri tarafından eksikleri giderilmektedir. Birkaç yıldır beraber yaşayan iki insanın, birbiriyle iyi geçinip geçinemediğine karar verebileceği düşünülebilir. Fakat Teknopoli'de bu tarz sübjektif bilginin resmi hiçbir statüsü yoktur ve uzmanlarca uygulanan testlerle teyit edilmesi gerekmektedir. Kişisel yargıların, güvenilmez oldukları, belirsizlikle dolu

---

1. Bu şirketin hala iş hayatına devam edip etmediğinden emin değilim ama bir zamanlar böyle bir şirketin var olduğunu ispatlamak adına işte HAGOTH Corporation'ın adresi: 85 NW Alder Place, Deparment C, Issaquah, Washington 98027.

oldukları ve şüpheden uzak olmadıkları düşünülmektedir. Fakat testler ve makineler böyle değildir. Filozoflar, "Hakikat nedir?", "Zekâ nedir?", "iyi bir yaşam nedir?" gibi sorulardan ötürü ızdırap çekiyor olabilirler. Fakat Teknopoli'de bu tarz bir entelektüel çabaya gerek yoktur. Makineler, karmaşıklığa, şüpheye, belirsizliğe bir son vermektedir. Makineler hızlı çalışmaktadır, standarttırlar ve bizlere, görmemize ve hesap yapmamıza yarayan numaralar sağlamaktadırlar. Makineler, sekiz yeşil ışık yandığı zaman konuşanın doğru söylüyor olduğunu belirtirler. Zekâ testinden 136 alan kişinin 104 alana göre daha zeki olduğunu söylemektedirler. Bu, Teknopoli'nin sihirbazlık biçimidir.

Sihirbazlıkta önemli olan dikkatimizi yanlış yönlere çekmesidir. Ve bunu yaparken, anlamamızdan ziyade hayret etmemizi sağlamaya çalışmaktadır. Teknopoli'de yaşayan bizler, makinelerin harikulade etkileriyle çepeçevre sarılmış durumdayız ve makinelerde mündemiç olan fikirlere aldırmama yönünde teşvik ediliriz. Teknolojilerin ideolojik anlamlarını göremeyiz. Bu ve bundan sonraki bölümde teknolojinin, dünyayı anlamlandırma hususunda bizleri nasıl yönlendirdiğinden bahsedeceğim.

Tıp teknolojisinin ideolojik eğilimleri üzerinde düşünmeye, konuyla ilgili birkaç olaya temas ederek başlayalım. A.B.D. ve Avrupa için ortalama yaşam süreleri eşit olsa da, ortalama bir Amerikalı doktorun gerçekleştirdiği açık kalp ameliyatı sayısı bir Avrupalı doktorunkinin altı katıdır. Amerikalı doktorlar, Fransa'daki, Almanya'daki veya İngiltere'deki meslektaşlarına nazaran hastalarına daha fazla test uygularlar. Amerikalı bir kadının, Avrupalı bir hemcinsine göre histerektomi* riski 2-3 kat daha fazladır. Amerika'da rahmi alınan kadınların yüzde altmışı, kırk dört yaşından küçüktür. Amerikalı doktorların gerçekleştirdiği prostat

* Histerektomi: Ameliyatla rahmin alınması. (ç.n.)

ameliyatı ortalaması, Avrupa'nın herhangi bir yerindekinden fazladır. Amerika'daki sezaryenle doğum oranı diğer ülkelerdekinden yüzde 50 ila 200 arasında değişen oranlarda daha fazladır. Amerikalı doktorlar ameliyattan vazgeçip ilaç tedavisi uyguladıklarında da diğer ülkelerdeki doktorlara nazaran daha yüksek dozajlarda ilaç kürü uygularlar. Amerikalı doktorlar İngiltere'deki doktorlara nazaran hastalarına yaklaşık iki kat daha fazla antibiyotik tedavisi uygularlar ve genellikle bakterinin var olması olasılığı karşısında böyle bir tutum içine girerler, oysa Avrupalı doktorlar antibiyotiklere, ancak hastalığın sebebinin bakteriler olduğuna kesin kanaat getirdiklerinde ve hastalık ciddi boyutlara ulaştığında başvururlar.[2] Amerikalı doktorlar diğer ülkelerdeki meslektaşlarına nazaran daha fazla röntgen kullanmaktadır. Röntgen kullanımının hangi boyutlara ulaştığına dair yapılan bir incelemeye göre bazı hastalar için beş röntgen çekimi yettiği halde elli ila yüz arasında röntgenin çekildiği vakalarla karşılaşılmıştır. Diğer araştırmalar ise hastaların üçte birinin gerekmediği halde röntgenlerinin çekildiğini göstermektedir.[3]

Bu bölümün geri kalanını, bu tarz istatistiklerle ve verilerle doldurmak mümkündür. Muhtemelen Amerika'daki tıbbi uygulamayı en iyi özetleyen sözler, Dr. David E. Rogers tarafından Association of American Physicians'ın bir toplantısında dile getirilmiştir:

> *Müdahalelerimiz daha keskin olmaya başladıkça daha pahalı ve daha tehlikeli olmaya başladılar. Bu yüzden, bugün yaşlı birinin hastaneye gitmesi, orada şaşkına dönmesi, su kaybetmesi, hastanedeki ilk 48 saatini değişik laboratuarlarda ve radyoloji bölümlerinde teşhis*

2. Bu olguları ve daha fazlasını Payer'de ve Inlander'da bulabilirsiniz.
3. Reiser, s. 160

için zahmetli testlere tabii tutularak geçirdiğinden ötürü biraz daha yaşlanması bize garip gelmiyor.[4]

Tipik "saldırganlığından" ötürü adı kötüye çıkmış olan Amerikan tıp sistemini iyi bilen herkese bu anlatılanlardan hiçbiri şaşırtıcı gelmeyecektir. Peki neden? Bu durumun birbiriyle alakalı olmak üzere üç sebebi vardır ve bu nedenlerin hepsi de makinelerin hayatımıza empoze edilişiyle ilgilidir. Birinci neden, daha önce teknolojinin egemenliğine uygun bir zemin hazırlayan bir şey olarak bahsettiğimiz "Amerikan karakteriyle" ilgilidir. *Medicine and Culture* adlı eserinde Lynn Payer bunu şu şekilde açıklamaktadır:

Bir zamanlar sınırsız kabul edilen topraklar, doğal çevrenin zapt edilmesi sayesinde her şeyin mümkün olacağı fikrinin yükselmesine sebep oldular. Hastalıklar da zapt edilebilirdi ancak hastalıkları teşhis etmek ve tedavi etmek için yırtıcı bir tutum içinde olmak şartıyla. Tercihen, direnci artırmak için bünyeye bir şeyler katmak yerine bir şeyler sökülüp atılmalıydı.[5]

Payer, iddiasını kuvvetlendirmek için Oliver Wendell Holmes'den bir alıntı yapmaktadır. Holmes her zamanki müstehzi tavrıyla şöyle demektedir:

Bir zamanlar av bıçağı ve tüfekle dört sene içinde bir devrimi gerçekleştirmiş bir halk... gemilerinin uzak denizlere açılması, atlarının

---

4. a.g.e., s. 161
5. Payer, s. 127

uzak mesafeleri kat etmesi ve çocuklarının uzaklarda savaşması ve kendine benzemeyen yaratıkları incelemesi hususunda ısrarlı olan bir toplum... hiç mümkün müdür ki "kahramanca" olandan başka bir hareket tarzından hoşnut olsun? Amerikan bayrağının doksan gram kinin sülfat üzerinde dalgalanması, Amerikan kartalının bir dozda 180 grain (1 Grain = 0,0648 gram) klorür verilmesini görünce neşeyle havalanması ne muhteşem şeydir.[6]

Holmes'in burada küçümsediği ruh, Amerikan Devriminden bile önceleri Dr. Benjamin Rush tarafından uyarılmıştır. Muhtemelen Dr. Rush kendi çağının en etkili hekimiydi. Rush, tıbbın, "hastalıkları tedavi etmek için tabiatın güçlerine aşırı derecede bel bağlamak" suretiyle doktorlar tarafından engellendiğine inanıyordu. Rush, sarıhummalı hastaların tedavisinde, yüksek miktarda cıva kullanmak ve hastalardan kan almak suretiyle büyük başarılar elde etti (Rush'un başarısının sebebi muhtemelen hastalarının ileri derecede hummalı olmamasıdır.). Her nasılsa Rush özellikle hastalardan kan alma hususunda ısrarcıydı, belki de bunun sebebi vücudun normalin iki katı kana sahip olmasıydı. Rush doktorlara kanın beşte dördü akana kadar kan alma işlemine devam etmelerini tavsiye ediyordu. Rush, George Washington'un son günlerinde onun yanında hazır bulunamasa da, Washington'dan öldüğü gece yedi defa kan alınmıştı. Hiç şüphesiz bu olanların Washington'un ölüm sebebiyle bir ilgisi var. Doğrusu tüm bu olanlar Harvey'in kan dolaşımını keşfedişinden 153 yıl sonra gerçekleşiyordu.

Günün mevcut tıbbi bilgisi sorununu bir kenara koyacak olursak, Rush güçlü bir eylem savunucusuydu. Nitekim Özgürlük Bildirisi'ne

---

6. a.g.e.

imza atmış olması saldırgan doğasına delil teşkil etmektedir. Rush, hem doktorları hem de hastaları Amerika'daki hastalıkların Avrupa'dakilerden daha şiddetli olduğuna ve daha sert yöntemlerle tedavi edilmesi gerektiğine ikna etmiştir. "Tehlikeli hastalıklar tehlikeli tedaviler gerektirmektedir" ibaresi 19. yüzyıl Amerikan tıp dergilerinde sıkça tekrarlanmaktaydı. Avrupai metotları yumuşak ve pasif (hatta kadınsı) sayan Amerikalılar kendi istekleriyle Rush'un yaptığı etki karşısında yenik düştüler. Birtakım mecburiyetleri, doğaya güvenmemeyi ve mevcut olan en şiddetli tedavi yöntemlerini kabul ettiler. Payer'e göre insanların düşüncesi; havası, zehirli bitki örtüsü ve faunası acı veren kıtayı ve hastalıkları zapt etmekti.

Amerikan tıbbı, başından beri yeni teknolojilerin cazibesine kapılmıştır. "Tarafsız" olmaktan uzak olan teknoloji, hastalıkların üstesinden gelen bir silah olmalıydı. Hastalıklara karşı kullanılacak silahların ortaya çıkışı gecikmedi. Eski tıp teknolojilerinin en önemlisi Fransız fizikçi René-Théophile-Hyacinthe Laennec tarafından 1816 yılında icat edilen (keşfedilen de denilebilir) stetoskoptur. Bu icadın hangi koşullar altında ortaya çıktığı bahse değer bir konudur.

Laennec'in, Paris'teki Necker Hastanesi'nde çalışırken, şaşırtıcı bir kalp hastalığına sahip bir hastası vardı. Laennec ellerini kullanarak kalpteki düzensizliği anlamaya çalışıyordu fakat hastasının şişman oluşu nedeniyle bunu başaramıyordu. Hastasının göğsüne kulağını dayayarak kalbini dinlemeyi düşündüyse de hastasının genç bir kadın oluşu onu bunu yapmaktan alıkoydu. Daha sonra Laennec, katı cisimlerden geçen sesin yükseldiğini hatırladı. Bir parça kâğıdı silindir biçiminde kıvırdıktan sonra bir ucunu hastasının göğsüne ve diğer ucunu kulağına dayadı. Voila! Duyduğu ses net ve belirgindi. Laennec şöyle demektedir: "O dakikadan sonra, böylece sadece kalbin değil aynı zamanda göğüs kafesi içindeki tüm organların ürettiği sesleri tetkik edebilmemizin mümkün olacağını

düşünüyordum." Laennec aleti geliştirmeye çalıştı ve sonunda yuvarlak bir parça tahta kullandı ve bu alete Yunancada "göğüs" ve "incelemek" anlamlarına gelen kelimelerden yararlanarak stetoskop adını verdi.[7]

Tüm basitliğine rağmen Lannec'in buluşu olağanüstü fayda sağladı, özellikle verem gibi akciğer hastalıklarının teşhisindeki yardımlarından ötürü. Artık birçok göğüs hastalığı gizli kalamıyordu; elinde stetoskop olan bir doktor, hastası hayattayken ona otopsi uygulayabiliyordu.

Fakat tüm doktorların ve hastaların bu aleti coşkuyla karşıladığı sanılmamalı. Hastalar stetoskobu cerrahi müdahalenin habercisi olarak algıladıklarından dolayı stetoskop görünce genelde korkuya kapılıyorlardı zira o zamanlar sadece cerrahlar stetoskop kullanmaktaydı. Doktorların da (kimi saçma kimi de kayda değer olan) birtakım itirazları vardı. Saçma olan itirazlardan biri stetoskop taşımanın rahatsız edici oluşuydu. Bazı doktorlar bu problemi stetoskobu çapraz bir şekilde şapkalarının içinde taşıyarak aştılar. Hekimlerce dile getirilen ve daha az saçma olan bir başka itiraz ise eğer hekimler bir alet kullanacak olursa cerrahlarla karıştırılabilirlerdi ve böylece birer zanaatkâr olarak düşünülürlerdi. Hekimler ve cerrahlar arasındaki fark açıktı ve tamamen hekimler lehineydi. Hekimlerin bilgileri ve anlayışları büyük ölçüde takdir görmekteydi. Tıbbın saldırganlığı hususunda her zaman şüphe duymuş, Harvard'da anatomi profesörü olan Oliver Wendell Holmes'un stetoskobun kullanışına ateşli bir biçimde itiraz etmiş olduğu bilinir. Nitekim, kendine has üslubuyla itirazını dile getirmiştir; "The Stethoscope Song" isimli, stetoskobuna yuva yapmış böcekler yüzünden yanlış teşhislerde bulunan bir doktoru hikaye eden bir şarkı yazmıştır.

Aynı zamanda, tıp teknolojisinin geliştiği yüzyıllar boyunca yan-

7. Laennec'in buluşunun ilginç bir anlatımı için Bkz. Reiser.

kılanan ciddi bir itiraz da dile getirildi; hastayla doktoru arasına giren bir aletin hekimliği (hastanın geleneksel yöntemlerle tetkik edilmesi pratiğini) değişikliğe uğratacağı ve harici bulguların dikkatli bir biçimde incelenmesinin bir esprisinin kalmayacağı iddia edildi. Doktorlar hastaları tetkik etme yeteneklerini kaybedecek ve kendi deneyimlerinden ziyade makinelere bel bağlayacaklardı. Stanley Joel, *Medicine and the Reign of Technology* adlı kitabında stetoskobun ve matbaanın etkilerini karşılaştırmaktadır. Joel'e göre matbu kitaplar bağımsız ve objektif düşünürlerin ortaya çıkmasına yardım etti ve stetoskop;

> *Hastasının başından geçenlerle ve duygularıyla ilgilenmekten ziyade hastasıyla daha uzak bir ilişki kuran, hastasından çok hastanın vücudundan çıkan seslerle ilgilenen, objektif doktorların ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Hastasının düşünceleriyle kafası karışmayan doktor, stetoskop sayesinde iç organlardan çıkan sesi dinleyerek teşhis koyabiliyordu. Organların çıkardığı sesler hastalığı objektif ve önyargısız bir biçimde açığa çıkarmaktaydı.*[8]

Böylece stetoskop tarafından geliştirilen iki düşünceyi ifade etmiş oluyoruz: Tıp hastayla değil hastalıkla meşguldür. Ve hastalara değil de makinelere güvenebiliriz.

Stetoskop tek başına bu tarz düşüncelerin kabul görmesini sağlayamazdı zira aldıkları eğitim ve hastalarıyla olan ilişkileri yüzünden hastalarla aralarına birtakım aletlerin girmesine karşı koyan doktorlar mevcuttu. Fakat geliştirilen her yeni alet bu düşüncelerin kuvvet kazanmasına neden oldu: Oftalmoskop (Hermann von Helmoltz tarafından 1850'de

---

8. a.g.e., s. 38

icat edilmiştir) gözün içini görmeye olanak sağlıyordu; gırtlak aynası (Johann Czermak tarafından 1857'de tasarlanmıştır) gırtlağın ve boğazın diğer bölümlerinin ve burnun incelenmesine olanak sağlıyordu ve tabii ki, X-ışını (Wilhelm Roentgen tarafından 1895'de geliştirilmiştir) birçok maddeden geçiyordu ama kemikten geçemiyordu. Roentgen "Eğer bir el, floresan perdesinin arkasına tutulacak olursa ortaya çıkan gölgede kemikler koyu bir biçimde diğer dokular ise belirsiz bir biçimde görünecektir." diye yazmaktadır. Roentgen bu etkiyi fotoğrafa yansıtmayı başardı ve ilk olarak karısının elinin röntgenini çekti.

Bu yüzyılın başında tıp neredeyse tamamen teknolojiye dayanmak suretiyle yoluna devam ediyordu. Özellikle tanı laboratuarlarının ve 1940'lardan sonra antibiyotiklerin keşfedilmesi ve kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bu süreç devam etti. Tıbbi uygulamalar yeni bir safhaya girdi. Birinci safha hastalarla doğrudan iletişime ve doktorların gözlem ve tetkiklerine dayanmaktaydı. İkinci safha hastalarla doğrudan iletişim kurma ve dikkatlice seçilmiş teknolojilerin kullanımını da içeren fiziksel incelemelere dayanmaktaydı. Şu an içinde bulunduğumuz safha ise hastalarla dolaylı iletişime ve teknik aletlerce yapılan kontrollere dayanmaktadır. Bu safhada, teknolojik enformasyonu yorumlayan ve hastayla değil de sözgelimi dokularla ve fotoğraflarla ilişki içinde olan uzmanların (patologlar, radyologlar) ortaya çıkışına şahit olduk. Tıbbi uygulamalar bir safhadan diğerine geçerken hekimlerin bir önceki safhaya hâkim olan becerileri ve anlayışları yitirdiğini beklemek yerinde olacaktır. Reiser bu durumu iyi bir şekilde özetlemektedir:

> *Hekimler, neler olduğunun farkına varmadan, son iki yüzyılda sübjektif delillerle (hastaların sözleriyle) olan bağlarını tedrici olarak kopardılar ve bunun yerine kendilerini teknolojik delillere (makine-*

lerin dediklerine) adadılar. Böylece hastalık hakkındaki tarafgir bir yaklaşımı bir diğeriyle değiştirmiş oldular. Büyük oranda teknoloji kullanmak suretiyle hastalarını makinelerin ve uzmanların gözüyle görmeye başladılar. Ayrıca teşhis süreci üzerindeki kontrollerini de yitirdiler. Bu durum, hekimlerin hastalarına ve kendi kararlarına yabancılaşmasına yol açtı.[9]

Modern hekimlerin kendi kararlarına yabancılaşmasının bir başka nedeni daha vardır. Hastalarını inceleme ve tarihçelerini yorumlama hususunda başarılı olan bir doktorun sözleriyle ifade edecek olursak: "Başı ağrıyan herkes tomografisinin çekilmesini istiyor ve bunu doktorundan bekliyor." Ve bu doktor, çekilen her on tomografiden yaklaşık altısının klinik verilerle ya da hastanın tarihçesiyle bir ilgisinin olmadığını söylemektedir. Peki, tüm bu tomografilerin amacı ne? Amaç, yanlış tedavinin önüne geçmek. Yani, tıbbi uygulamalarla birlikte hastalar da tamamen makinelere dayanan bir safhaya girdi. Eğer bir hasta, ilaçlar da dahil mevcut tüm teknolojik olanakları kullanmayan bir doktor tarafından tedavi edilememişse, o doktor yetersizlikle itham edilmektedir. Bir önceki yüzyılla karşılaştıracak olursak, doktor ve hastası arasındaki kişisel ilişkinin yavan bir hal alması (öyle ki hastalar rahatlıkla mahkemelere başvurabilmektedir) durumu daha da kötüleştirmektedir. Ayrıca, sigorta şirketleri doktorlara yaptığı şeye göre ödemede bulunmaktadır, hastası üzerinde ne kadar zaman harcadığına göre değil. Teknolojik olmayan tedavi yöntemleri çok zaman almaktadır. Başı ağrıyan bir hastanın yaşadıklarından yola çıkarak bir yerlere varmaya çalışmaktansa tomografisini çekmek daha kârlıdır.

---

9. a.g.e., s. 230

Tüm bunlar, sınırlı ve seçilmiş dahi olsa tıp teknolojisinin uygulanması zor, ekonomik açıdan sakıncalı ve mesleki açıdan bir felaket olduğunu göstermektedir. Kültürün kendisi (mahkemeler, bürokrasi, sigorta sistemi, doktorların eğitimi, hastaların beklentileri), teknolojik tedavi yöntemlerini desteklemek üzere organize edilmiştir. Artık tedavide tek bir yöntem vardır, teknolojik yöntem. Tıbbi yeterlilik, makinelerin sayısı ve çeşitliliğiyle belirlenmektedir.

Belirttiğimiz gibi, bu duruma yol açan birbiriyle ilişkili üç sebep vardır. Amerikan karakteri saldırgan bir yaklaşıma yönlendirilmişti ve tıp teknolojisini barındıracak bir hale getirilmişti; 19. yüzyıl teknokrasilerinin ilerleme fikrine inancı tamdı ve bunlar kafayı buluşlara takmıştı; son olarak da kültür, teknolojik saldırganlık tıbbi uygulamaların temeli olacak şekilde yeniden düzenlendi. Teknolojinin hâkimiyeti tarafından geliştirilmiş düşünceler şu şekilde özetlenebilir: Doğa, yalnız teknik araçlar vasıtasıyla zapt edilebilinen amansız bir düşmandır; teknolojik çözümlerin sebep olduğu problemler (yan etkiler) ancak daha ileri teknolojiler tarafından çözüme kavuşturulabilir; tıbbi uygulamalar hastalara değil hastalıklara odaklanmalıdır (bu sayede hasta ölmüş olmasına rağmen operasyon ya da terapinin başarılı olduğu söylenebilmektedir.); ve hastanın sağladığı bilgi makinelerce sağlanan bilginin aksine ciddiye alınmamalıdır (doktorların sezgilerine ve deneyimlerine dayanarak verdiği kararlar, makinelerce yapılan hesaplamalardan daha az değerlidir.)

Bu düşünceler tıbbın iyileşmesine mi neden oldu? Bir bakıma evet, bir bakıma hayır. Doktorlann, kataraktı, kısa sürede, acısız ve güvenli bir biçimde lazer kullanarak nasıl giderdiklerini göz önünde tutacak olursak cevabımız evet olacaktır. Ya da karnı açmadan ufak bir kamera ve ufak cerrahi aletler yardımıyla safra kesesinin alınışını düşünecek olursak cevabımız yine evet olacaktır. Tabii "hayır" deme eğiliminde olanlar şu so-

ruyu soracaktır: "En son teknolojik yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen ameliyatların kaçının sebebi teknolojinin kendisidir?" Bu çok önemli bir noktadır.

Sezaryenle yapılan doğumlara bir göz atalım. Amerika'daki her dört doğumdan biri sezaryenle olmaktadır. Doktorlar modern teknoloji sayesinde aksi halde ölecek olan bebeklerin doğmasını sağlamaktadır. Dr. Laurence Horrowitz'in, *Taking Charge of Your Medical Fate* adlı kitabında dediği gibi "...sezaryenin amacı risk altındaki bebeklerin yaşama şansını arttırmaktır ve bunu başarmıştır."[10] Fakat sezaryen cerrahi bir yöntemdir ve isteğe bağlı olarak yapıldığı takdirde büyük oranda ve gereksiz yere tehlike yaratmaktadır. Sezaryenle yapılan doğumlar sırasındaki annenin ölüm riski normal doğumlara oranla iki ila dört kat daha fazladır. Yani, sezaryen risk altındaki bebekleri kurtarmaktadır, fakat diğer nedenlerle (örneğin doktorun ya da annenin konforu için) yapıldığı zaman sağlığı ve hatta hayatı gereksiz yere tehdit etmektedir.

Bir başka örnek olarak *carotid endarterectomy* diye bilinen ve tıkanmış damarları temizlemek için kullanılan, bu sayede felç riskini azaltan bir cerrahi yöntemi ele alalım. 1987 yılında yüz binden fazla Amerikalı bu ameliyatı oldu. Bu ameliyatın taşıdığı riskin, felç riskinden daha ağır bastığı saptanmış durumdadır. Horrowitz şöyle demektedir: "Yani, gerçekte bu ameliyatın öldürdükleri kurtardıklarından fazla olabilir." Yine bir başka örneği ele alacak olursak; her yıl 70-80 bin kişi röntgen cihazları yüzünden kansere yakalanmaktadır. Bir tek nesil için bu sayı tahminen 2,34 milyonu bulmaktadır.

Bu tarz örnekleri kolayca arttırabiliriz. Fakat adil olmak adına, tıp teknolojisinin değerine dair soru en iyi şu şekilde sorulabilir: Amerikan

---

10. Horrowitz, s. 31

tıbbı tamamen teknolojiye dayanıyor olamasaydı daha iyi mi olacaktı? Cevap bellidir; "evet." Örneğin, Harvard Tıp Fakültesi tarafından gerçekleştirilen bir araştırma 1984 senesinde (Orwell'a bir gönderme yapma niyetinde değiliz) sadece New York'ta 36 bin tıbbi ihmal vakasının (ki içlerinde ölümle sonuçlanan 7 bin vaka vardır) olduğunu göstermektedir. Her ne kadar araştırmada ne tür ihmallere rastlandığından bahsedilmese de örneğin hastalara penisiline aşırı duyarlılığı olup olmadığı sorulmadan penisilin verildiği vakalar vardır. Ölümlerin birçoğunun sadece doktorların bilgisizliğinden dolayı ve hastaların geçmişlerine bakılmaksızın dikkatsizce ilaç verilmesinden değil aynı zamanda gereksiz ameliyatlardan kaynaklandığını varsayabiliriz. Doktorlar kendilerini kısıtlanmış hissetmektedirler ve mevcut tüm teknolojileri kullanma zorunluluğunun kendilerine hükmettiğini düşünmektedirler. Ve hastalar, Amerika'da gerçekleştirilen ameliyatların neredeyse yüzde kırkının gerekli olmadığına dair raporlardan ötürü haklı bir endişe duymaktadırlar. Martin Weitz, *Health Shock* adlı kitabında Profesör John McKinlay'dan iktibasla, Amerika'da bir yılda ameliyatlar sonucu ölen insanların sayısının Kore ve Vietnam savaşlarında bir yılda ölenlerden fazla olduğunu belirtmektedir. 1974 gibi erken bir dönemde gereksiz ameliyatlar hakkında yapılan bir Senato araştırması Amerikalı doktorların gereksiz yere 2,4 milyon ameliyat gerçekleştirdiklerini, bu ameliyatların 11,900 insanın hayatına mal olduğunu ve maliyetinin 3,9 milyar doları bulduğunu göstermektedir. Ayrıca şunu da biliyoruz ki gelişmiş teknolojiye rağmen (belki de gelişmiş teknoloji yüzünden) Amerika bebek yaşam oranında ancak dünya on dördüncüsü olabilmektedir. Ve Amerikan hastanelerinin ülkedeki en tehlikeli yerler olduğunu söylersek abartmış olmayız. Ayrıca doktorların greve gittikleri yerlerde ölüm oranlarının düştüğü de belgelenmiştir.

Teknolojinin tıp üzerindeki hükümranlığından hoşnut olan çok az

doktor vardır. Ve de teknolojinin kurbanı olmuş çok fazla hasta vardır. Bu durumdan ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz? Öncelikle teknoloji, tıbbi uygulamalarda kullanılan nötr bir unsur değildir: Doktorlar teknoloji kullanmakla kalmayıp aynı zamanda teknoloji tarafından kullanılmaktadır. İkinci olarak, teknoloji kendine has zorunluluklar ortaya çıkarmaktadır ve aynı zamanda kendi zorunluluklarını güçlendirecek geniş çaplı bir sosyal sistem meydana getirmektedir. Ve son olarak, teknoloji, doktorların ne olduğunu yeniden tanımlayarak, doktorların ilgilerinin nereye kanalize edileceğini belirleyerek, hastaları ve hastalıklar hakkındaki düşüncelerini yeniden kavramsallaştırarak tıbbi uygulamayı değişikliğe uğratmaktadır.

Bilindik bazı hastalıklar gibi teknoloji çağının ortaya çıkardığı problemler de yavaş bir biçimde belirirler ve başlangıç aşamasında nadiren fark edilirler. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ilaç firmaları ve tıbbi malzeme üreticileri de gelişmektedir. Tıp eğitiminin değişmesiyle birlikte hastaların beklentileri de değişmektedir. Cerrahi yöntemlerin artmasıyla birlikte bu yöntemleri zorunlu kılan teşhisler de artmaktadır. Nelerin yitip gittiği pek de önceliği olan bir soru değildir. Dönemin genel havası, böyle bir soruyu can sıkıcılık ve alakasızlık arasında bir yerde konumlandırmaktadır. Gelişmekte olan bir Teknopoli'de teknolojinin borçlarından bahsetmek için ne zaman ne de istek mevcuttur.

7
Makinelerin İdeolojileri: Bilgisayar Teknolojileri

Amerikan Teknopoli'sinin, tıp teknolojisinde olduğu gibi acele ve dikkatsiz bir biçimde bilgisayarı kucaklamış olduğu inkâr edilemez. Ve bu durum kaçınılmaz olsa da sanırım en talihsiz olanıdır. Tıp teknolojisi gibi o da gücü gasp etmekte ve zihinsel yapılara kendini zorla kabul ettirmektedir. Bu nedenle, bilgisayar teknolojisinde mündemiç olan fikirlerin incelenmesi önemlidir. Elbette başkaları da bunu yapmaya çalışmıştır, özellikle Joseph Weizenbaum'un *Computer Power and Human Reason* adlı kitabı bu konuda önemli ve vazgeçilmez bir eserdir. Fakat Weizenbaum, bilgisayarın "evrenselliğinden" ötürü diğer herkes gibi bazı sorunlarla karşılaşmıştır [Bilgisayarın evrenselliği; a) bilgisayarın sınırsız türde kullanımını, b) bilgisayarın çoğunlukla diğer makinelere entegre oluşunu ifade etmektedir.]. Bu nedenle, bilgisayar teknolojisinin ön ayak olduğu fikirleri ayırt etmek zordur. Örneğin bilgisayar, sınırlı bir bağlamda sınırlı bir işlevi olan stetoskoptan tamamen farklıdır. Kasa hırsızlarını saymazsak

stetoskop yalnızca doktorlar tarafından kullanılmaktadır. Fakat herkes bilgisayar kullanmaktadır ya da herkes bilgisayar tarafından kullanılmaktadır. Bilgisayarın kullanımında bir sınır görünmemektedir.

Bilgisayarın dosyalama, tablo oluşturma, yazı yazma gibi bilindik işlevlerini bir kenara koyacak olursak onun yeni ve hatta tuhaf kullanımlarından oluşan ilginç bir liste elde edebiliriz. *The New York Times*'dan kesmiş olduğum şu an önümde duran haber bilgisayarın tasarımcılara 3 metre yüksekliğindeki dalgalara benzeyen devasa su slâytları hazırlama imkânı verdiğinden bahsediyor.[1] Mütevazı arşivimdeki bir başka haber ise kişisel bilgisayarların iş toplantılarında yapılan sunumlardaki kullanımlarından bahsediyor.[2] Bir başka haber ise bilgisayar grafiklerinin delilleri hatırlamak için jüri üyelerine nasıl yardımcı olduğundan bahsediyor. Litigation Sciences'in grafik bölümü başkanı olan Gregory Mazares şöyle demektedir: "Biz düğmesine basılmış, ince ayarı yapılmış, görüntü merkezli bir toplumuz ve jüri üyeleri de gördüklerine inanma eğilimindeler. Bu teknoloji, jüriye sunulan malzemeyi basitleştirmek suretiyle jüri üyelerinin dikkatlerini muhafaza etmelerini sağlamaktadır."[3] Mazares, insanların hatırlamasına yardımcı olurken, Franklin Computer'in başmüdürü olan Morton David ise elektronik İnciller üretmek suretiyle insanların İncil'de aradıkları bir kelimeyi ışık hızıyla bulmalarına yardımcı olmaktadır (Bu arada, "ışık" kelimesi King James İncil'inde sekiz defa geçmekteyken New International versiyonunda yirmi iki defa geçmektedir.). David şöyle demektedir: "Buluşumuz, Gutenberg'in buluşu kadar önemli değişiklere neden olabilir"[4] Bir başka haber ise bilgisayarın yatırım ka-

1. *New York Times*, 7 Ağustos 1990, s. 1.
2. *Personal Computing*, 29 haziran 1990, s. 36.
3. *New York Times*, 24 Kasım 1989.
4. *Publishers Weekly*, 2 Mart 1990, s. 5.

rarları almak için kullanımından bahsetmektedir. Habere göre, yatırımlar hakkında bilgisayar tarafından alternatif senaryolar sunulmaktadır. Gerçi haberde bu senaryoların doğruluk derecesinden bahsedilmemektedir.[5] *Technology Review* dergisindeki çıkan bir yazıda bilgisayarlar sayesinde polisin yardım çağrılarının yerini belirleyebiliyor oluşundan bahsedilmektedir. Denilene bakılırsa zamanla polisler yardım çağrısında bulunan insanların ne derece ciddiye alınıp alınmaması hususunda yeteri kadar bilgiye ulaşacaklar.

1822'de (stetoskobun icadından sadece altı yıl sonra) basit matematiksel işlemler yapabilen bir makine icat ettiği zaman Charles Babbage'in aklında bu olanlardan herhangi birinin olup olmadığını merak ediyor olabilirsiniz. Belki de Babbage'in aklında olanlar bunlardı zira Babbage buluşunu hiçbir zaman bitirmedi ve daha kompleks işlerin üstesinden gelen çok daha görkemli bir makine yapmaya koyuldu. Ve 1833 senesinde, günümüz bilgisayarlarının habercisi olan, programlanabilir bir makine üzerinde çalışmak için hesap makinesi projesinden vazgeçti. Babbage tarafından hiçbir zaman bitirilemeyen bu makine Fransız dokumacıların iplik sıralarını kontrol etmek için kullandıkları aletlerden uyarlanmış zımbalı kartlarla kontrol ediliyordu.

Babbage bir sonraki otuz yıl boyunca programlanabilir makinesini geliştirmeye devam etti. Makinenin her yeni modeli bir öncekinden daha kompleksti.[6] Babbage, sayısal işlemlerin mekanizasyonunun sayısal olmayan işlemlere de uygulanabileceğini fark etti. Babbage'ın bu sezgisinin, M.Ö. 3. yüzyılda Yunanlılarca geliştirilen alfabeleştirme ilkesiyle (bu ilke, alfabedeki sembollerin fonetik işlevlerinden ayrılabileceğinin ve

---

5. *Bottom Line*, 15 Temmuz 1989, s. 5.

6. Bilgisayarın gelişimi hakkında önerebileceğim kısa ve okunaklı bir eser için bkz. Arno Penzias, *Ideas and Information: Managing in a High-Tech World*.

bilginin sınıflandırması, depolanması ve geri çağrılması için kullanılan bir sistem oluşunun fark edilmesidir) karşılaştırabilir olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar o zamanın teknolojisi Babbage'a düşüncelerini gerçekleştirme fırsatını vermek için yeterli değilse de, Babbage sezgisi sayesinde "akıllı" bilgi makinelerinin tasarlanmasının mümkün olduğunu tahmin edebilmişti. Bugün biliyoruz ki; bilgisayarın ortaya çıkmak için telgraf, telefon ve Claude Shannon'nun dijital devreyi icadı gibi buluşları beklemesi gerekiyordu. Bugün bilgisayar (computer) kelimesini 1940'larda John von Neumann tarafından icat edilen makinenin bir versiyonunu ifade etmek için kullanıyoruz. Ondan önce "computer" kelimesi mekanik hesaplamalar yapan insanları belirtmek için kullanılıyordu. Hesaplama işi insanlardan makinelere geçerken özellikle Neumann'ın buluşu sayesinde "kelimeler" de makinelerin işi oldu.

Dijital bilgisayarların icadından sonra bilgisayarlar, edindikleri yeni birtakım işlevler sayesinde, bir manada "akıllı" kabul edilebildiler. 1936 senesinde büyük İngiliz matematikçisi Alan Turing, problem çözen bir insan gibi davranabilen makinelerin yapımının mümkün olduğunu gösterdi. Turing, yazılı mesajlar vasıtasıyla insanlarla fikir alış verişinde bulunabilen böyle bir aleti "akıllı" addedeceğini belirtmektedir. MIT'teki Yapay Zekâ Laboratuarı'nın ilk günlerinde Joseph Wiezenbaum ELIZA isimli bir program yazdı. ELIZA, Turing'in akıllı makine dediği şeyle karşılaşmanın ne kadar kolay olduğunu gösterdi. İçinde özel isim bulunan bir soru yöneltildiği zaman ELIZA "Neden bu isimle ilgileniyorsunuz?" diye cevap vermekteydi. Yani ELIZA ifadeleri tersyüz edebiliyordu ve bir özel isim hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışabiliyordu. Böylece ELIZA bir psikolog gibi ya da en azından dostane ve pahalı olamayan bir terapist gibi davranmaktaydı. ELIZA'yı kullanan bazı insanlar bir makineyle sohbet ettiklerine inanmayı reddettiler. Bir "Turing" maki-

nesi yaptıktan sonra Weizenbaum bilgisayar programını başarıyla tamamladı ve *Computer Power and Human Reason* isimli kitabı yazdı. Kitabında, birçok şeyin yanında, yapay zekâ araştırmaları hakkında da birtakım sorular ortaya attı. Bilgisayarın yapabileceği her şeyi yapması gerektiği varsayımını geliştirdi. Bilgisayarın, insanların dünyayı inşasına etkileri (yani bilgisayarın ideolojisi) hakkındaki meselelere değindi.

Bilgisayar tarafından taşınan en kapsamlı düşünce J. David Bolter'in kitabının isminde ifadesini bulmaktadır, *Turing's Man* (Turing Adamı). Bolter'in kitabının başlığı, 16. yüzyıldan bu yana "Gutenberg Adamı" olduğumuzu söylemeye benzer bir metafordur. Bolter'in pratikteki temel ilgisi, bilgisayarın fonksiyonel olarak yeni bir tür kitap olmasının yanında, teorik olarak bilgiye, emeğe, güce ve doğanın kendisine dair yeni ilişki biçimleri önermesi bakımından çağımızı tanımlamadaki en baskın araç olması durumunu da tartışmaktadır. Bilgisayarın, insanları "enformasyon işlemcisi" olarak tanımladığını ve doğanın kendisini işlenecek enformasyon olarak tanımlamadığını söylemek suretiyle bu ilişki biçimlerini en iyi şekilde betimleyebiliriz. Kısacası, bilgisayarın taşıdığı en temel mecazi mesaj, bizlerin birer makine olduğudur, düşünen makineleriz ama yine de birer makineyiz. Bunun nedeni, bilgisayarın Teknopoli için emsalsiz ve mükemmel bir makine olmasıdır. Bilgisayar, doğamızın, biyolojik yapımızın, duygularımızın ve ruhumuzun isteklerini önemsememektedir. Bilgisayar, insani edimlerin her alanında hâkimiyet iddiasında bulunmaktadır ve insanlardan daha iyi "düşündüğünü" göstermek suretiyle iddiasını desteklemektedir. Yapay zekâ hususunda neredeyse isterik bir coşkuya sahip olan Marvin Minsky, "Silikon beyinlerin düşünme gücü öyle dehşet verici bir hal alacak ki eğer şansımız varsa bizleri evcil hayvanlar olarak kabul ederler" demektedir.[7]

---

7. Hunt'tan alıntı, s. 318.

Daha havai ve daha tehlikeli bir ifade, "yapay zekâ" teriminin mucidi olan John McCarthy'nin sözlerinde karşımıza çıkıyor. McCarthy, termostat gibi basit makinelerin bile inançlarının olduğunu iddia etmekteydi. Bu ifade karşısında filozof John Searle şu soruyu sordu: "Termostatınız hangi inançlara sahip?" McCarthy bu soruya şöyle bir yanıt verdi: "Termostatımın üç inancı vardır; burası çok sıcak, burası çok soğuk ve burası uygun sıcaklıkta."[8]

McCarthy'nin verdiği cevabın önemi "inanç" kelimesini yeniden tanımlamış olmasıdır. Bu cevap, insanların zihninde inancın temelini oluşturan keyfiyetlerin mevcut olduğu görüşünü yadsımakta ve yerine "inanç" kelimesinin, bir insanın ya da bir şeyin yaptığı şeyleri kasteden bir terim olduğunu iddia etmekte. Ayrıca bu cevapta bir fikrin taklit edilmesiyle o fikrin bir kopyasının yapılmasının eşanlamlı olduğuna işaret edilmektedir. Ve en önemlisi bu cevap, düşüncenin biyolojik bir olay olduğunu reddetmektedir.

Bir başka ifadeyle anlatmaya çalıştığımız burada bir metafor kayması olduğudur. İnsanların bir bakıma makineler gibi olduğu önerisinden bu yana insanların makinelerden pek de farklı olmadığı düşüncesine kaydık ve nihayet insanların birer makine olduğu düşüncesi karşımıza çıktı. Ve kaçınılmaz bir son olarak, McCarthy'nin cevabında da ileri sürüldüğü gibi, makinelerin birer insan olduğu önermesi zuhur etti. Bunu takiben, makinelerin insan zekâsını kopyalayabileceği ve yapay zekâ araştırmalarının kaçınılmaz olduğu fikri ortaya çıktı. Bu düşünce tarzının en önemli yanı temsil ettiği tehlikeli indirgemeciliktir. İnsan zekâsı nakledilemez. Gerçek şu ki insanların biyolojik temellere sahip, maddi bir yapısı bulunmayan, eşsiz bir zihinsel yaşamı vardır ve bir dereceye kadar taklit edile-

8. Searle, s. 30.

bilse bile kesinlikle kopyalanamaz. Makineler hissedemezler ve aynı zamanda *düşünemezler*. Tam da bir terapistin sorabileceği bir soru olan "Annen için neden endişeleniyorsun?" sorusunu ELIZA da sorabilir. Fakat makineler bir sorunun ne anlama geldiğini hatta soruların bir anlamının olduğunu fark edemezler (Elbette sordukları soruların ne anlama geldiğini bilmeyen, alışageldikleri gibi ve dikkatsizce sorular soran terapistler de mevcuttur. Bu durumda terapistlerin birer makine gibi davranıyor olduğunu söyleyebiliriz.). İnsan aklını eşsiz kılan söz değil manadır. "Mana" derken en az iki insan tarafından paylaşılan ortak anlamları ifade eden sembollerin bir araya getirilmesinden daha fazlasını kastediyorum. Mana aynı zamanda hisler, tecrübeler, duyumlar dediğimiz ve sembollere aktarılmak zorunda olmayan ve bazen aktarılamayan şeyleri de içerir. Bunlar her şeye rağmen anlamlıdırlar. Bilgisayar ise somut semboller olmaksızın sadece bir hurda yığınıdır. İnsan zekâsını kopya eden bir makine arayışı çok eskilere dayansa da ve dijital mantık devreleri bu arayışa bilimsel bir yapı kazandırmış olsa bile yapay zekâ anlam-üreten, anlayan ve hisseden bir yaratığın (yani insan) ortaya çıkmasına yol açamaz.

Tüm bunlar yeteri kadar açık görünebilir, fakat makine insanlar (ya da insan makineler) metaforu günlük dile ciddi etkiler yapabilecek güce sahiptir. İnsanlar çoğunlukla kendilerini "programlamak"tan bahsediyorlar. Beyinlerinden, "dataları geri çağırabilen" bir "donanım" parçasıymışçasına bahsediyorlar.

"Makine insanlar" metaforunun dilimizi ne derece derin bir şekilde etkilediğinin muhtemelen en çarpıcı örneği 4 Kasım 1988'de ARPANET şebekesine bağlı bilgisayarların önce yavaşlaması, sonra yabancı dataların işgaline uğraması ve nihayet çökmesi olayıdır. Bu problem kısa sürede Amerika'daki ve diğer ülkelerdeki altı bin bilgisayara yayıldı. İlk varsayım "bilgisayar virüsü" diye tabir edilen (yine bir insan-makine ben-

zetmesi) ve kullanmakta olduğumuz programlara iliştirilmiş bir başka programın bu probleme sebep olduğu yönündeydi. Hâlbuki problemin sebebi "solucan" diye tabir edilen ve açıkça bilgisayarları bozmak için tasarlanmış, başlı başına bir programdı. Fakat teknik olarak yanlış bir terim olsa da "virüs" kelimesi tercih edildi, hiç şüphesiz bunu sebebi "virüs" kelimesinin bilindik bir kelime olması ve insanla ilişkili olmasıydı. Raymond Gozzi, Jr., medyanın bu olayı ele alış biçimini inceleyen yazısında, gazetelerde, bilgisayarlara "hastalık bulaştığı", virüsün "ölümcül" ve "bulaşıcı" olduğu, hastalık kapmış bilgisayarların "karantina" altına alınmaya çalışıldığı, bilgisayar ağının da "sterilize" edilmeye çalışıldığı ve bilgisayar programcılarının yeni saldırılara karşı bir "aşı" geliştirmeyi umdukları şeklinde haberler çıktığını belirtmektedir.[9]

Bu tarz bir dil yalnızca tuhaf bir insanbiçimcilik değildir. Aynı zamanda bilgisayarlar ve insanlar arasındaki ilişkiyi algılama biçimindeki önemli bir değişimi de aksettirmektedir. Eğer bilgisayarlar hastalanabiliyorsa iyileşebilirler de. Ve iyileşince düşünebilir, kararlar alabilirler. Bilgisayarların iradesinin, hislerinin, mantığının olduğu ima edilmektedir (Bu, insanların, bilgisayarlara ait kararlardan sorumlu olmadığı anlamına gelmektedir.). Tuhaf bir gramer simyası sayesinde, "Hesap yapmak için bilgisayarları kullanıyoruz." cümlesi "Bilgisayarlar hesap yapıyor." anlamına gelmeye başladı. Eğer bir bilgisayar hesap yapabiliyorsa, yanlış hesaplama ya da hesaplamama kararını da pekâlâ verebilir. Bu, bankada çalışan veznedarların, "bilgisayarlar çöktüğü" için hesabınızda ne kadar para olduğunu söyleyemiyoruz derken kastettikleri şeydir. Burada dolaylı olarak anlatılmak istenen, bankada çalışan hiç kimsenin sorumlu olmadığıdır. Bilgisayarlar hata yapabilirler ya da yorulabilirler ya da hastalana-

9. Bkz. Gozzi, s. 177-80.

bilirler. İnsanları suçlamak neden? İnsanların kendi sorumluluklarını daha soyut temsilcilere aktardıkları süreci adlandırmak için Stanley Milgram'dan ödünç aldığım bir kavram olan "temsildeki değişim" tam da bu düşünce tarzını ifade etmektedir.[10] Bu gerçekleştiğinde kontrolü kaybetmişiz demektir. Bilgisayara gelecek olursak, fazla bir vicdan azabı duymadan gayri makul ve hatta gayri insani hedefler peşinde olabiliriz zira bu hedefler bilgisayarca yerine getirilmektedir ya da öyle olduğu varsayılmaktadır.

Bazen çeşitli makinelerin insani ve hatta insanüstü yönleri olduğu varsayılmaktadır. Karşılaştığım en absürt vaka sıcak bir yaz günü öğrencilerimden birinin, klimasız bir sınıftaki termometrenin 36 dereceyi göstermesi üzerine "Amma da sıcakmış!" demesidir. Yalnızca termometreler adam gibi çalışırsa rahat edebiliyorduk. Lakin bilgisayarlar termometrelerden ve diğer teknoloji türlerinden daha fazla "insan"dırlar. Birçok makineden farklı olarak bilgisayarlar çalışmazlar; çalışmaları yönetirler. Norbert Wiener'in de dediği gibi bilgisayarlar "komuta ve kontrol" teknolojileridir ve kontrol edilecek bir şeyler olmaksızın çok da bir kıymetleri yoktur. Bu yüzden bürokrasiler için bu derece önemlidirler.

Doğal olarak, bürokratların, alınan kararların kendi kontrolleri altında olmadığı illüzyonunu yaratan bir teknolojiyi memnuniyetle karşılamaları beklenebilir. Görünürdeki zekâsı ve tarafsızlığından dolayı bilgisayar (sanki otoritenin gerçek kaynağı kendisiymişçesine) dikkatleri bürokratik işlemlerden sorumlu insanlardan kendi üzerine çekme hususunda nerdeyse sihirli bir kabiliyete sahiptir. Şu ihtimali gözden kaçırmamalıyız; Eğer Adolf Eichmann Yahudileri ölüm kamplarına sevk edenin kendisi değil de bilgisayarlar olduğunu söyleyebilseydi muhtemelen yaptıklarından ötürü sorguya çekilmeyecekti.

---

10. Bkz. Milgram.

Akademik kariyerimin son zamanlarında "yöneticilik" görevi almış olmama rağmen (belki de bu yüzden) insanların, "Bilgisayarın gösterdiğine göre..." ya da "Bilgisayarın saptadığına göre..." diye başlayan cümleleri itiraz etmeden dinlemeleri beni daima hayrete düşürmektedir. Teknopoli'nin bu cümleleri "Bu Tanrı'nın dileğidir." cümlesiyle aynı anlama gelmektedir ve etkisi yaklaşık olarak aynıdır. Bu tarz sahtekârlıklara nerdeyse hiç başvurmuyor olmam sizleri şaşırtmasa gerek. Fakat ara sıra çok sıkışınca ben de teslim oluyorum. *Duruşma*'da Josef K., kimin suçladığını ve ne için suçlandığını bilmeden yargılanmaktaydı. Bilgisayar çoğumuzu Josef K.'nın durumuna düşürmektedir. Bilgisayarlar çoğu kez hakkımızdaki suçlamaların kaynağını açıklamayan ve açıklama gereği duymayan bir savcı gibi davranmaktadır. Bilgisayarın kararını vermiş olduğu açıktır. Bilgisayara kim tarafından, ne amaçla, kim için ve hangi varsayımları temel alarak verilerin yüklendiği cevapsız bırakılan sorulardır.

Bu sadece kişisel meselelerde değil aynı zamanda toplumsal kararlarda da karşımıza çıkan bir vakadır. Pentagon, Internal Revenue Service ve çokuluslu şirketler gibi büyük çaplı kurumlar bilgisayarların ortaya koyduğu çözümleri temel alarak karar verdiklerini belirtmektedirler. Ve bu durum kafamızı fazla yormamamız için yeterlidir. En azından bu durum bizleri şikâyette ya da suçlamada bulunmaktan alıkoymaktadır. Kısmen bu yüzden bilgisayar, bürokratik kurumları güçlendirdi ve önemli sosyal değişim isteğini bastırdı. Weizenbaum: "Bilgisayar Devrimi'nin gerçekleştiği ve Bilgisayar Çağı'nın başladığı birçok kez ilan edildi. Fakat, bir devrimin zaferinin ölçütü sebep olduğu sosyal revizyon ise bir bilgisayar devriminden söz edilemez." demektedir.[11]

Politik, sosyal ve ticari işlerin otomatikleşmesi sırasında, bilgisa-

11. Weizenbaum, s. 32.

yarlar bu işleri daha verimli kılmış olabilirler ya da olmayabilirler, fakat kesin olarak yaptıkları bir şey var ki o da; dikkatleri bu tarz girişimlerin zorunlu olup olmadığı ya da bu işlerin nasıl geliştirileceği sorusundan başka yönlere kaydırmış olmasıdır. Üniversiteler, politik partiler, dini mezhepler, hukuki yargılamalar ve hatta yönetim kurulu toplantıları, işlerin otomatikleşmesi sayesinde geliştirilemezler. Daha görkemli, daha teknik ve belki daha otoriter yapılabilirler, ama varsayımlarında, düşüncelerinde ve teorilerinde mevcut olan hatalar el değmeden kalır. Başka bir ifadeyle, bilgisayar teknolojisi radikal ve müstakil, toplumsal, politik ve dini fikirler üretme gücü bakımından matbaaya yaklaşabilmiş değildir. Eğer matbaa, David Riesman'ın tabiriyle, "aklın barutu" ise, bilgisayar, yetersiz kurumları ve düşünceleri hafifletme becerisinden ötürü, "aklın pudrası"dır.

"Bilgisayarlar, sadece önemsiz işlevler yerine getirmede hünerli aletlerdir ve bilgisayar devrimi, saçmalığın her yere yayılmasıdır" diyerek Weizenbaum kadar ileri gitmek istemiyorum. Muhtemelen bu yargı ileride düzeltilme ihtiyacı duyacaktır zira bilgisayar binlerce kullanımı olan bir teknolojidir. Örnek olarak, Yapay Gerçeklik olarak bilinen, bilgisayarın görüntü üretimindeki kullanımını ele alalım. Üzerlerine ekran yerleştirilmiş gözlükler sayesinde bir kişi gerçek dünyadan ilişkisini koparıp, başını hareket ettirmesi sonucu değişime uğrayan üç boyutlu yapay bir dünyaya adım atmaktadır. Timothy Leary'nin Yapay Gerçeklik'in coşkulu bir taraftarı olması bu aletin parlak bir geleceği olacağı anlamına gelmiyor. Ama kim bilebilir? Belki de, gerçek dünyayla başa çıkamayanlar için Yapay Gerçeklik, ELIZA'dan daha iyi bir terapi olacak.

Şurası açık ki; bilgisayar bu güne kadar Teknopoli'nin nüfuzunun güçlenmesine ve insanların, teknolojik yeniliklerle insanlığın ilerlemesinin aynı şeyler olduğuna inanmasına hizmet etti. Ve bunu, birbiriyle iliş-

kili olmayan bir takım düşünceleri geliştirmek suretiyle gerçekleştirdi.

Bilgisayar teknolojisi, mantık dışı olan "makine insanlar" ve "insan makineler" metaforlarına güç kazandırdı. Bu metaforu icat edenin bilgisayar teknolojisi olduğunu iddia edecek değilim. Bu metaforla tıp teknolojisinde de karşılaşabiliriz: Doktorlar ve hastalar, makineler gibi insanın da bozulan kısımlarının, diğer kısımları bozmayan ve hatta etkilemeyen mekanik parçalarla değiştirilebileceğine inanmaktadırlar. Elbette bu varsayım bir dereceye kadar işlemektedir fakat insanoğlunun makine değil de birbiriyle ilişki içinde olan ve zihinsel durum tarafından büyük oranda etkilenen organlara sahip biyolojik bir organizma olmasından ötürü "insan makineler" metaforunun tıp açışından önemli sınırları vardır ve zararlı etkileri olabilir. Bu mekanistik metaforun işçilere uygulanmasıyla alakalı olarak da benzer şeyler söylenebilir. Modern endüstri yöntemlerini mümkün kılan şey, bir makinenin ayrılabilir ve değiştirebilir parçalardan yapılması fikridir. Fabrikalar organize edilirken çalışanlar da ayrılabilir ve değiştirilebilir parçalarmış gibi görülmektedir. Endüstri, büyük oranda yabancılaşma ve acı meydana getirmiştir. Charlie Chaplin, bu metaforun taşıyıcısı olduğu ruhsal zararı konu edindiği *Asri Zamanlar*'da bu yaklaşımı sergilemektedir. Ancak bilgisayarın, çalışmaktan ziyade "düşünüyor" olmasından ötürü bu metaforu kuvvetlendirme becerisi emsalsizdir. Ve bilgisayarın bu becerisi, makineler gibi davranmanın en iyisi olduğuna ve birer vekil olarak makinelere güvenebileceğimize dair inançlarımıza dayanan Teknopoli için çok değerlidir. Bu inançlarımız insanlarca alınan kararlara ve sübjektifliğe karşı olan güvenimizin kaybolmasına sebep olmaktadır. İnsanoğlunun eşyayı ruhsal, duygusal ve ahlaki boyutlarıyla birlikte bir bütün olarak görme yeteneği, nezdimizdeki değerini yitirdi ve bunun yerini teknik hesaplamaların gücüne olan inancımız aldı.

Bilgisayarlar, genel olarak yapa geldikleri şeylerden ötürü, teknik

haberleşme yöntemlerine aşırı vurgu yaparlar ve gerçeklik yoluna çok az önem atfederler. Elektrik lambasını saymazsak, Marshall McLuhan'ın "Araç mesajın kendisidir." aforizmasına bu kadar iyi örnek olabilmiş bir başka teknoloji yoktur. Bilgisayar neredeyse tamamen doğal bir süreçtir. Örneğin büyük yazarlara, ressamlara, ya da müzisyenlere sahibiz ama "büyük bilgisayarcılarımız" yok. "Büyük programlarımız" ve "büyük programcılarımız" var fakat onların büyüklüğü de insani bir özelliği taklit etmesinde ya da yeni hesaplama imkânları veya daha yüksek hızlara ulaşma imkânları yaratmalarında yatıyor.[12] J. David Bolter haklıysa eğer, elbette ki gelecekte bilgisayarların, yazı teknolojilerini geliştiren ve zenginleştiren yeni bir tür kitap olarak ortaya çıkması mümkündür.[13] Matbaanın yeni edebi türler ortaya çıkarması gibi elektronik kitaplar da yeni edebi türlere yol açabilir. Fakat şu an için bilgisayar teknolojisi, gerçek iletişimin yeni bir vasıtası olmaktan çok yeni bir tarz taşıyıcı işlevi görmektedir. Enformasyonun büyük bir kısmı hızlı bir biçimde bilgisayar sayesinde aktarılmaktadır. Bilgisayar, Descartes'in dünyanın matematizasyonu rüyasının gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Bilgisayarlar, olguların istatistik veriler haline dönüştürülmesini ve problemlerin eşitliğe çevrilmesini kolaylaştırmaktadırlar. Bu yöntem (kullanılmadığı takdirde gözden kaçacak durumlar için) yararlı olabilir fakat insani meselelerde gelişigüzel kullanılması aldatıcı ve tehlikeli olabilir. Aynen bunun gibi bilgisayarın hız ve görülmemiş oranlarda bilgi üretimi ve depolanması üzerine yaptığı vurgu da aldatıcı ve tehlikelidir. Hesaplamanın, hızın ve çok

---

12. *The Sun*'ın Mart 1992 sayısında iki yaşındaki Lance Smith, Nintendo oyunlarının bir tanesinde elde ettiği astronomik skorlar yüzünden, "video oyunlarının Mozart'ı" olarak adlandırılmaktadır. Bu, Mozart'ın sanatçılığının bilgisayarcılarca de elde edilebileceğine dair bir yaklaşımdır.

13. Bkz. J. D. Bolter, *Writing Space: The Computer, Hypertext and the History of Writing* (1991), (Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates)

miktarda bilginin değeri bir takım özel bağlamlarda su götürmezdir. Lakin bilgisayar teknolojisinin "mesajı" kapsamlı ve hükmedicidir. Bilgisayar, kişisel ve toplumsal düzeyde karşılaştığımız en ciddi problemlerin, enformasyona hızlı erişim sayesinde gerçekleştirilen teknik çözümlere ihtiyaç duyduğunu iddia etmektedir. Görünüşe bakılırsa bu saçmalıktan başka bir şey değil. En ciddi problemlerimiz ne teknik şeylerdir ne de bilgi yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Eğer bir nükleer felaket gerçekleşecekse bu yetersiz bilgi yüzünden olmayacak. İnsanlar açlıktan ölüyorlarsa eğer bunun sebebi yetersiz bilgi değildir. Matematiksel eşitliklilerin, anlık haberlerin ve çok büyük miktarda bilginin bu problemlerle baş edebilmek için yapabilecekleri bir şey yoktur. Ve bilgisayar bu problemlere hitap edememektedir.

Buna rağmen bilgisayar, "evrenselliğinden" ötürü, bizleri kendisine saygı duymaya ve içtenlikle bağlanmaya zorlamaktadır ve insan edimlerinin her alanında kapsamlı bir rol almak istemektedir. Bilgisayarın geniş çaplı hâkimiyetini inkar etmenin ahmaklık olduğunda ısrar edenler, bilhassa Paul Goodman'ın "teknolojik ilımlılık" (bütün hakkında bir fikir sahibi olmak ve belirli bir fonksiyonun müsaade ettiğinden fazlasını talep etmemek) dediği şeyden yoksun olanlardır. Norbert Wiener, dijital bilgisayarlar atom bombasının icadından önce yaygınca kullanıyor olsaydı, insanlar, bilgisayarlar olmaksızın atom bombasının icat edilemeyeceğini söyleyeceklerdi demek suretiyle ılımlı olma hususunda bizleri uyarmaktadır. Nelerin bilgisayara ihtiyaç duyulmaksızın yapılabildiğini hatırımızda tutmamız önemlidir.

Örneğin, Seymour Papert öğrencilerinden birer epistomolojist olmalarını, eleştirel düşünmelerini ve bilgiyi nasıl meydana getireceklerini öğrenmelerini istemektedir. *Mindstroms* adlı kitabında LOGO olarak bilinen programın, bunu mümkün kıldığı izlenimini vermektedir. Fakat ba-

şarılı öğretmenler bunu yüzyıllardır LOGO'dan yararlanmaksızın yapmaktaydılar. LOGO, maharetli bir öğretmen tarafından uygun bir biçimde kullanıldığında da faydalı olmayacaktır demek istemiyorum, fakat LOGO'nun kalemden, kâğıttan, ya da konuşmanın kendisinden daha iyi işler yapacağı hususunda şüphelerim var.

Dallas Cowboys'un futbol şampiyonalarını devamlı olarak kazandığı yıllarda takımın başarısı, oyuncuların değerlendirilmesi ve seçimi işinin bilgisayarlarca yapılıyor olmasına bağlandı. Dallas'ın ilerleyen yıllardaki başarısızlığı karşısında ise bilgisayarlar hakkında pek bir şey söylenmedi. Belki de insanlar bilgisayarların futbol maçı kazanmakla bir alakasının olmadığını fark ettiler. Aynı şey anlaşılır, özlü ve güzel yazı yazmakla kelime işlemcilerinin ilişkisi adına da söylenebilir. Her ne kadar öğrencilerim buna inanmasa da, bir kelime işlemcisi olmaksızın da iyi yazılar yazmak gerçekten mümkündür.

Teknolojiye ılımlı yaklaşılmaması Teknopoli için her zaman vahim bir tehlikelidir. Fakat bunu Teknopoli'nin kendisi teşvik etmektedir. Ayrıca Teknopoli, yeni becerilerin kazanılmasıyla yok olan eski beceriler karşısında duyarsız kalmamızı teşvik etmektedir. Bilgisayarları kullanmaksızın nelerin yapılabileceğini hatırımızda tutmamız önemlidir ve ayrıca bilgisayarların kullanımıyla neleri yitirdiğimizi de hatırımızdan çıkarmamamız gerekmektedir.

Britain's Jodrell Bank Gözlemevi'nin kurucusu olan Sir Bernard Lovell'ın kaleme aldığı bir makalede bilgisayarların bilimsel yaratıcılığa engel olduğu iddia edilmektedir.[14] Uzak galaksilere dair şaşırtıcı detaylar ortaya koyan bilgisayar donanımlı çalışmalara olan hayranlığını dile getirdikten sonra Sir Bernard "hayal gücü zayıf ve dar alanlara odaklanan

14. *Science Digest*, Haziran 1984.

bilgisayar donanımlı araştırmaların", şans eseri ilginç ve değerli şeyler bulma kabiliyetine anti tez olduğuna dair endişelerini dile getirmektedir. Şans eseri gerçekleşmiş buluşlardan örnekler vererek yazısına devam etmektedir ve bu tarz buluşların kesintiye uğradığını iddia etmektedir. Ve bilginin bilgisayar tarafından çok sıkı bir biçimde filtre edildiğine dair endişelerini dile getirmektedir. Elbette Sir Bernard bilgisayarlara karşı değildi, yalnızca bilgisayarların nelere mal olduğuna dair sorular sormaktaydı.[15]

The Electronic Media and the Transformation of Law adlı kitabında M. Ethan Katsch da endişelerini dile getirmekte. Katsch: "Bilgisayarın, matbaanın yerini alması, hukuki işlerin verimliliğini artırdı" diye yazmaktadır.[16] Fakat sözlerine, bilgisayarın neredeyse sınırsız olan bilgi depolama kapasitesinin teamülün gücünü tehdit ettiğini belirterek devam etmektedir ve bu tehdidin bütünüyle gözden kaçtığını ilave etmektedir. Katsch: "Faydalanılabilir çok az dava varsa teamül gereksizdir ve eğer çok fazla iseler teamül çalışamaz hale gelir." demektedir. Eğer bu kısmen de olsa doğruysa tam olarak ne anlama geliyor? Avukatlar uygun emsal dava seçme yeteneklerini kayıp mı edecekler? Çok sayıda emsal dava yüzünden hâkimlerin kafası karışık mı olacak?

Bütünüyle makinelere bel bağlayan doktorların gözleme dayalı teşhiste bulunma yeteneklerini kaybettiklerini biliyoruz. Bilgisayar kültürüne dalmakla diğer insani becerilerden ve geleneklerden hangilerini yitireceğimizi de pekâlâ merak edebiliriz. Teknopolistler bu tarz şeylerden endişe duymazlar. Bu tarz endişeleri olanlar "teknoloji karamsarları" olarak adlandırılırlar. Ben daha ziyade Kral Thamus gibi teknolojik ılımlılık sahibi olduklarını düşünüyorum.

---

15. Her iki alıntı da Raleigh, North Carolina, *News and Observer*, Pazar, 13 Ağustos, 1989 yer almaktadır.
16. Katsch, s. 44

8
Görünmez Teknolojiler

İdeolojiyi, neredeyse hiç farkında olmadığımız fakat dünyayı şekillendirme ve dünyaya bir tutarlılık kazandırma çabalarımızı yönlendiren bir varsayımlar kümesi olarak tarif edersek eğer en güçlü ideolojik araç, dil teknolojisinin kendisi olur. Dil tamamen bir ideolojidir. Dil bize sadece şeylerin adlarını öğretmekle kalmaz aynı zamanda (ve daha önemlisi) hangi şeylerin adlandırılacağını öğretir. Dil dünyayı özneler ve nesneler olarak böler. Nelerin süreç, nelerin olay ve nelerin nesne olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Zaman, yer ve sayılar hakkında bilgi verir ve doğayla ve birbirimizle olan ilişkilerin nasıl olması gerektiğine dair var olan düşüncelerimizi biçimlendirir. Örneğin İngilizce dilbilgisinde her zaman eylemde bulunan bir özne, eylemi ifade eden yüklem ve eylemin etkilediği bir nesne mevcuttur. İngilizce oldukça saldırgan bir dilbilgisine sahiptir ve dünyayı salim bir yer olarak düşünmek isteyenlerin işini zorlaştırmaktadır. Anadili İngilizce olan bizler, birbirini etkileyen ve genelde birbirine saldıran şeylerden müteşekkil bir dünya tasavvur etmek zorundayız.

Elbette çoğumuz çoğu zaman dilin işini nasıl gördüğünden habersiziz. Dilsel sınırlarımız içinde yaşıyoruz ve çok değişik bir dil kullanan insanlar için dünyanın nasıl bir şey olduğu hakkında çok az fikrimiz var. Dildeki farklılıklara bakılmaksızın herkesin dünyayı bizim gibi algıladığını varsayma eğilimi taşıyoruz. Yapıları ve tarihçeleri büyük oranda farklı iki dile birden hâkim olan bir insan için dilsel ideolojiler arasındaki farklar görünür hale gelir ve bu durumda dünyayı herkesin bizim gibi algıladığı illüzyonu kaybolur. Örneğin, 1987 Nobel Tıp Ödülü'nü kazanmış olan Susumu Tonegawa, *Yomiuri* Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta Japoncanın bilimsel araştırmalar için gerekli netliği ve etkili anlamayı sağlayamadığını belirtmişti. MIT'de görevli bir profesör olarak vatandaşlarına şöyle hitap etmekteydi: "Bilimsel alanda İngilizce düşünmeliyiz." Tonegawa, İngilizcenin Japoncadan daha iyi bir dil olduğunu söylemiyordu. Söylediği şey İngilizcenin bilimsel amaçlar için daha iyi bir dil olduğudur. Başka bir ifadeyle, İngilizce (ve diğer Batı dilleri) Japoncada bulunmayan belirli birtakım ideolojik önyargılara sahiptir. Bu ideolojik önyargıları "bilimsel bakış açısı" olarak adlandırabiliriz. Eğer bilimsel bakış açısı bana olduğu gibi sizlere de doğal geliyorsa bunun sebebi dilimizin [İngilizce] bu bakış açısını doğal göstermesidir. Neleri muhakeme edeceğimiz dilin yapısı tarafından belirlenmektedir. Japonca düşünmek, İngilizce, İtalyanca veya Almanca düşünmekle aynı şey değildir.

Önemli herhangi bir makine (sözgelimi televizyon veya bilgisayar) gibi dil de göz önünde bulunmayan ideolojik bir gündeme sahiptir. Dil için bu gündem kişiliklerimizle ve dünya görüşümüzle bütünleşmiş durumdadır ve varlığını ortaya çıkarmak için özel bir çaba ve genelde özel bir eğitim gerekmektedir. Televizyon ve bilgisayardan farklı olarak dil, yeteneklerimizin bir uzantısı olarak belirmez, bunun yerine kim ve ne olduğumuzun doğal bir ifadesi olarak görünür. Bu, dilin en büyük sırrıdır:

Dil içimizden neşet eden bir şey olduğu için dilin dünyanın doğrudan, önyargısız ve apolitik bir ifadesi olduğuna inanırız. Öte yandan, makineler dışımızda şeylerdir, onları meydana getiren biziz ve tarafımızdan değişikliğe uğratılabilirler; hatta makineleri ıskartaya çıkarabiliriz. Bir makinenin kendi imajıyla dünyayı yeniden nasıl yarattığını görmek kolaydır. Ama birçok açıdan, bir cümle daha çok bir makine gibi işlev görmektedir ve bu durum en bariz şekilde kendini soru cümlelerinde gösterir.

Söylediklerime bir örnek olarak, bir "boşluk doldurmalı" soruyu ele alalım;

Thomas Jefferson, (...) yılında öldü?
Şimdi de soruyu çoktan seçmeli bir hale getirirsek.
Thomas Jefferson aşağıdaki tarihlerden hangisinde ölmüştür?
a. 1788 b. 1826 c. 1926 d. 1809

Sizce yukarıdaki sorulardan hangisi daha kolaydır? Sanıyorum ikinci sorunun daha kolay olacağı konusunda benimle hemfikirsinizdir, tabi eğer Jefferson'un ölüm tarihini biliyorsanız her iki soruda aynı derecede size kolay gelecektir. Ama Jefferson'un yaşadığı dönemi kabaca bilen bizler için ikinci soru çoktan seçmeli olarak ayarlandığı için "bilme" şansımızı gözle görülür bir şekilde artırıyor. Öğrenciler, konuları aynı olmalarına rağmen boşluk doldurmalı sorulara nazaran çoktan seçmeli sorularda daha bir zekice davranırlar. En basit haldeki bir soru bile önyargıdan yoksun değildir. Bu bağlamda testlerin "kültürel önyargılar"a sahip olduğuna dair var olan genel kabule atıfta bulunuyor değilim. Elbette sorular kültürel önyargılara sahip olabilirler (Örneğin, neden bir insana Thomas Jefferson hakkında soru soruluyor, niçin ne zaman öldüğünü bir kenara bırakmıyoruz?). Şunu demek istiyorum ki; bir sorunun yapısı içe-

riği gibi tarafsızlıktan yoksundur. Soru şekli işimizi kolaylaştırabilir veya önümüze engeller çıkarabilir. Hatta soru biçimlerindeki çok az bir değişiklik karşıt cevaplara sebep olabilir. Aynı anda hem sigara içmenin hem de dua etmenin dinen uygun olup olmadığı hususunda tereddüde düşen iki papaz kesin bir cevaba ulaşmak için Papa'ya mektup yazarlar. Papazlardan biri soruyu şu şekilde sorar: "Dua ederken sigara içmek hoş görülebilir mi?" ve hayır yanıtını alır zira dua eden kişi tüm dikkatini duaya vermelidir. Diğer papaz ise sigara içerken dua etmenin hoş görülüp görülemeyeceğini sorar ve evet yanıtını alır zira her zaman dua edilebilir. Bir sorunun şekli bizi problemin çözümünü bulmaktan da alıkoyabilir. Örneğin, aşağıdaki hikâyeyi ele alalım.

Bir zamanlar bir köyde alışılmadık bir sorun ortaya çıktı. Köy halkının çoğu tuhaf bir hastalıktan muzdaripti. Hastalık genelde ölümle neticeleniyordu. Hastalığa kapılanlar ölü gibi komada yatıyorlardı. O zamanlar tıp bugünkü kadar gelişmiş olmadığından insanların gerçekten ölüp ölmediğini kesin olarak bilmenin bir yolu yoktu. Sonuç olarak köy ahalisi yakınlarından bazılarının canlı canlı gömülmüş olabileceğinden ve benzer bir kaderin kendilerini beklediğinden dolayı korkuya kapıldılar. Tereddütlerinden nasıl kurtulacakları konusunda ikileme düştüler.

Bazıları tabutların içine yiyecek bir şeyler ve su konulmasını ayrıca tabutlara hava deliği açılmasını teklif etti. Bu, masraflı olmasına rağmen uygun bir yöntem gibi görünüyordu. Köyün diğer bir kısmı ise daha az masraflı ve etkili bir öneride bulundular. Her tabuta kalp hizasında olmak üzere otuz santim uzunluğunda kazıklar yerleştirilecekti ve böylece tabutun kapağı kapatılınca tüm belirsizlik ortadan kalkmış olacaktı.

Hikâyede hangi çözümün tercih edildiğinden bahsedilmiyor, gerçi hangisinin seçildiğinin konumuzla bir ilgisi yok. Burada önemli olan farklı soruların farklı çözümlere yol açmış olması. İlk teklif edilen çö-

züm, "Hâlâ hayatta olan insanları gömmediğimizden nasıl emin olabiliriz?" sorusuna verilmiş bir cevaptır. İkinci çözüm önerisi ise "Gömdüğümüz herkesin ölü olduğundan nasıl emin olabiliriz?" sorusuna verilmiş bir yanıttır.

Sorular, bilgisayarlar, televizyonlar, stetoskoplar veya yalan makineleri gibidir. Onlar gibi düşüncelerimize yön verir, yeni düşünceler ortaya atar, eski düşüncelere saygı duyar, olayları açığa çıkarır veya gizlerler. Bu bölümde makineler gibi davranan fakat normal şartlarda Teknopoli'nin repertuarının bir parçası olarak düşünülmeyen mekanizmaları mütalaa etmek istiyorum. Dikkatleri bu mekanizmalara çekmeliyim zira genelde gözden kaçmaktadırlar. Pratik amaçlardan ötürü birer teknoloji olarak kabul edilebilirler. Bu mekanizmalar gizli birer teknolojidir.

Dili bir kenara bırakacak olursak, teknoloji gibi görünmeyen bir teknoloji örneği olarak sıfır diye bilinen matematiksel işaretten daha iyi bir örnek yoktur.

Sıfır, Hindistan'dan Avrupa'ya onuncu yüzyılda geçti. 13. yüzyılda Batı bilincini etkisi altına aldı (Her ne kadar Helenistik dönemde Babilli matematikçiler benzer kavramlar biliyordularsa da sıfır Romalılar ve antik Yunanlılar tarafından bilinmiyordu.). Sıfır olmaksızın, sıfır sayesinde gayet basit olan hesaplamaları yapmak çok zor bir hal almaktadır. MMMMMM ile MMDCXXVI sayılarını çarpmayı denerseniz bunu siz de fark edeceksiniz. Bana söylenene göre böyle bir işlem yapılabilir fakat o kadar zahmetli bir işlemdir ki tamamlanması neredeyse imkânsızdır. Bu ortaçağ matematikçilerinin gözünden kaçmayan bir gerçekti. Haddi zatında Roma rakamlarının matematiksel hesaplamalar için kullanıldığı veya tasarlandığı yönünde bir kanıt mevcut değildir. O zamanlar matematiksel hesaplamalar için abaküs kullanılmaktaydı. 10. ve 13. yüzyıllar arasında Roma rakamlarıyla yazan fakat abaküs ile hesaplamalar yapan

matematikçiler ile Hint rakamlarını kullanan matematikçiler arasında bir çeşit mücadele vuku buldu. Abaküs kullananların itirazı, sıfırın hiçbir Roma rakamının yapmadığı şekilde "on"un gücünün yokluğunu ifade ettiği ve felsefi ve muhtemelen estetik açıdan onları nahoş kıldığıydı. Sıfır kendi başına bir değeri olmayan fakat içinde bulunduğu sayının değerini etkileyen bir semboldür. Sıfır kelimesi (İngilizce "chiper" kelimesi) Hintçede boşluk anlamına gelen bir kelimeden gelmektedir ve "yokluk" fikrini akla getirmektedir. "Yokluğu" işaret eden bir sembole sahip olmak fikri abaküs kullananlara garip gelmekteydi ve korkarım ben de onlarla aynı saftayım.

Sıfırdan bahsetmemin iki nedeni var: Öncelikle sıfırın belirli birtakım düşünceleri mümkün kılan ve kolaylaştıran bir tür teknoloji olduğunun altını çizmek istiyorum ki sıfır olmaksızın sıradan insanların bu düşüncelere erişebilmesi mümkün değildi. Sıfır, bir ideolojiye sahip değilse bile en azından bir fikir içermektedir. Daha önce öğrencilerin sınav kâğıtlarının değerlendirilmesinde harflerin ve sayıların kullanılması teknolojisinden ve Yunanlıların alfabe teknolojisini keşfinden kısaca bahsetmiştik. Sıfırın kullanımına benzer bir biçimde bu teknolojiler de sembollerin yeni zihni eğilimler yaratması ve dolayısıyla yeni gerçeklik kavramları meydana getirmesi hususunda nasıl makineler gibi işlev gördüğünün örnekleridir. İkinci olarak, sıfırın ve elbette sıfırı barındıran Hint sayı sisteminin kullanımı sofistike bir matematiği mümkün kıldı ve böylece şu an kullanmakta olduğumuz en güçlü teknolojilerden biri meydana geldi: istatistik.

İstatistik, büyük ölçekli örnekleri görünür kılmak suretiyle yeni kavrayışları ve gerçeklikleri mümkün kılar. İstatistiğin doğa bilimlerindeki kullanımı hepimizin malumudur fakat şunu belirtmeliyim ki; fizikçilerin bize söylediklerine göre dünya atom altı parçacıklar seviyesinde

meydana gelmiştir ve dünyanın bu şekilde meydana gelişini açıklayabilecek tek vasıta istatistiktir. Doğrusu belirsizlik prensibi, fiziğin, eşyanın tabiatı hakkında istatistikî tahminlerde bulunmaktan fazlasını gerçekleştiremeyeceğini garanti etmektedir.

Fakat üzerinde duracağım mesele bu değil. Daha pratik bir soru, istatistiğin ait olmadığı alanlara girmesine ne derece izin verildiğidir. Teknopoli, tanım gereği tüm teknolojilere özgürlük tanımaktadır ve istatistiğin kullanımına hiçbir sınırlamanın getirilmediğini düşünmemiz yanlış olmayacaktır.

Muhtemelen istatistikle ilgili en terbiyesiz örnek Francis Galton'un çalışmasıdır. Galton, 1822 ile 1911 yılları arasında yaşamıştır, yani teknolojik buluşların en çok olduğu dönemde. Galton, Teknopoli'nin Kurucu Babalarından biri olarak düşünülebilir. Galton ayrıca "nesil ıslah bilimi"nin (eugenics) kurucusudur. Eugenics, mümkün olan en iyi soya ulaşmak için, ebeveynlerin kalıtımsal özelliklerini esas alarak evliliklerin ve ailenin düzenlenmesi "bilim"idir. Galton, her şeyin ölçülebileceğine, istatistiksel yöntemlerin her tür insan davranışının gerçek bilgisine ulaşmamızı sağlayan bir teknoloji olduğuna inanıyordu. Gelecek sefer televizyonda kadınların sayılarla derecelendirildiği bir güzellik yarışması izlerken sayılarla olan hastalıklı ilişkisi bu tarz bir ahmaklığa temel teşkil eden Francis Galton'u hatırınıza getirin. En güzel kadınların nerede olduğu hususundaki belirsizlikten hoşnut olmayan Galton, İngiliz adalarının bir "güzellik haritası"nı çıkarmıştı. Gittiği yerlerde gördüğü kadınları çekici, sıradan ve itici olarak sınıflandırmıştı. Daha sonra en güzel kadınların Londra'da ve en çirkinlerin Aberdeen'de* olduğunu istatistiksel olarak kanıtlamıştı; şüphesiz bu durumda Galton'un tatilini İskoçya'da geçirme-

* Aberdeen: İskoçya'da bir kent. (ç.n.)

si uygun kaçmayacaktı. Tüm bunlar yeterli değilse, Galton ayrıca can sıkıntısını ölçmek için bir metot geliştirdi ve hatta duanın faydalarını belirlemek için istatistiksel bir araştırmaya girişti.

Fakat Galton'un temel ilgisi zekâ kalıtımını istatistiksel olarak göstermekti. Bu amaçla 1884 Uluslararası Fuarında bir laboratuar kurdu. İnsanlar bu laboratuarda 3 peni karşılığında kafataslarını ölçtürebiliyorlar ve Galton'un zekâları hakkındaki değerlendirmesini öğreniyorlardı. Görünüşe bakılırsa parasını geriye isteyen bir ziyaretçi (bu davranış herhalde zekânın bir göstergesi olurdu) ekstradan puan kazanmıyordu. Şundan emin olabiliriz ki çok fazla insan parasını geri istememiştir zira Galton zamanının büyük bir aklı olarak kabul ediliyordu. Haddi zatında, IQ testlerinin Amerika'da yayılmasının en büyük sorumlusu olan Lewis Terman, Galton'un IQ'sunu 200 olarak hesaplamıştır. Ölmüş insanlar hakkında bu tarz tahminlerde bulunmayı seven Terman, Charles Darwin'in (aklıma gelmişken Darwin, Galton'un kuzenidir) IQ puanının 135, zavallı Kopernik'in ise 100 ile 110 arasında olduğunu belirtmiştir.[1]

İstatistiğin, zekânın "ölçülmesi"ndeki habis rolünün tam bir tarihi ve analizi için okuyucuları Stephen Jay Gould'un *The Mismeasure of Man* kitabına havale ediyorum. Ben burada sadece Gould'un gösterdiği üç noktaya temas edeceğim ve sanırım bu Kopernik'ten fazla IQ'su olan herkesi istatistiğin kötüye kullanılmasının tehlikeleri hususunda ikna edecektir.

Birinci problem soyut düşüncelerin somut şeyler haline dönüştürülmesi demek olan "somutlaştırma" problemidir. Bu bağlamda somutlaştırma şu şekilde çalışır: "Zekâ" kelimesini tasvip etmekte olduğumuz çeşitli insani kabiliyetleri ifade etmek için kullanırız. "Zekâ" diye somut bir şey yoktur. "Zekâ" bir kelimedir, somut bir şey değildir, üstelik yük-

1. Gould'dan alıntı, s. 75. Gould'un, zekâ ölçümü araştırmalarının veciz bir tarihçesini sunan harika kitabına çok şey borçluyum.

sek düzeyde bir soyutlamanın ürünü olan bir kelimedir. Fakat eğer zekânın pankreas ya da akciğer gibi bir şey olduğuna inanıyorsak, o zaman bilimsel yöntemlerin zekâyı konumlandırabileceğine ve ölçebileceğine inanırız.

İkinci problem sıralamadır. Sıralama, kişileri tek bir sıra içindeki konumlarına yerleştirmek için kritere ihtiyaç duymaktadır. Gould'un da belirttiği gibi objektif sayılardan daha iyi bir kriter olabilir mi? Zekânın sıralanması sırasında, zekanın sadece somut bir şey olduğunu değil aynı zamanda beyinde yer alan ve bir sayı tarafından tayin edilebilen tek bir şey olduğunu varsaymaktayız. Bu, "güzelliğin" kadınların göğüs ölçüleriyle belirlenmesi gibidir. Öyleyse yapmamız gereken tek şey kadınların göğüs ölçülerini almak ve ona göre kadınlar arasında bir sıralama yapmak. Böylece "güzelliğin" objektif" bir ölçüsünü mü elde etmiş oluyoruz?

Üçüncü mesele, bunları gerçekleştirirken sınırlı ve önyargılı bir biçimde "Tüm bunlardan en adili hangisidir?" sorusunu yöneltmemizdir. Ve yine de bu gözden kaçmaktadır, zira Gould'un da dediği gibi bilimin marifeti, sayıların nesnelliğin son noktası olduğu iddiasıdır. Yani kavramları tanımlama biçimimiz aklımızdan gitmektedir, kavramların temel sübjektifliği gözümüzden kaçmakta ve objektif sayıların kendisi somutlaşmaktadır. Böyle bir sürecin saçma olduğu düşünülebilir özellikle de Dolly Parton'un Audrey Hepburn'dan nesnel ölçülere göre daha güzel olduğunun ispatlandığına inanılıyorsa. Veya zekâyla alakalı olarak Galton'un Kopernik'ten iki kat zeki olduğuna inanılıyorsa.

Her şeye rağmen Teknopoli'de, birtakım protestolara sebep olsalar da tüm bunlar ciddiye alınmaktadırlar. Zekâ ölçümü hususunda bir ömür çalışmalar yaptıktan sora E. L. Thorndike, zekâ testlerinin üç küçük (!) hatayı barındırdığını gözlemlemiştir: "Zekâ testlerinin neyi ölçtüğü bilinmemektedir; mevcut ölçülerle zekâ oranlarının toplanmasının, çıkarılmasının, çarpılmasının, bölünmesinin ve hesaplanmasının ne kadar uygun

olduğu bilinmemektedir; mevcut ölçülerin zekâyla ilgili olarak ne anlam ifade ettiği bilinmemektedir."[2] Diğer bir ifadeyle, zekâ testlerini uygulayanlar ne yaptıklarını gerçekten bilmiyorlar. Bu, David McClelland'ın "Psikologlar, bu tarz bir test programını meydana getiren bir genel zekâ görüşünü destekledikleri için kendilerinden utanmalıdırlar" demesinin sebebidir. Joseph Wizenbaum durumu şu şekilde özetlemektedir: "Birtakım 'bilimsel' kavramlar hem bilim adamlarının hem de insanların ve de IQ testlerinin düşüncelerini karmakarışık hale getirdi. Zekânın niceliksel olarak ölçülebileceği fikri genel olarak toplumumuzda ve özelde eğitim sisteminde sayısız zararlara yol açtı."[3]

Gould bu zararlardan bazılarını belgelemiştir ve Howard Gardner *Frames of Mind* adlı kitabında bu zararları hafifletmeye çalışmıştır. Teknopoli bu tarz sitemlere karşı koymaktadır zira bilimin tamamen objektif bir uğraş olduğuna inanmaya ihtiyaç duymaktadır. Açık bir ahlak sisteminden yoksun olan ve geleneği reddetmiş bulunan Teknopoli bir otorite kaynağı aramaktadır ve bulduğu şey istatistiksel nesnellik fikridir.

Bu araştırma sadece insanların ne kadar zeki olduğunu net bir biçimde belirleme çabalarımızda değil aynı zamanda bazı insan *topluluk*larının ne kadar zeki olduğunu belirlememizde de kendini göstermektedir. Kullanılan yöntemlerin bu tarz bir meseleye cevap teşkil etmediğini ve edemeyeceği gerçeği bir yana, şu soruyu sormalıyız: Ne tür bir uygulama bazı insan topluluklarının diğerlerinden daha zeki olduğunu bize bildirmektedir? Varsayalım Asyalıların, birtakım nesnel ölçüler ışığında Kafkasyalılardan daha zeki olduğu ortaya konuldu veya Kafkasyalıların Afro-Amerikanlara göre daha zeki olduğu gösterildi. Peki, ortaya konan

---

2. The National Elementary Principal, Mart/ Nisan 1975.
3. Weizenbaum, s. 203.

bu enformasyonun kullanımı, sözgelimi bir öğretmen ya da bir işveren için ne ifade etmektedir? Öğretmen veya işveren belirli bir Asyalının belirli bir Afro-Amerikandan daha zeki olduğunu mu varsaymalı? Veya altı Asyalı altı Afro-Amerikandan daha mı zeki? Tabii ki hayır. Ve hatta kim bilebilir? Ortalama bir metre deriliğindeki bir nehri geçerken boğulan istatistikçinin hikâyesini aklımızdan çıkarmamalıyız. Yani, istatistiğe çokça saygı gösteren bir kültürde insanların kafalarına ne tür saçmalıkların yerleştiğinden hiçbir zaman emin olamayız.

Bu tarz ölçümler için neden istatistiği kullandığımız sorusuna verilecek en makul cevap, bunun arkasında, "bilimsel araştırma" kisvesi altında kötü niyeti gizlenen sosyo-politik amaçlar olduğudur. Eğer istatistik bize siyahların daha aptal olduklarını söyleyecek olursa bu sadece bizim bir görüşümüz olmaz aynı zamanda nesnel ölçülerce de teyit edilmiş bir şey haline gelir. Öyleyse, kaynakların dağılımını belirlemek için kusursuz bir otoriteye sahip olduğumuza inanabiliriz. Bu, Teknopoli'de bilimi kullanarak demokrasinin "rasyonel"leştirilmesidir.

Anketler ise bir başka yöntemdir. İstatistiğin, büyük bir araştırma endüstrisini meyve vermiş olması gibi "kamuoyu"nun anketlerle belirlenmesi de benzer bir sonuç meydana getirmiştir. Anketlerin bazı kullanımlarının özellikle "X partisine mi yoksa Y partisine mi oy vermeyi düşünüyorsunuz?" benzeri sınırlandırılmış sorularda olduğu gibi güvenilir olduğu söylenebilir. Fakat bir yöntemin güvenilir olması yararlı olduğu anlamına gelmez. Oy verenlerin eğilimleriyle ilgili bilgiler seçim sürecini zenginleştirmekte midir yoksa zayıflatmakta mıdır, sorusunun cevabı henüz belli değildir. Fakat anketlerin kullanıldığı zaman farklı bir neticeyle karşılaşmaktayız.

Kongre üyelerinin, Amerika'nın geleceğinin daha sağlam ve mümkünse daha insancıl kılınması için neler yapılması gerektiği hususunu

tartışmak üzere biraraya geldikleri iki gün süren bir toplantıda hazır bulunmuştum. Toplantıya katkıda bulunmak üzere on danışman çağrılmıştı. Bunlardan sekiz tanesi anket uzmanıydı. Bu insanlar yaptıkları anketlerin ortaya çıkarmış olduğu "eğilim"lerden bahsettiler. Örneğin insanlar artık kadın hareketlerine ilgi duymamaktaydılar, çevre meselelerine fazlaca önem vermiyorlardı ve "uyuşturucu probleminin" kötüye gittiğini düşünmüyorlardı. Şurası açıktı ki; bu anket sonuçları kongre üyelerinin geleceğin nasıl tasarlanması gerektiğine dair düşüncelerinin temelini oluşturacaktı. Kongre üyelerinin edindikleri fikirler birikimden uzaktı. Şahsi algılamaları, güdüleri, idrakleri ve tecrübeleri meseleye ilgisiz hale geliyordu. Kongre üyeleri, "sosyal bilimci"lerle karşılaşmak suretiyle, insanları tatmin etmek için "trend"lerin önerdikleri şeyleri yapmaya eğilim kazandılar.[4]

Kamuoyunun görüşlerinin ölçülmesinin demokrasiyi sağlam ve bilimsel temellere oturttuğunun tartışılması mantıksız değildir. Eğer siyasi liderlerimizin bizleri temsil etmesi bekleniyorsa, bizlerin nelere "inandığına" dair bazı bilgilere sahip olmaları gerekir. Prensip olarak burada bir problem görünmüyor. Problem daha başka alanlarda ve bunların en azından dört tanesinden bahsedebiliriz.

Birinci problem anket sorularının biçimleriyle ilgilidir. Bu noktada okuyucuyu aynı zamanda hem sigara içmenin hem de ibadet etmenin uygun olup olmadığına dair bahsi geçen hikâyeyi anımsamaya davet ediyorum. Ya da daha gerçekçi bir örneği ele alalım: insanlara, çevrenin kirletilmeye devam edilmesinin kabul edilebilir bir şey olup olmadığını soracak olursak eğer elde edeceğimiz sonuçlar muhtemelen sorulacak soruya

---

4. Toplantı 1990 ilkbaharında Washington, D.C. dışında gerçekleşti. Toplantıya katılanlar Richard Gephart yönetiminde Demokrat Partili 23 kongre üyesiydi.

göre değişiklik arz edecektir; Sizce çevre koruması çok önemli midir? Ya da, sizce sokakların güvenliği çevre korumasından daha mı önemlidir? "Kamuoyu" hemen hemen tüm meselelerde sorulan soruya göre değişiklik arz etmektedir (şunu söyleyebilirim ki; kongre üyelerinin katıldığı seminerde hiç kimse sorular hakkında bir soru yöneltmedi. Üyeler sonuçlarla ilgiliydiler, sonuçların nasıl elde edildiğiyle değil. Ve sonuçlar ile sonuçların nasıl elde edildiklerinin ayrılmaz şeyler oldukları üyelerin akıllarına gelmiyordu.).

Anket uzmanları genellikle evet ve hayır biçiminde cevaplanan sorular sorarlar. Bu tarz cevapların kamuoyu hakkında sağlam bir fikir vermediğini belirtmeye gerek var mı? Örneğin, "Sizce hükümet programları sayesinde uyuşturucu problemi azaltılabilir mi?" sorusuna "Hayır" cevabı vermeniz durumunda görüşünüzün değeri ve ilgileniriz hakkında çokça şey bilinemez. Fakat bu mesele hakkında uzun uzadıya bir yazı yazmanıza veya konuşmanıza izin verilmesi istatistiklerin kullanımını dışarıda bırakacaktır. Mesele şu ki; anketlerde istatistiğin kullanılması, televizyonun "siyasi tartışmaların" anlamını değiştirmesi gibi çarpıcı bir biçimde "kamuoyunun" anlamını değiştirmektedir. Amerikan Teknopolisi için kamuoyu, gözden geçirilmemiş bir soruya verilmiş evet veya hayır cevabıdır.

İkinci olarak, anket tekniği, anket uzmanlarının yönelttiği sorular sayesinde insanların içinde yer alan görüşlerin tam olarak saptanabileceği ve çıkarılabileceği fikrini desteklemektedir. Alternatif bir bakış açısından bahsedebiliriz ki Jefferson'un zihninde olan da buydu. Kişisel görüş anlık bir şey değildir aksine bilginin sürekli olarak edimiyle, sorgulama etkinliğiyle, görüşmeyle ve tartışmayla şekillenen bir düşünme sürecidir. Bir soru bir görüşü "davet" edebilir, fakat aynı zamanda bir görüşü değiştirebilir ve yeniden biçimlendirebilir. Daha iyi bir ifadeyle, insanların kesin bir biçimde görüşleri yoktur bunun yerine insanlar görüş edin-

mektedirler. Kişisel görüşlerin ölçülebilir bir şey olarak kabul edilmesi insanların görüş edinme sürecini yanlış aksettirmektedir. Ve insanların ne şekilde görüş ediniyor oldukları demokratik bir toplumun manasıyla doğrudan ilişkilidir. Anketler bu konuda bize bir şey söylemezler ve süreci bizlerden gizleme eğilimindedirler.

Üçüncü probleme ne sebep olmaktadır? Genellikle anketler insanların hakkında sorular sorulan konular hususunda neler bildikleriyle ilgilenmez. Ölçmeye ve sıralamaya takıntısı olmayan bir kültürde bu ihmal muhtemelen tuhaf bir şey olarak kabul edilecektir. Fakat gelin, anket soruları insanların neye "inandıkları"yla ve ne "bildikleri"yle ilgili soru çiftleri halinde gelecek olursa anketler hakkında neler düşüneceğimizi hayal edelim. Varsayalım benim uydurmuş olduğum şu anket sonuçlarıyla karşılaştık: "Son yapılan anketlere göre Amerikan halkının yüzde 72'si Nikaragua'ya yapılan ekonomik yardımın askıya alınması gerektiğine inanıyor. Bu görüşte olan katılımcıların yüzde 28'i Nikaragua'nın Orta Asya'da olduğunu düşünüyor, yine bu görüşte olanların yüzde 18'i Nikaragua'nın Yeni Zelanda yakınlarında bir ada olduğunu düşünüyor ve yüzde 27,4 ise açık bir biçimde Nikaragua ile Nijerya'yı karıştırıyor ve Afrikalıların kendi kendilerine yardım etmesi gerektiğine inanıyor. Ayrıca, ankete katılanların yüzde 61,8'i Nikaragua'ya ekonomik yardım yapıyor olduğumuzu bilmiyor ve katılımcıların yüzde 23'ü "ekonomik yardım"ın ne anlama geldiğini bilmiyor." Anket uzmanları bu tarz bir enformasyon elde etme eğiliminde olsalardı eğer anketlerin saygınlığı ve gücü oldukça azalacaktı. Belki de muazzam bir cehaletle karşılaşmış olan kongre üyeleri bile kendi idraklerine güveneceklerdi.

Anketlerle alakalı dördüncü problem, anketlerin siyasi liderler ile seçmenleri arasındaki sorumluğun konumunu değiştirmesidir. Kongre üyelerinin, seçmenlerinin çıkarlarını temsil etmekle yükümlü oldukları

doğrudur. Fakat aynı zamanda, neyin toplumun çıkarına en uygun olduğuyla ilgili olarak kongre üyelerinin kendi kişisel yargılarını kullanmalarının beklendiği de doğrudur. Bu nedenle, kongre üyeleri şahsi tecrübelerini ve bilgilerini göz önünde tutmalıdırlar. Anketlerin hâkimiyetinden önce siyasi liderler (gerçi seçmenlerinin görüşlerine hiçbir zaman ilgisiz kalmamışlardır) büyük ölçüde sahip oldukları bilgeliğe dayanarak karar verme yeteneklerine göre değerlendirilmişlerdir. Yani siyasi liderler aldıkları kararlardan ötürü sorumluydular. Anket yönteminin gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte siyasiler kendi başlarına karar vermekten vazgeçmeye ve ne derece yanlış bilgilendirilmiş ve dar görüşlü olurlarsa olsunlar seçmenlerin görüşlerine boyun eğmeye zorlandılar.

Sorumluğun yer değiştirmesi sürecini daha açık bir biçimde televizyon programlarının reyting hesaplamalarında görebiliriz. "İyi" bir televizyon programının ne olduğu meselesi bütünüyle programın reytingiyle alakalı bir şey haline geldi. Ve "kötü" programlar da az reyting getirenler oldu. Bu nedenle programcıların sorumluluğu milyonlarca izleyicisi olan programlar yapabilme becerileriyle sınırlı hale geldi. Kısaca, artık programcılar tamamen izleyiciye karşı sorumludur. Televizyon programcılarının geleneği, estetik standartları, işlenen konuların makul olup olmadığını, beğenilerin geliştirilmesini ve hatta anlaşırlığı göz önünde tutmalarına gerek yoktur. Tüm mesele kamuoyunun hükümranlığıdır. Televizyoncular Amerika'daki en demokratik kurumun televizyon olduğu iddiasında bulunmayı severler: Hangi programların devam edeceğini belirlemek için her hafta halk oylamasına başvururlar. Bu iddia ikinci bir iddiayla desteklenmektedir: Yaratıcı sanatçılar hiçbir zaman izleyicilerinin tercihlerine ve görüşlerine ilgisiz kalmamışlardır. Yazarlar, örneğin, insanlar için yazmaktadırlar, insanların beğenileri ve anlamaları için. Fakat yazarlar aynı zamanda kendileri için ve söyleyecek sözleri oldukları için

yazarlar, her zaman okuyucuların duymak istedikleri bir şeyler olduğu için yazmazlar. Anket yöntemi, toplumun beğenilerine sürekli riayet etmek suretiyle yazarların güdülerini değişikliğe uğratmaktadır; anketlerin tüm uğraşı "sayı"yı artırmaktır. Artık popüler edebiyat, yazarın yaratıcılığından ziyade okuyucuların isteklerine bağlıdır.

İstatistik teknolojisi konusunu bitirmeden evvel dikkatleri, istatistiğin muazzam miktarda tamamen gereksiz bilgiler meydana getiriyor olmasına çekmeliyim ki bu bilgiler kültür için neyin gerekli olduğunun belirlenmesi vazifesini güçleştirmektedir. Bu durum "bilgi yığını" meselesinden çok daha fazlasını içermektedir. Bu durum tüm bilgileri aynı seviyeye getiren "ıvır zıvır bilgi" meseledir. Teknolojinin bu tarz kötüye kullanımını *New Yorker* dergisinin karikatüristi Mankoff'dan daha iyi ifade eden olmamıştır. Mankoff'un çiziminde birisi dikkatli bir biçimde televizyondaki haberleri izlemektedir ve haber spikeri: "Sayım sonuçları ülke tarihinde ilk kez olmak üzere kadın antropologların sayısının profesyonel erkek golf oyuncuları sayısını geçtiğini göstermektedir." demektedir. İşin içine istatistikler ve bilgisayarlar girince kamusal söylemde çok miktarda gereksiz şey ortaya çıktı. Televizyonlardaki spor programlarını izlemiş olanlar Mankoff'un karikatürünün gerçekte bir parodi değil de belgesel nitelikte bir çizim olduğunu bilirler. Gereksiz ve anlamsız istatistikler izleyicinin tüm dikkatini almaktadır. Spor programları yapımcıları bu istatistikleri "grafik" olarak adlandırmaktadır ve grafik şeklinde sunulan bilginin sportif aktiviteleri canlı kıldığını ileri sürmektedirler. Örneğin: "Buffola Bills takımı 1984'den beri, maçın son altı dakikası içinde dört sayı ilerde oldukları maçlardan yalnız ikisini kazanabildiler." Veya: "Dwight Gooden, Shea Stadium'da yapmış olduğu atışların yüzde 17'sinde üçüncü ve dördüncü vurucuların üç kez topu ıskalamasını sağlamıştır, vurucular köşelerde birden fazla koşucu olduğu halde sahaya geldikle-

rinde ise bu oran ilkinin üç katıdır."[5] Bir insan bunlarla ne yapacaktır ve bunlar onun için ne anlam ifade ediyor? USA Today gazetesini okuyanlar ön sayfadaki aptalca istatistiği görmüşlerdir: "1980 ve 1989 yılları arasında muz tüketiminde ilk dörtte yer alan eyaletler Kansas, Kuzey Dakota, Wyomşng ve Lousiana'dır. 1989 senesinde dokuzuncu durumda olan Nevada ise geçen sene yirmi altıncı sıraya gerilemiştir ve kivi tüketiminde de yirmi altıncıdır."[6]

Bu tarz saçmalıkların sıklıkla konuşmaların omurgasını oluşturması şaşırtıcıdır. New York'un kişi başına işlenen suçlar sıralamasında sadece sekizinci olduğunu gösteren bir istatistikten muzaffer bir edayla bahseden ve saat akşam altıdan sonra dışarı çıkmayı aza indirmeyi tavsiye eden New Yorklulara şahit oldum.

Elbette tüm istatistiksel verilerin faydasız olduğunu söylemiyorum. Yirmili yaşlardaki her dört siyah erkekten birinin hayatının bir bölümünü hapiste geçirmiş olduğunu ve zenci çocuklar için yapılan eğitim harcamalarının beyaz çocuklara yapılandan yüzde 23 daha az olduğunu öğrenirsek eğer elimizde bizlere sebep sonuç ilişkisi kurmamıza ve böylelikle kendimize bir rota çizmemize yarayan istatistiksel veriler elde etmiş oluruz. Fakat tüm diğer teknolojilerde olduğu gibi istatistik de kontrolden çıkmaya, zihnimizi gereğinden fazla işgal etmeye ve söylem alanlarını istila etmeye meyillidir, yapacağı tek şey ise hasar vermektir. İstatistik kontrolden çıktığı zaman bilinmesi gerekli şeyleri ıvır zıvır bilgiler yığını içine gömer.

Bir başka nokta daha var ki aslında bu bölümün özünü teşkil ediyor. Bazı teknolojiler tebdil-i kıyafet gezmektedirler. Rudyard Kipling

---

5. Elbette bu saçma istatistikleri ben uydurdum. Önemli olan bu istatistiklerin gerçekliği değil.
6. Bir önceki nota bakınız.

bunları "istirahat halindeki teknolojiler" olarak adlandırmaktadır. Bunlar teknolojiye benzememektedir ve bundan ötürü eleştiriye maruz kalmadan ve fark edilmeden işlerini görmektedirler. Bu yalnızca IQ testlerini, anketleri ve tüm sıralama ve değerlendirme sistemlerini değil aynı zamanda kredi kartlarını, muhasebe yöntemlerini ve başarı testlerini kapsamaktadır. Eğitim dünyasında ise "akademik dersler" dediğimiz şeylere uygulanmaktadır. Dersler öğrenmenin teknolojisidir. İki yüz civarında ders vermiş biri olarak neden dönemlik her bir dersin tam olarak on beş hafta sürdüğünü ve her bir dersin tam bir saat ya da elli dakika sürdüğünü bilmiyorum. Eğer bu sorunun cevabı idari kolaylık adına böyle yapılmakta olduğuysa, o halde dersler aldatıcı birer teknolojidir. Gerçekte sadece yer tahsisi, kayıtların tutulmasının rahatlığı ve öğretim zamanının kontrol edilmesi için bir düzenleme olduğu halde dersler cazip düzenlemeler olarak ileri sürülmektedir. Mesele şu ki; derslerin kökeni ve var oluş nedeni bizden gizlenmektedir. Bir nedenden ötürü var olduklarına inanırız aslında bambaşka bir nedenden dolayı varlarken. Teknopoli'de yaşayanların özelliklerinden biri, kullandıkları teknolojilerin kökenlerinden ve etkilerinden büyük ölçüde habersiz olmalarıdır.[7]

Muhtemelen, bu tarz bir farkında olmama durumunun en ilginç örneği modern iş hayatının yönetim (management) teknolojisini icat ettiğine dair var olan yaygın kanaattir. Yönetim, yerinde bilgilerden, insani kabiliyetlerin hiyerarşik örgütlenmesinden ve tabandan tavana ve ters yön-

---

7. College Board tarafından alınan, 1 Kasım 1990 tarihli, Scholastic Aptitude Test'in öğrencilerden bir yazı yazmalarını istemeyeceğine dair karar, istatistiklerin zorbalığı hususunda ilginç bir örnektir Öğrencilerin yazma becerilerini belirlemek için SAT testleri öğrencinin dilbilgisi, yazım ve noktalama kurallarını ezberleme becerilerini ölçmek için çoktan seçmeli testler kullanılmaya devam edecektir. Bir insandan bir şeyler yazmasını istemek, onun ne derece iyi yazdığını ölçmenin en iyi yoludur. Fakat Teknopoli'de mantık tuhaf ve şaşırtıcı bir şeydir. Tüm bunların bir dökümü için bkrz. *The Chronicle of Higher Education*, 16. Ocak. 1991

de bilgi akışından maksimum düzeyde yararlanmak için dizayn edilmiş bir güç ve kontrol sistemidir. Yönetimin genellikle, Endüstri Devrimi'nin ekonomik ve teknolojik taleplerine rasyonel bir cevap olarak müteşebbisler tarafından yaratıldığı varsayılmaktadır. Fakat, Alfred Chandler, Sidney Pollard ve özellikle Keith Hoskin ve Richard Macve tarafından yapılan bir araştırma tamamen değişik bir resim ortaya koymaktadır ve şaşırtıcı bir sonuca yol açmaktadır: Yönetimi icat eden modern iş hayatı değildir; yönetim modern iş hayatını icat etmiştir.[8]

Muhtemelen yönetimin (management) ilk ortaya çıktığı yer, on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başı Büyük Britanya'sıdır. Fakat İngiliz sanayinin 1830'lara kadar yönetim hakkında herhangi bir şey bildiğine dair veya "yönetici sınıf"a benzer bir şeyin var olduğuna dair bir kanıt mevcut değildir. Hoskin ve Macve'nin dediğine göre yönetim "damdan düşer gibi" Amerika'da ortaya çıkmıştır. Bu, 19. yüzyıl dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmayan Amerikan endüstrisinin hali hazırdaki ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya konmuş bir tasarım değildi. Yönetimin köklerini, 1817'de Birleşik Devletler Harp Akademisi'ne, akademinin dördüncü komutanı olan Sylvanus Thayer tarafından getirilen yeni eğitim sistemi içinde bulabiliriz. Thayer iki yeniliğe imza atmıştır. İlki, Paris'teki Ecole Polytechnique'den ödünç aldığı, sınavlara sayısal değerler verilmesi uygulamasıdır. Daha önce de belirttiğim gibi öğrencilerin kâğıtlarına not verilmesi on sekizinci yüzyıl sonlarına doğru Cambridge Üniversitesi'nde ortaya çıkmış ve Kıta Avrupası'ndaki birçok okul bu uygulamayı benimsemişti. Thayer'ın bu teknolojiyi kullanımı

8. Bkz. Keith W. Hoskin ve Richard H. Macve, "The Genesis of Accountability: The West Point Connections," *Accounting Organizations and Society*, cilt.13, no. 1 (1988) içinde, ss. 37-73. Modern yönetim sistemlerinin gelişimi hususunda katkılarından dolayı özellikle bu iki araştırmacıya borçlu olduğumu belirtmeliyim.

muhtemelen Amerika'daki kullanımının ilk örneğidir. Tüm öğretmenlerin de bildiği gibi sayılarla ifade edilen notlar eğitimin uygulanışını ve anlamını tamamen değiştirmektedir. Birbirinden keskince ayrılmış başarı ve başarısızlık sembolleri sağlamak suretiyle öğrenciler arasında şiddetli bir rekabet ortaya çıkarmaktadır. Not verme uygulaması insan performansının "objektif" ölçümünü sunmaktadır ve doğru yapılmış hesaplamaların bir değer ifade edebileceği illüzyonunu yaratır. Ve böylelikle insan Michel Foucault'ın deyimiyle "hesaplanabilir bir kişi" haline gelir.

Thayer'in kendisine ait olan ikinci yeniliği ise bir bant-ve-işçi sistemiydi (a line-and-staff system). Thayer akademiyi hiyerarşik bir şekilde organize edilmiş iki kısma ayırdı. Hoskin ve Macve'nin anlattığı kadarıyla günlük, haftalık ve aylık olmak üzere yazılı raporlar hazırlanırdı. Tabandan tavana her yazışma sürekli olarak aktarılır ve daha sonra bu yazışmalar biraraya getirilerek merkezi "Personel Ofisine" iletilirdi. Thayer geleneksel olan doğrudan ve açık komuta yöntemini reddetmekteydi. Thayer, yazılı raporlar, çizelgeler, kısa notlar, personel dosyaları vasıtasıyla dolaylı olarak yönetmekteydi; modern bir firmanın yönetim metodundan farklı değildi bu yöntem.

Akademideki iki yüz Harbiyelinin çoğunun Thayer'in yeni sistemine (Hoskin ve Macve bu sistemi her şeyin yazının kullanımı etrafında organize edildiğini ifade maksadıyla 'yazı-merkezli ilke' olarak adlandırmaktadır) nasıl tepki verdiğini bilmiyoruz. Fakat bildiğimiz bir şey var ki o da Harbiyelilerden ikisinin, Daniel Tyler ve George Whistler, bu olanlardan etkilendiğidir. Her ikisi de 1819 mezuniyet sınıfında öğrenciydiler ve içinde bulundukları teğmen sınıfını ve Thayer'in örgütlere karşı olan genel yaklaşımını benimsemekteydiler.

Daniel Tyler Springfield Karargâhı'nda görevliyken 1832 senesinde (Frederick Taylor'ın "bilimsel yönetim"i ortaya çıkmadan altmış yıl

önce) bir zaman-ve-hareket (time-and-motion) çalışması yaptı ve karargâhtaki her iş için objektif esasları olan üretim standartları geliştirdi. İşçiler gözetim altında tutuldu ve verimlilikleri üretkenlik standartlarına göre ölçüldü. Ayrıca Tyler kalite kontrolü ve envanter dökümü yöntemini ortaya attı. Tüm bu yeni yöntemlerin sonucunda verimlilik büyük oranda artarken maliyetlerde ciddi bir düşüş meydana geldi.

Bu sırada George Whistler (aklıma gelmişken, George Whistler James Whistler'in babası ve dolayısıyla "Whistler'in Annesinin" kocasıdır) ise Batı Demiryollarının başmühendisi oldu ve 1839 senesinde Sylvanus Thayer'i gururlandıracak olan bir yönetim sistemi geliştirdi. Whistler, demiryollarını merkezi personel dairesinden başlayıp bölge müdürlerine ve oradan şube müdürlerine doğru inen hiyerarşik bir sıraya soktu. Öğrenci başçavuş olarak bulunduğu harp okulunda çok iyi öğrendiği yazı-merkezli ilkeyi büyük oranda uygulamıştır.

Hesaplanabilirlik ve yazı-merkezcilik ilkeleri elbette modern yönetim sistemlerinin temelini oluşturur. Hesaplanabilirlik, kaçınılmaz olarak, detaylı muhasebe, envanter kontrolü ve verimlilik standartları gibi fikirlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Yazı-merkezcilik bir kurumu işletmenin en iyi yolunun kurumu tabandan gelen raporlar vasıtasıyla bilmek olduğu fikrini destekledi. Diğer bir deyişle insanlar "sayılarla" ve üretimin olağan gerçekliklerinden kaçmak suretiyle yönetir oldular.

İş yönetiminin temel yapısı iş hayatı dışındaki bağlamlarda ortaya çıkmıştır. Amerikan iş dünyasının Thayer, Tyler ve Whistler'in ilkelerini benimsemeye başlaması çok uzun zaman almadı. Ve böylelikle Amerikan iş dünyası bugün modern şirketler olarak bildiğimiz şeyleri meydana getirdi. Yönetim bilimi şirketin ne anlam geldiğini tanımlamaktadır ve bu John Kenneth Galbraith'in *The New Industrial State* adlı kitabında yer alan bir ifadeye ilham kaynağı olmuştur: "Gelişmiş teknolojinin somut

göstergesi makinelerden ziyade devasa ve karmaşık organizasyonlardır."

Yönetim olayının öğretici olmasının iki sebebi vardır. İlki, Galbraith'ın da dediği gibi, yönetim, sıfır, istatistik, IQ ölçümü, sınav kâğıtlarının puanlanması veya anketler gibi işlev görmektedir; yani her hangi bir teknoloji gibi. Elbette mekanik parçalardan meydana gelmemiştir. Davranışları standartlaştırmak için dizayn edilmiş yöntemler ve kurullardan müteşekkildir. Yöntemlerden ve kurallardan oluşmuş bu tarz herhangi bir sistemi "teknik" olarak adlandırabiliriz ve teknikten korkmak için hiçbir neden yok; yeter ki birçok makinenin olduğu gibi özerk bir hale gelmesinler. Sürtüşme burada yatmaktadır. Teknopoli'de, yalnızca tekniğin (ve makinelerin) özerkliği sayesinde amaçlarımıza ulaşabileceğimize inanma eğilimindeyizdir. Bu en tehlikeli düşüncedir zira hiçbir akl-ı selim tekniğin insanlara ait amaçların yerine getirilmesi için rasyonel bir biçimde kullanımına karşı çıkamaz. Gerçekte, yönetim olarak bilinen tekniğin modern iş hayatının sorunlarını halletmenin en iyi yolu olduğunu tartışmıyorum. Bizler pratik yaratıklarız ve yeni teknikler yaratmaya yönelik tercihimiz ve bu konudaki yeteneğimiz sayesinde yüksek derecede açıklık ve verimlilik elde ederiz. Daha önce de belirttiğim gibi, dilin kendisi bir tür tekniktir (görünmez bir teknoloji) ve dil aracılığıyla açıklıktan ve verimlilikten daha fazlasını elde ederiz. Dil vasıtasıyla insani olanı veya gayri insanî olanı elde ederiz. Dildeki sorun, diğer tekniklerle ve makinelerle olduğu gibi, kimin patron olacağıyla ilgilidir ve hep böyle ola gelmiştir. Bizler mi onu kontrol edeceğiz, yoksa o mu bizi kontrol edecek? Kısaca, mesele teknikle ilgili değildir. Mesele, tekniğin zaferidir, tekniğin kutsallaştırılması ve diğer imkânları göz ardı etmesidir. Diğer teknolojiler gibi teknik de vazifesini icra ettiği sistemden bağımsız işlev görme eğilimindedir. Sahibine itaat etmeyen bir robot misali teknik de özerk bir hal almaktadır.

İkinci olarak, yönetim, "görünmez teknolojilerin" bir şeylerin yapılması için yıkıcı fakat etkili bir biçimde nasıl çalıştığına dair önemli bir örnektir. İş dünyası ve diğer kurumların yüksek düzeyde teknik içermeyen yönetim yapısıyla idare edilebilmeleri tamamen mümkündür, fakat bunu tasavvur etmek bize güç gelmektedir. Yönetimin eşyanın doğal düzeninin bir parçası olduğuna inanmaya alıştırıldık, tıpkı öğretmenlerin ve öğrencilerin ders yapısı olmaksızın eğitimin imkânsız olacağına inanması gibi. Ve politikacılar kamuoyu anketlerinin yardımı olmaksızın başıboş kalacaklarına inanırlar. Bir şeylerin yapılmasının yöntemi bir kurumla çok derinden ilişkilendirilirse artık hangisinin önce geldiğini bilemeyiz. Bu durumda o kurumu değiştirmek ve hatta kurumun amaçlarını gerçekleştirmesi için alternatif metotlar tasavvur etmek güçleşir.

Bu nedenle tekniklerimizin nereden geldiğini ve neye yaradığını öğrenmemiz gereklidir. Onları görünür kılmalıyız ki hâkimiyetimiz altına alabilelim. Bir sonraki bölümde *Bilimselcilik* diye adlandırdığım karmaşık ve geniş teknikler bütünüyle bunu gerçekleştirmeyi umuyorum.

9
Bilimcilik

5 Aralık 1989 tarihli *The New York Times*'da sosyal bilimler darbesini haber yapan Daniel Goleman, bilim adamlarının zihinle ilgili çalışmasından haberdar edilmemiş okuyucuları muhakkak tedirgin etmiş olan bazı "son araştırma bulgularına" haberinde önemli ölçüde yer vermişti: Goleman, haberinde, psikolojik araştırmacıların insanların ölümden korkuyor olduğunu ortaya çıkardıklarını belirtmektedir. Bu sezgi insanların (Goleman'ın sözleriyle ifade edecek olursak) "psikolojik hayatlarında ölüm korkusuyla ilgili merkezi ve kapsamlı bir teori" formüle etmelerine neden olmaktadır. Habere göre bu teori, neden tüm kültürlerin (yine Goleman'ın ifadesiyle) "insanların 'iyi' ve 'anlamlı' bir hayat sürmeleri için neler yapmaları gerektiğini söylediği ve Hıristiyanlığın öte dünya ve Hinduizmin reenkarnasyon anlayışlarında olduğu gibi ölümsüzlük umudu vermekte olduğu" sorusuna cevap sağlayacak kadar zengindir. Tüm bunlar yeterli değilse eğer, Goleman ayrıca bahsi geçen psikologların bir insanın ölüme karşı gösterdiği tepkinin o kişinin ahlaki yapısına bağlı oldu-

ğunu ortaya çıkardıklarını belirtmektedir. Ve yine bu psikologların bulgularına göre, açık fikirliliğe değer veren insanlar, kendileri gibi düşünmeyen insanlara karşı daha toleranslıdırlar. Yani, açık fikirli olan insanlar açık fikirli olma eğilimindedirler.

11 Eylül 1990'da Goleman yeni bir araştırmanın sonuçlarını yayınladı. Bu araştırmaya göre, Asya kökenli Amerikalı öğrenciler okul hayatlarında daha başarılı olmaktadır zira akademik kariyere değer veren, bozulmamış ailelerden gelmektedirler. Ve Goleman'ın 2 Ekim 1990'da belirttiğine göre psikologlar, sosyal ilişkilerde beceriksiz olan çocukların, diğer çocuklardan rağbet görmediklerini keşfetmişlerdir.

Bu alıntıları *The New York Times*'dan yaptım zira çoğu insan tarafından "toplumsal kayıt gazetesi" olarak kabul edilmekte ve de sosyal bilimlerin en iyi örneklerini yayınladığı varsayılmakta. Goleman, sosyal bilimlerin saçmalıklarıyla dalga geçerek toplumun nerede durduğunu belirlemeye çalışan bir "casus" veya gizli ajan olabilir. Fakat ben bu hususta şüpheliyim. Teknopoli'deki çoğu insan gibi Goleman da sosyal bilimlere inanıyormuş gibi görünüyor. Yani Goleman, sosyal bilimlerin, fizik ve biyoloji bilimlerinin katı prensipleri önderliğinde objektif olgular, sınanabilir teoriler ortaya koyacağına ve insani şartların önemli ölçüde anlaşılmasına neden olacağına inanmaktadır. Hatta belki evrensel yasalar bile söz konusu olabilir.

Bu inanışın temellerini daha önce Auguste Comte'un aslında aşırı bir basitleştirme ürünü olan çalışmasına atfetmiştik. Aslında "insan bilimleri" kavramının başlangıcı açık bir biçimde bir insana değil de bir ekole atfedilmektedir. 1794'de Paris'te kurulan okul, Ecole Polytechnique ismini almıştır (daha önce belirttiğimiz gibi Cambridge'de başlayan, öğrencilerin kâğıtlarının sayılarla değerlendirilmesi uygulamasını kısa sürede benimseyen aynı okuldur.). Ecole Polytechnique'in öğretim kadrosu

Fransa'nın ürettiği en iyi bilim adamlarını, matematikçilerini ve mühendislerini bünyesinde toplamıştı ve doğa bilimleri metotlarına yönelik coşkusu sayesinde ünlü oldu. Lavoisier ve Ampére, daha sonraları ise Volta ve Alexander von Humboldt bu okulda ders verdiler. Bu bilim adamlarının kimya ve fizik bilimlerindeki çalışmaları modern bilimlerin temellerinin atılmasına yardımcı oldu ve bu Ecole Polytechnique'in şöhretine şöhret kattı. Fakat bu okulla ilişkide olan diğerleri vardı ki bunların doğa bilimlerinin metoduna yönelik coşkusu insan zihninin gücünün bir sınırı olmadığına ve özellikle bilimsel araştırmanın gücünün sınırı olmadığına inanmalarına neden oldu. "Bilimsel kibir" olarak adlandırabileceğimiz bu durumun en meşhur dışavurumu, Pierre-Simon de Laplace'ın 1824'de yayımlanan *Essai philosophique sur les probabilités* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Laplace şöyle demektedir: "Doğaya hayat veren tüm güçleri ve doğayı meydana getiren her bir şeyin konumunu bilen bir zihin, eğer tüm bu bilgileri ve kendi çözümlemelerini içine alacak kadar geniş olsaydı, kâinattaki en büyük kütlelerin ve en küçük atomların hareketlerini tek bir formül halinde ifade edebilecekti; hiçbir şey belirsiz olmayacaktı; geçmiş ve gelecek eşit bir biçimde gözünün önünde olacaktı."[1]

Bugün elbette bu görüşü benimseyen hiçbir bilim adamı yoktur ve 19. yüzyılda da zaten bu sayı yeterince azdı. Fakat bu bilimsel idealin gerisindeki ruh birçok insanın, yıldızlar ve atomlar hakkında edinilen sağlam ve öngörüde bulunmamıza imkân sağlayan bilginin, insan davranışları hususunda da elde edilebileceğine inanmalarına sebep olmuştur. Bu erken dönem sosyal bilimcilerin en ünlüleri Claude-Henri de Saint Simon, Prosper Enfantini ve tabii ki Auguste Comte'dur. Bu bilim adamları, Teknopoli'nin derinden borçlu olduğu iki ortak görüşe sahiptir-

1. Hayek'ten alıntı, p. 201. Ecole Polytechnique'in tarihi hususunda Hayek'in kitabına çok şey borçluyum.

ler: Pozitif bilimler, insan kalbinin ve sosyal hayatın istikametinin sırlarını açığa çıkaracak bir metot ortaya koymaktadır; toplum, sosyal bilimlerin ortaya çıkardığı ilkeleri kullanmak suretiyle akılcı ve insani bir biçimde yeniden organize edilebilir. Böylelikle "toplum mühendisliği" fikri vücut buluyordu ve Bilimcilik tohumları ekilmiş oluyordu.

Bilimcilik kavramıyla, birlikte ele alındığında Teknopoli'nin sac ayaklarından birini teşkil eden, birbiriyle alakalı üç düşünceye referans veriyorum. Bunların ilk ikisinden bahsetmiş bulunuyoruz. Birinci ve zorunlu düşünce, pozitif bilimlerin metotlarının sosyal bilimlere uygulanabileceğidir. Bu düşünce, en azından Amerika'da tatbik edildiği biçimiyle psikolojinin ve sosyolojinin omurgasını oluşturmaktadır. Ve bu düşünce, sosyal bilimlerin, F. A. Hayek'in ifadesiyle, "sosyal fenomeni anlamamızda neredeyse hiçbir katkısı olmamış" olmasını büyük ölçüde izah etmektedir.[2]

İkinci düşünce, sosyal bilimlerin toplumu akılcı ve insani bir temel üstünde organize etmeğe yarayacak spesifik ilkeler meydana getirdiğidir. Bu düşünce, teknik araçların - daha ziyade uzmanlarca kullanılan "görünmez teknolojilerin" - insan davranışını kontrol etmek üzere tasarlanabileceğini ve insan davranışına uygun bir istikamet kazandırabileceğini ima etmektedir.

Üçüncü düşünce, bilime olan inancın, hayata anlam veren kapsamlı bir inanç sistemi ve üstelik bir refah, ahlak ve hatta ölümsüzlük fikri işlevi gördüğüdür.

Bu düşüncelerin nasıl bir sarmal oluşturduğunu ve Teknopoli'ye nasıl enerji sağladığını ve onu nasıl biçimlendirdiğini göstermek istiyorum.

"Bilim (science)" terimi bu kullanıldığı şekliyle (ki fizik, kimya ve biyoloji disiplinlerindeki çalışmaları ifade etmektedir) British Association for the Advancement of Sicence'in 1831'de kurulmasının yardımıyla 19.

2. Age., s. 21.

yüzyılda popüler olmuştur (gerçi Murray'ın *New English Dictionary*'si, terimin modern anlamıyla ilk kullanımı olarak 1867 senesini veriyor.). Yirminci yüzyılın başıyla birlikte terim diğer insanlar tarafından da kullanılır oldu ve o zamandan bu yana bilim terimi psikologların, sosyologların ve hatta antropologların yaptıklarının tanımı olarak da sık sık karşımıza çıkmaya başladı. Bunun aldatıcı ve kafa karıştırıcı bir kullanım olduğu iddiasında bulunmam sizi şaşırtmasa gerek, zira bu, doğal süreç (process) ve eylem (practice) arasındaki farkın belirsiz bir hale gelmesine sebep olmaktadır.

İngiliz filozof Micheal Oakeshott'ın önerdiği tanımları kullanmak suretiyle, doğal sürecin, gezegenlerin yörüngeleri etrafında dönmeleri, buzun erimesi veya yapraklarda klorofilin üretilmesi gibi doğada gerçekleşen olayları ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu tür süreçlerin insan zekâsıyla hiçbir ilgisi yoktur, doğal süreçler sabit yasalar tarafından yönetilirler ve tabiri caizse doğal yapı tarafından belirlenirler. Eğer bir insanın inancı varsa doğal süreçler Tanrı tarafından yaratılmaktadır da diyebilir. Öte yandan, Oakeshott "pratikler" terimiyle insanların edimlerini kastediyor - bu kitabı yazmak ya da okumak, yeni bir hükümet kurmak, yemekte laflamak veya âşık olmak gibi insan kararının ve eyleminin sonucu olan olaylar. Bu olaylar, çevreyle etkileşim halinde olan aklın bir fonksiyonudur ve her ne kadar beşeri eylemlerde bir düzenlilik ölçüsü olsa da bu eylemler (sabit olan ya da olmayan) doğal yasalar tarafından belirlenmezler. Başka bir ifadeyle, gözün kırpılmasıyla (blink) ile göz kırpmak (wink) arasında giderilemez bir fark vardır. Gözün kırpılması doğal bir süreç olarak sınıflandırılabilir; mevcut postulatlar ve teoriler bağlamında anlaşılacak ve açıklanacak fizyolojik sebeplere sahiptir. Fakat göz kırpma bir pratik olarak sınıflandırılmalıdır ki kişisel ve bir derece bilinemez anlamlarla doludur ve her halükarda sebep sonuç ilişkisi içinde açıklan-

ması ve tahminde bulunulması tamamen imkânsızdır.

Bilim olarak adlandıracağımız şey, süreçler arasında sebep sonuç ilişkisi olduğunu varsayarak, süreçleri yöneten sabit ve evrensel yasaların ortaya çıkarılması çabasıdır. Bunu müteakiben insan davranışlarını ve duygularını anlama çabasının bilim olarak adlandırılması abesle iştigaldir. Elbette tabiat kanunları ve insan davranışları hususunda çalışanlardan her iki gruba mensup olanların da gözlemlerini sayısal verilere aktardığı ve bu ortak zemin üzerinde gözlemlerini birlikte sınıflandırdıkları söylenebilir. Bu şunu demeye benzer ki, bir ressam ve bir boyacıdan her ikisi de aynı işle meşguldürler ve aynı sonuçlara ulaşmaktadırlar zira her ikisi de boya kullanmaktadır.

Bilim adamları tabiatın yapısını ortaya çıkarmak ve tarif etmek için matematiğin yardımına başvururlar. En iyi ihtimalle sosyologlar, sözgelimi, ölçüm metotlarını ancak düşüncelerine kesinlik kazandırmak için kullanırlar. Fakat bunda bilhassa bilimsel olan bir yön yoktur. Her çeşit insan, kesinlik sağlamak için bir şeyleri sayar ve bu insanların birer bilim adamı oldukları iddiasında bulunduklarına şahit olmayız. Polis şefleri kendi şehirlerinde işlenen cinayetlerin sayısını hesaplar; hâkimler boşanmayla sonuçlandırdıkları davaların sayısını hesaplar; işletmeciler şirketlerinin masraflarını hesaplarlar ve küçük çocuklar şaşırmamak için kaç tane el ve ayak parmakları olduğunu saymayı severler. Sayma sonucu elde edilen enformasyonun bazen bir insanın fikir edinmesine yardımcı olma noktasında bir değeri olabilir ve hatta bu tarz enformasyon bir fikre destek de sağlayabilir. Fakat tek başına sayı sayma faaliyeti bir şeyi bilim yapmaz.

Aynı şey gözlem için de geçerlidir. Gerçi kimi zaman bir şey ampirik ise bilimseldir denmektedir. Ampirik olmak birtakım sonuçlar çıkarmadan önce eşyaya bakmak demektir. O nedenle, paranoyak şizofren

hastaları hariç herkes birer ampiristtir. Ampirik olmak aynı zamanda diğer insanların sizin gibi açık bir şekilde görebilmesi için kanıt sunmak demektir. Örneğin, bu kitabı ve diğer birçok kitabı yazmış olmamı delil göstererek, benim kitap yazmayı sevdiğim sonucuna varabilirsiniz. Ayrıca delil olarak, istek üzerine size temin edebileceğim, içinde kitap yazmayı sevdiğimi dile getirdiğim bir ses bandını da delil olarak kullanabilirsiniz. Bu tarz delillerin ampirik olduğu ve vardığınız yargının ampirik temelleri olduğu söylenebilir. Fakat bu yüzden bir bilim adamı gibi davranıyor değilsinizdir.

Bilim adamları ampirik ve mümkünse kesin olmaya gayret gösterirler. Fakat aynı zamanda insanların onlar hakkında ne düşündüklerinden bağımsız bir biçimde çalışmak demek olan nesnelliği yüksek düzeyde tutmak bilim adamlarının uğraşlarının temelinde yer almaktadır. İnsanların dış dünya hakkında sahip oldukları fikirler bilim adamlarına göre her zaman üstesinden gelinmesi gereken engellerdir ve bilindiği gibi bilim adamlarının dış dünyaya dair kafalarındaki resim, birçok insanın dünyanın neye benzediğiyle ilgili inançlarından tamamen farklıdır. Ayrıca, nesnel olma çabası sırasında bilim adamları inceledikleri nesnelerin inceleniyor olmaya karşı kayıtsız oldukları varsayımıyla yola çıkarlar. *Hesienberg*'in belirsizlik prensibi atom altı parçacıkların incelenmekte olduklarını "bildiklerini" göstermektedir, en azından bunu kendilerine has bir şekilde "bilmektedirler." Örneğin bir elektron izlendiği zaman - mesela bir fotonla etkileşime girdiğinde - momentini ya da pozisyonunu değiştirmektedir, fakat elektron, etkileşimin gerçekleştiğini, kelimenin sıradan manasıyla, "bilmemekte" ve bununla "ilgilenmemektedir." Aynı şey yaprak, elma, gezegen, böbrek veya köprü gibi nesneler içinde geçerlidir. Bu durum araştırmacı bilim adamlarının değerlerinden ve eğilimlerinden kurtulmalarını sağlamaktadır ve sadece bu durum bile pozitif bilimleri

sosyal bilimler olarak adlandırılan şeylerden ayırmaktadır ve sosyal bilimler metodolojisine, Gunnar Myrdal'ın deyimiyle "metafiziksel ve sözde-objektif" statüsünü vermektedir.[3]

Bir sosyal bilim teorisinin yanlışlığını ortaya koyacak neredeyse hiçbir deney yapılamayacağından ötürü sosyal bilim metotları daha bir indirgenmiştir. Sosyal bilimlerdeki teoriler açıkçası can sıkıcı oldukları için ortadan kaybolurlar yoksa çürütüldükleri için değil. Fakat, Karl Popper'ın da gösterdiği gibi, bir teorinin ifade ediliş biçimi, deneyler vasıtasıyla o teorinin yanlışlığının ortaya çıkarılmasına izin verecek şekilde olmalıdır. Bilim bu gerekliliğe dayanmaktadır. Eğer bir teori yanlışlanamıyorsa o teori bilimsel değildir, örneğin Freud'un Oidipus kompleksi teorisi. Psikiyatristler bu teoriyi destekleyecek birçok örnek sunabilirler, fakat "Ne tür bir kanıt bu teoriyi yanlışlar?" sorusuna verecek herhangi bir cevapları yoktur.

Bu arada, Oidipus kompleksinin var olmadığını söylüyor değilim. Ve aynı zamanda buna inanmanın zararlı olduğunu dile getiriyor değilim. Elimizde bunu yanlışlayacak testlerin olmadığını söylüyorum sadece, bu ve benzerleri bilimsel sahanın dışında kalan şeylerdir ve de "sosyal bilimlerin" içeriğini oluşturan teoriler de bu kabildendir.

Birazdan sosyal bilimin ne olması gerektiğine dair inancımdan ve de niçin Teknopoli'nin sosyal bilimi bilimsel teşebbüse bağlamak istediğinden bahsedeceğim. Şimdi ise sosyal bilimleri bilim olarak adlandırmanın neden yanıltıcı olduğunun sebeplerini ortaya koymak için sosyal bilimlerden bir örnek vermek istiyorum.

Sosyal bilim olarak (etik bir bakış açısıyla olmasa da en azından teknik bir bakış açısıyla) fazlasıyla takdir gören bir grup çalışma, Stanley Milgram tarafından gerçekleştirilen *Otoriteye itaat* başlığını ta-

3. Myrdal, s. 6.

şıyan bir grup deneydir. Bu ünlü çalışmasında Milgram deneye katılan insanları, "masum kurbanlara" elektrik şoku vermeye ikna etmeye çabalamıştır. Aslında "masum kurbanlar" Milgram'ın yardımcıları olan ve gerçekte elektrik şokuna maruz kalmayan oyunculardı. Bununla birlikte deneklerin çoğu kurbanların elektrik şokuna maruz kaldıklarına inanıyordu ve psikolojik baskı altında gerçek olduğuna inandıkları ve kurbanları öldürebilecek düzeyde elektrik şoklarını veriyorlardı. Milgram bu deneyin gerçekleştiği ortamı düzenleme hususunda oldukça dikkatliydi ve kitabı, deneklerden kaçının isteneni yapıp yapmadığına dair istatistiklerle doluydu. Deneklerden yüzde 65'i kurbanların hayatını tehlikeye atma pahasına istenenlere boyun eğiyordu. Milgram araştırması neticesinde şu sonuca ulaştı: Birçok insan, meşru otorite olarak yorumladıkları şey karşısında kendilerinden isteneni yerine getirirler. Veya farklı bir şekilde ifade edecek olursak; insanların içinde bulundukları sosyal bağlam, insanların nasıl davranacakları hususunda hâkim bir faktördür.

İlk planda bu sonuç Maimonides'den amcanıza ve teyzenize kadar (Amerikalı psikiyatristleri hariç tutacak olursak) herkes tarafından bilinen, insani tecrübeye ait sıradan bir çıkarımdır. Deneyini gerçekleştirmeden önce Milgram geniş bir psikiyatrist kitlesine, deneye katılanlardan kaçının emredildiğinde elektrik şoku vermeye devam edecekleri hususunda görüşlerini öğrenmek için bir anket yollamıştı. İnsan davranışlarıyla ilgili mevcut varsayımlarına istinaden (ki yakın bir zamanda insanların ölümden korktuğu fikri kabul edilmişti) psikiyatristler bu oranın gerçekte ortaya çıkan orandan çok daha küçük olacağını düşünmüşlerdi. Gerçek bilim adamları hiçbir zaman sıradan çıkarımlar ortaya koymazlar demek istemiyorum, fakat bu nadiren olur ve hiçbir zaman heyecana sebep olmaz. Öte yandan, sıradan çıkarımlar, bilimmiş gibi davranan sosyal araştırmaların neredeyse her zaman bir karakteristiğidir.

İkinci olarak, Milgram'ın çalışması tam anlamıyla ampirik değildir zira doğal yaşam şartları içindeki insanların gözlemlerine dayanmamaktadır. Sanırım hiç kimse, Yale'deki bir laboratuarda veya bir başka yerde insanların nasıl davrandığıyla özellikle ilgili değildir. Önemli olan davranışlarının hayatlarında bir değişikliğe yol açtığı durumlarda insanların nasıl davrandığıdır. Fakat Milgram'ın çalışmasından çıkarılacak her türlü sonuç için bunun Milgram tarafından düzenlenmiş laboratuar koşulları altındaki insanlara uygulanmış olduğu belirtilmelidir. Ve hatta laboratuarda sergilenen davranışlar ile dışarıdaki hayat koşulları arasında bir benzerlik olduğunu varsaysak bile bu hayat koşullarının ne olabileceği hususunda bir tahminde bulunulamaz. Aynı zamanda, meşru otoriteye boyun eğmekle istenileni yapmak arasında nedensellik ilişkisi olduğuna dair ciddi bir iddiada bulunulamaz. Haddi zatında Milgram kendisi bize böyle bir ilişkinin olmadığını göstermektedir zira deneklerden yüzde 35'i "otorite figürüne" toz olmasını söylemiştir. Ayrıca, Milgram'ın neden bazı insanlar otoriteye itaat ederken bazılarının etmediğine dair bir fikri yoktur. Bana kalırsa, şundan eminim ki Milgram'ın denekleri, deney öncesi Hannah Arendt'in *Eichmann in Jerusalem* adlı eserini okusalardı Milgram'ın bulduğu sonuçlar tamamen değişik olurdu.

Fakat varsayalım yanılıyorum ve dahi varsayalım Milgram, deneklerin (Hannah Arendt okumuş olsunlar ya da olmasınlar) yüzde 100'ünün istenileni yapmış olduğunu ortaya çıkarmış olsun. Ve varsayalım ben size gerçek bir durum karşısında meşru otoriteye karşı gelen bir grup insanın hikâyesini anlatmış olayım; diyelim Nazi işgaline maruz kalmış Danimarkalılar, dokuz bin Yahudi'nin İsveç'ten kaçmasına yardım etmiş olsun. Bana, bu şekilde olmuş olamaz zira Milgram'ın çalışması aksini ispatlıyor mu dersiniz? Belki de, Danimarkalıların davranışlarının konuyla bir ilgisi yok zira Danimarkalılar Nazi işgalinin meşru bir otorite tesis

ettiğini kabul etmiyorlardı, diyeceksiniz. Fakat öyleyse Fransızların, Polonyalıların ve Litvanyalılann Nazi işgaline karşı işbirlikçi tutumunu nasıl izah edeceğiz? Bence bunlardan hiçbiri diyeceksiniz zira Milgram'ın deneyi insan doğasına dair bir kanun ortaya koyan bir teoriyi ne doğrulamaktadır ne de yanlışlamaktadır. Onun çalışması - ki bence hem çok ilginç hem de dehşete düşürücüdür - bilim değildir. Tamamen farklı bir şeydir.

Milgram ve diğerlerinin insan davranışları ve insani durumlarla ilgili olarak ne tür bir işle uğraşıyor oldukları hususundaki düşüncelerim nereden kaynaklanıyor? Bu konuya Sigmund Freud ve Albert Einstein arasındaki ünlü benzerliğe atıfta bulunarak başlamak istiyorum. Bir keresinde Freud kitaplarından birinin kopyasını Einstein'a gönderir ve kitap hakkındaki yorumlarını ister. Einstein kitabın örnek bir eser olduğunu fakat bilimsel bir değer taşımadığını söyler. Eğer Einstein kitabın bilimsel değeri hakkında bir şey söylememiş olsaydı Freud kitabın örnek bir eser olarak kabul edilebileceğini tahayyül edemezdi: Freud'a göre bu eser ya bilimsel bir değere sahipti ya da hiçbir şeydi. Fakat elbette Freud yanılıyordu. Freud'un kitabı örnek bir eserdi - doğrusu abide bir eserdi - fakat bugün neredeyse hiç kimse Freud'un yaptığının bilim olduğuna inanmıyor ve Marx veya Max Weber veya Lewis Mumford veya Bruno Bettelheim veya Carl Jung veya Margaret Mead veya Arnold Toynbee bilim yapıyordu diye inanan kimse kalmadı. Bu insanların - ve Stanley Milgram'ın - yaptığı, kültürün ortaya çıkardığı sorunlar karşısındaki insanların duygu ve davranışlarının kaydedilmesiydi. Yaptıkları bir tür hikâye anlatıcılığıydı. Bilimin kendisi de elbette bir tür hikâye anlatıcılığıdır, fakat bilimin faraziyeleri ve metotları sosyal araştırmalarınkinden çok farklıdır ve her ikisine birden aynı ismi vermek büyük oranda yanıltıcı olmaktadır. Haddi zatında sosyal araştırmacılar yapısal olarak ve amaç açısından kurmaca edebiyata daha yakındırlar; yani bir sosyal araş-

tırmacının ve de bir roman yazarının her ikisi de birtakım insani olaylara eşsiz yorumlar getirirler ve yorumlarını desteklemek için birçok türde örnek sunarlar. Bu yorumlar ispatlanamaz veya çürütülemez fakat dillerinin gücünden, açıklamalarının derinliğinden, örneklerinin kuvvetli olmasından ve temalarının güvenilirliğinden ötürü cezp edici olurlar. "Doğru" ve "yanlış" kelimeleri matematikte veya bilimde kullanıldığı anlamda bunlar için kullanılamaz. Zira bu yorumlar için evrensel ve değiştirilemez doğrular ve yanlışlar yoktur. Bu yorumları doğrulayan veya yanlışlayan testlere sahip değiliz. Bu yorumların elde edildiği doğal yasalar mevcut değildir. Bu yorumlar zamanla, durumla ve her şeyin ötesinde araştırmacının ve yazarın önyargılarıyla sınırlıdır.

Bir roman yazarı - örneğin, D. H. Lawrence - bir kadının - Lady Chatterley - cinsel yaşamıyla ilgili bir hikâye anlatmaktadır ve bu hikâyeden bazı insanların sırları hakkında bir şeyler öğreniriz ve Lady Chatterley'in sırlarının düşündüğümüzden daha yaygın olup olmadığını merak ederiz. Lawrence bilim adamlığı iddiasında değildir, fakat tanıdığı insanları dikkatlice ve derinlemesine gözlemlemiştir ve dünyada ve cennette, bazı filozofların hayal ettiğinden daha fazla ikiyüzlülük olduğu sonucuna varmıştır. Aynı zamanda Alfred Kinsey de kadınların cinsel yaşamlarıyla ilgiliydi ve asistanlarıyla birlikte binlerce kadınla röportaj yapmak suretiyle cinsel ilişkileri hakkında ne düşündüklerini ortaya çıkarmaya çalıştı. Bazıları müsaade edilen ölçüde her şeyi anlattılar, bazıları çok az şeyden bahsettiler ve bazıları muhtemelen yalan söylediler. Fakat tüm hikâyeler biraraya getirilince belirli bir zaman ve mekânla alakalı olan bir hikâye koleksiyonu ortaya çıktı. Ortaya çıkan hikâye D. H. Lawrence'ınkinden daha soyut ve daha ziyade istatistiklerle anlatılan ve elbette psikolojik yaklaşıma çokça yer vermeyen bir hikâyeydi. Fakat her şeye rağmen bir hikâyeydi. Bazıları bunun 1001 kadın tarafından anlatılmış bir

1001 gece masalı olduğunu ve temasının (yani; bazı kadınların cinsel yaşamı diğer hikâyelerden, örneğin Freud'unkinden daha tuhaftır) Lawrence'ınkinden çok da farklı olmadığını söyleyebilir.

Lawrence ile Kinsey arasında hiçbir fark yoktur demiyorum. Lawrence hikâyesini öykü adı verilen bir dilsel yapı içinde sunmaktadır. Kinsey'in anlatım yapısı izahat olarak adlandırılmaktadır. Bu iki biçim elbette birbirinden farklıdır, gerçi sandığımızdan daha farklı değildir. Henry ve William James kardeşlerden Henry için bir psikolog gibi yazan romancı, William içinse romancı gibi yazan psikolog diye bahsedilir. Elbette izah etmenin de sunum kabiliyeti öykü kadar vardır. Elbette, Lawrence'ın hikâyesi tamamen onun hayal gücünün sınırları tarafından kontrol edilmektedir ve biliyor olduğuna inandığı sosyal olaylarda başkasına müracaat etmek zorunda değildir. Hikâyesi saf bir kişisel sezgidir ve bu yüzden kurmaca olarak adlandırıyoruz. Kinsey'in hikâyesi başkalarının ağzından dökülmektedir ve Kinsey verilen cevaplarla sınırlıdır. Bu yüzden Kinsey'in hikâyesini belgesel olarak adlandırıyoruz. Fakat tüm hikâyeler gibi bu da ahlaki önyargılar ve sosyolojik teoriler ihtiva etmektedir. Soruları hazırlayan, kimlerle röportaj yapılacağına karar veren, röportaj şartlarını belirleyen ve verilen cevapların nasıl yorumlanacağına karar veren Kinsey'in kendisidir. Tüm bunlar Kinsey'in hikâyesine şekil vermektedir ve anlam katmaktadır. Doğrusu Lawrence gibi Kinsey'in de başlangıçta hikâyesinin temasının ne olacağını bildiğini varsayabiliriz. Aksi takdirde muhtemelen bu hikâyeyi bizimle paylaşmak istemeyecekti.

Roman yazarlarının ve sosyal araştırmaların her ikisi birden hikâyelerini tipik örnekler ve metaforlar kullanmak suretiyle oluştururlar. Cervantes, örneğin, bize onulmaz hayalci ve idealist prototipi olan Don Kişot'u sunmaktadır. Sosyal tarihçi Marx ise acımasız ve komplocu prototipi olarak (gerçi isimden yoksun olan) kapitalisti sunmaktadır. Flaubert

Emma Bovary'de bastırılmış burjuva aşığı sunmaktadır. Ve Margaret Mead bize kaygısız, suçsuz genç Samoan'u sunmaktadır. Kafka bize kendilerinden nefret etmeye doğru giden yabancılaşmış kentlileri sunmaktadır. Ve Max Weber bize, kendisinin Protestan Ahlakı olarak adlandırdığı bir mitolojinin güdülediği çalışkan insanları sunmaktadır. Dostoyevski aşk ve dinsel coşku sayesinde kurtulmuş bir ego manyağını bize sunmaktadır. Ve B. F. Skinner iyi huylu teknoloji tarafından kurtarılmış robot insanı sunmaktadır.

Denebilir ki 19. yüzyılda roman yazarları güçlü metaforların, kültürel imgelerin çoğunu bizlere sağladılar. 20. yüzyılda bu tarz metaforlar ve imgeler çoğunlukla sosyal tarihçilerin ve araştırmacıların kalemlerinden çıktı. John Dewey, William James, Erik Erikson, Alfred Kinsey, Thorstein Veblen, Margaret Mead, Lewis Mumford, B. F. Skinner, Carl Rogers, Marshall McLuhan, Barbara Tuchman, Noam Chomsky, Robert Coles ve Stanley Milgram'ı hatırınıza getirin ve kabul etmelisiniz ki neye benzediğimiz, ne tür bir ülkede yaşıyor olduğumuz ünlü roman yazarlarımızdan daha ziyade bu kalemlerce belirlenmektedir.

Bu arada sosyal araştırmalara ait metaforların romanlara ait metaforlarla aynı yoldan meydana getirildiklerini kastediyor değilim. Kurmaca yazarları, belirli insanlara ait duyguları ve eylemleri ayrıntılı ve somut bir şekilde tafsilatıyla ele almak suretiyle metaforlar yaratmaktadırlar. Sosyoloji arka fondur; bireysel psikoloji odaktır. Araştırmacılar bunu farklı yollardan yapma eğilimindedirler. Odak daha geniş bir saha üzerindedir ve bireysel yaşam sonuç çıkarma ve fikir ileri sürme suretiyle siluet şeklinde görünmektedir. Ayrıca romancılar göstererek ilerlemektedirler. Araştırmacılar soyut sosyal vakalar kullanarak akılla, mantıkla ve argümanlarla ilerlemektedirler. Bu sebepten kurmacanın daha eğlenceli olma ihtimali yüksektir. Oscar Wilde ve Evelyn Waugh bizlere aylak ve müs-

rif zengini *gösterirken* Thorstein Veblen bu tarz zenginlerin varlığını tartışır. Budd Schulberg, Sammy Glick karakteriyle bir narsisti bize *gösterirken*, Christopher Lasch sosyolojik analizle narsizmin kökenlerini *açıklamaya* çalışır. Yani hikâye anlatıcıları arasında farklılıklar vardır ve çoğu zaman daha bir keyifle okunanlar roman yazarlarıdır. Fakat sosyal araştırmacılar tarafından anlatılan hikâyeler en azından zorlayıcıdırlar ve görünen o ki bizim zamanımızda daha bir güvenilirdirler.

Neden sosyal araştırmacılar hikâyelerini bizimle paylaşıyorlar? Aslında didaktik ve ahlaki amaçlar yüzünden. Bu insanlar Buda, Konfüçyüs, Hillel ve Hz. isa (ve de D. H. Lawrence) ne sebepten ötürü bir şeyler anlattılarsa aynı sebepten ötürü hikâyelerini bizlerle paylaşıyorlar. Elbette sosyal araştırmacıların, iddialarını nadiren kutsal metinlerin kesinliği içindeki mevcut bilgilere dayandırdıkları ve hiç vahiye dayanmadıkları doğrudur. Fakat vaizlerle bilginler arasındaki metot farklılığı gözlerimizi kamaştırıp bizi aldatmasın. Küfür olarak anlaşılmasın ama sosyoloji penceresinden bakarsak eğer, Hz. İsa'nın en az Veblen kadar iyi bir sosyolog olduğunu iddia edebilirim. Doğrusu Hz. İsa'nın zenginler, develer ve iğne deliği hakkındaki sözü, Veblen'in *Theory of Leisure Class*'ta anlatmak istediğinin veciz bir özetidir. O pencereden bakılınca Hz. İsa ile Veblen'in bu konudaki farkı Veblen'in fazlaca lafazan olmasıdır.[4]

Bilimin tersine sosyal araştırmalar hiçbir zaman keşifte bulunmazlar. Sosyal araştırmalar yalnızca bir zamanlar insanların dile getirdiği ve tekrar dile getirilmesi gerekli şeyleri yeniden keşfederler. Eğer medeniyetin bedeli cinselliğin bastırılmışlığı ise bu Sigmund Freud'un keşfettiği bir şey değildir. Eğer insanların bilinci maddi şartlar tarafından biçimlendiriliyorsa bu Marx'ın keşfettiği bir şey değildir. Eğer araç mesajın

4. Doğa bilimleri ve sosyal araştırma arasındaki farklarla ilgili olarak birçok malzemeyi *Conscientious Objection* içindeki "Social Science as Moral Theology" adlı makalemden aldım.

kendisiyse bu McLuhan'ın keşfettiği bir şey değildir. Bu düşünürler yalnızca antik hikâyeleri modern bir tarzda yeniden anlattılar. Ve bu hikâyeler önümüzdeki on yıllarda ve yüzyıllarda yeniden anlatılacak ve zannedersem daha az etkili olacaklardır. Zira görünüşe bakılırsa Teknopoli, bu tarz hikâyeler değil vakalar (somut vakalar, bilimsel vakalar) istemektedir. Hatta diyebiliriz ki Teknopoli'de kesin bilgi doğru bilgeye tercih edilmektedir ve her durumda Teknopoli öznellik açmazından kurtulmak istemektedir. Kişilik dışı ve sürekli tekrarlanan çalışmasıyla makinelerin hakim metafor olduğu ve ilerlemenin enstrümanı kabul edildiği bir kültürde öznellik büyük oranda kabul edilemez olur. İnsani yargıların çeşitliliği, karmaşıklığı ve belirsizliği tekniğin düşmanlarıdır. Çünkü bunlar istatistikleri, anketleri, standartlaştırılmış testleri ve bürokrasileri küçük düşürürler. Teknopoli'de sosyal araştırmaların kadim gerçekleri ortaya çıkarması veya insanların davranışlarının yorumlaması ve eleştirmesi yeterli değildir. Teknopoli'de birini "ahlakçı" olarak adlandırmak hakarettir. Ve de sosyal araştırmanın, insanlara birtakım anlayış ölçüleri ve saygınlık kazandıracak metaforlar, imgeler ve fikirler ileri sürmesi yetersizdir. Bu tarz bir yaklaşım, yalnızca bilim tarafından üretilebilecek kesin bilgilerden yoksundur. O halde psikolojinin, sosyolojinin ve antropolojinin, insanın kendisinin bitkiler, gezegenler veya buz parçaları gibi birer nesne haline geldiği bir "bilim"e dönüştürülmesi gerekmektedir.

Bu yüzden, insanların ölümden korktuğu ve bozulmamış ailelerden gelen öğrencilerin bilime değer verdiği gibi beylik sözler bilimsel çabanın "keşifleri" olarak ilan edilmektedir. Bu sayede sosyal araştırmacılar kendilerini bilim adamı, önyargıdan ve değerden yoksun araştırmacılar ve sadece fikirlerle meşgul insanlar olarak görürler ve bu şekilde görünürler. Teknopoli'de, okullardaki siyah ve beyaz öğrencileri ayrı tutmanın ahlaki olmadığının tartışılması yeterli değildir ve *Black Boy, Invisible*

Man veya *The Fire Next Time*'ın kanıt olarak sunulması faydasızdır. Sunulması gereken deliller, ayrımcılık yüzünden siyahların beyazlardan daha başarısız olduğunu ortaya koyan ve ayrımcılık yüzünden siyahların kendilerini küçük düşürülmüş hissettiklerini gösteren standart akademik ve psikolojik testlerdir. Teknopoli'de, insanların evsiz kalmalarına göz yumulmasının ahlaki olmadığının ve onur kırıcı olduğunun dile getirilmesi yeterli değildir. Bir yargıçtan, politikacıdan veya bürokrattan *Sefiller*'i veya *Nana*'yı, hatta İncil'i, okumasını isteyerek bir yere varamazsınız. Evsiz insanların mutsuz olduğunu ve evsizlerin ekonomi için bir yük olduğunu açığa çıkaran veriler ortaya koyan istatistikler göstermelisiniz. Ne Dostoyevski ne Freud, ne Dickens ne Weber, ne Twain ne de Marx artık birer meşru bilgi kaynağıdır. İlginçtirler; okumaya "değerdirler"; geçmişimizin birer ürünüdürler. Fakat "gerçek" için "bilime" bakmalısınız. Nedir bizi Bilimcilik olarak adlandırdığım şeyin dönüm noktasına getiren ve neden Bilimcilik Teknopoli'de neşet etmiştir?

Bilim, sosyal araştırma ve kurmaca edebiyat olarak adlandırdığımız şeyin üç farklı tür teşebbüs olduğunu göstermeye çalıştım. Nihayetinde üçü de hikâye anlatıcılığı türleridir (uygun yollarla tecrübelerimizi aktarmaya yönelik insani çabalardır). Fakat üçü de farklı gayelere matuftur, farklı sorular sormaktadır, farklı metotlar takip etmektedir ve "hakikate" farklı anlamlar vermektedir. Bu açılardan bakacak olursak, sosyal araştırmanın bilimle ortak yönü az ve kurmaca edebiyatın diğer türleri ile ortak yönü daha fazladır. Fakat sosyal "bilimciler" mütemadiyen kendilerini fizikçilerle, kimyacılarla, biyologlarla ve tabiat kanunlarını inceleyen diğerleriyle bir tutmaya çabalarlar. *İnsani* şartların öğrencisi olanların neden böyle davrandığını izah etmek zor değildir. Modern zamanların büyük başarıları tıp, biyokimya, astrofizik sahalarındadır ve mekanik, biyolojik ve elektronik başarılar - doğrusu, muhtemelen bunlardan başka ba-

şansı da yoktur -, doğa bilimlerinin gayelerinin, faraziyelerinin ve yöntemlerinin sürekli bir şekilde uygulamaya sokulmasını mümkün kılmaktadır. Bu başarılar, bilime müthiş bir otorite ölçüsü sıfatı kazandırdı ve "bilim adamlığı" iddiasında bulunan herkese benzer bir saygıyı ve prestiji vaat etmektedir. Bunun gerisinde, doğa bilimlerinin faraziyelerinin ve yöntemlerinin değiştirilmeden, aynı tahmin edilebilirlik ve kontrol düzeyinde ve aynı mühendislik başarısıyla sosyal dünyaya uygulanabileceğine dair 19. yüzyılda var olan ümit yatmaktadır. Bu ümidin yanıltıcı ve asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat bu güçlü bir illüzyondur ve "bilim adamı" unvanına eklemlenmiş olan psikolojik, sosyal ve maddi faydaları göz önünde bulunduracak olursak sosyal araştırmacıların bu unvandan vazgeçme hususunda neden zorlandıklarını anlamamız güç olmaz.

Geri kalan bizlerin isteyerek, hatta can atarak, bu illüzyonu sürdürmeye devam etmesinin nedenini anlamak o kadar kolay değildir. Kısmen bu durumun izahı, doğa bilimleri ile sosyal araştırmaların gayelerinin ve fiziki dünyayla sosyal dünyanın farklılıklarının yanlış anlaşılmasında aranmalıdır. Fakat mesele bununla sınırlı değildir. Yeni teknolojiler, teknikler ve Galileo, Newton ve Bacon gibilerinin ruhları doğa bilimlerinin temelini oluştururken aynı zamanda fiziki dünyaya dair önceki anlatımların, örneğin Yaratılışın itibarını sarstılar. Bu tarz anlatımların bir sahadaki gerçekliğini sorgulamak suretiyle kutsal metinlere olan inanç yapısının altını kazdılar ve nihayetinde birçok insanın *ahlaki otorite* gördüğü kaynakları ortadan kaldırdılar. Kutsal yönünü yitirmiş dünyanın o günden bu yana alternatif ahlaki otorite kaynağı aradığını söylemek abartılı bir ifade olmaz sanırım. Bildiğim kadarıyla Rönesans'taki ya da yakın zamanlardaki hiçbir sorumlu bilim adamı, doğa bilimleri metotlarının veya keşiflerinin bize ne yapmamız gerektiğini söylüyor olduğunu iddia etmemiştir. Bilim bize kimin şeytan, kimin melek, kimin iyi, kimin kötü

olduğunu anlayacağımız bir yöntem sunmaz. Doğrusu doğa bilimlerinin prensipleri, çalışılmakta olan şeye karşı nesnel bir tutum takınılması zorunluluğuyla birlikte, bilim adamlarını ahlaki yargılarından ve iddialarından kurtulmaya zorlamaktadır. Bilim adamları ahlaki sorular üzerine, neyin iyi neyin kötü olduğu üzerine konuştukları zaman geri kalan bizler gibi konuşmaktadırlar - tehlike altındaki bir gezegende yaşayan endişeli insanlar gibi, sizler kadar mücadele etmek zorunda olan bilinçli insanlar gibi veya bilim adamlarının ahlaki yargılarına dair nihai otoritenin nerede olduğunu cevaplamaya çalışan benim gibi. Bu, daha güçlü bir ahlaki otoriteye özlem duyan meyus dinleyicilerin dünyasıdır ve bu dünya bilim adamlarından konuşanın bilim olduğunu söylemelerini istemektedir. Fakat bilim adamları bunu gerçekleştiremezler.

Sosyal "bilimcilerimiz" başından beri vicdan karşısında daha az hassastırlar veya bilim görüşlerinde daha özensizdirler ya da muhtemelen, yöntemlerinin cevaplayabildiği fakat kendilerinin cevaplayamadığı sorular karşısında daha bir şaşkına dönmüş durumdadırlar. Sosyal "bilimciler", "buluşlarının" ve doğru bir şekilde nasıl davranmamız gerektiği hususunda bizi yönlendiren güç olan yöntemlerinin sorumluluğunu yüklenme noktasında çok da titiz değillerdir. Bu yüzden "sosyal bilimciler" televizyon ekranlarında sıkça görünürler, bu yüzden en çok satan kitaplar listesinde sıkça karşımıza çıkarlar ve bu yüzden onları sıkça havaalanlarındaki kitap stantlarının "self-help" bölümlerinde görürüz. Bazı insanların bazen nasıl davrandıklarını bize anlattıkları için değil, nasıl davranmamız gerektiğini söylüyor oldukları için; uzun süre yaşamış, birçok acıyı tecrübe etmiş veya bazı meseleleri derinlemesine düşünen ve muhakeme eden hemcinslerimiz olarak bizlerle konuştukları için değil, konuşanın kendileri değil de ortaya koydukları veriler, yöntemleri ve uğraştıkları bilim olduğuna dair var olan illüzyona rıza gösterdikleri için.

Sosyal "bilimcileri" memnuniyetle karşılarız zira ahlaki kararlarımızı ve davranışlarımızı haklı göstermek için bizler gibi fanilere ait zayıf ve sakat yargıların dışında bir kaynak aramak gerekliliği duyarız. Ahlaki olmayan vahşi güç dışında, yöntemlerin otoritesi hariç pek bir şey yoktur.

Bilimcilik derken bunu kastediyorum. Bu, yalnızca sayıların söyleyecek bir şeyi olmamasına rağmen soruların ölçülmesi gibi tekniklerin yanlış uygulaması değildir; yalnızca insani tecrübenin maddi ve sosyal alanlarının karıştırılması değildir; yalnızca sosyal araştırmacıların doğa bilimlerinin amaçlarını ve yöntemlerini insanın dünyasına taşıma iddiaları değildir. Bilimcilik bunların hepsidir, fakat bunlardan çok daha fazlasıdır. Bilimcilik ümitsiz ümit ve dilektir ve nihai olarak bizlere, "bilim" olarak adlandırdığımız standart yöntemler kümesinin kusursuz bir ahlaki otorite sağlayacağına dair asılsız düşünceyi sunmaktadır ve "Hayat nedir, ne zaman ve niçin yaşanır?" "Neden ölüm ve şer var?" "Neyin yapılması doğru, neyin yapılması yanlıştır?" "İyi ve kötü akıbet nedir?" "Nasıl düşünmeli, nasıl hissetmeli ve nasıl davranmalıyız?" gibi sorulara insanüstü bir temel sağlama iddiasındadır. Kişisel seviyede Bilimciliğe, Başkan Reagan'ın, kişisel olarak kürtajın yanlış olduğuna inandığını fakat ceninin yaşama ne zaman başladığına bırakalım da bilim karar versin demesini örnek verebiliriz. Kültürel seviyede Bilimciliğe, gazetelerin "bilim" sayfalarında çürütülen bilimsel gerçeklerden bahsedilmesine, bilim adamlarının itiraz etmemesini; herkesin bilinçli veya değil, bir şekilde bu tarz bir illüzyonu sürdürmesini örnek gösterebiliriz. Bilim bize bir kalbin ne zaman atmaya başladığını veya hareketin ne zaman başladığını söyleyebilir veya farklı dış gebelik sürelerine sahip bebeklerin yaşama oranını söyleyebilir. Fakat "hayatın" veya insani durumun veya kişiliğin "doğru" bir tanımını yapma hususunda bilim, sizden veya benden daha fazla otoriteye sahip değildir. Soysal araştırma, meşru otorite olarak kabul edilen

şeyin varlığı durumunda bazı insanların nasıl davrandığını bize söyleyebilir. Fakat bir otoritenin ne zaman "meşru" olduğunu ve ne zaman olmadığını veya nasıl karar vermemiz gerektiğini veya itaat etmenin ne zaman doğru ne zaman yanlış olduğunu söyleyemez. Bu tarz soruların cevabını bilimden beklemek veya cevaplarına itiraz etmeden kabul etmek bilimciliktir. Ve bu Teknopoli'nin muhteşem illüzyonudur.

Hayatının sonlarına doğru Sigmund Freud, *The Future of an Illusion* (Bir illüzyonun Geleceği) olarak adlandırdığı şeyi kendi kendisiyle tartışmıştır. İllüzyon derken kastettiği, doğaüstü ve insanüstü bir varlık, bilgi ve otorite kaynağına olan inançtır: Tanrı'ya iman. Freud'un tartıştığı soru Tanrı'nın var olup olmadığı değildi, onun tartıştığı, acaba insanlık Tanrı fikri olmadan yaşamına devam edebilir miydi - veya daha doğrusu insanlık bu fikir olmadan psikolojik, kültürel ve ahlaki açılardan daha mı iyiye gidecekti? Freud bu konudaki şüphelerini mümkün olan en yüksek sesle dile getirir, fakat nihayetinde Freud'un mantığı (veya mantığa olan inancı) "kazanır": İnsanlık daha iyiye de gidebilir daha kötüye de, fakat bunu Tanrı fikri olmadan yapmalıdır. Freud, kendi çalışmasının bir başka illüzyonun özünü oluşturduğunu göremedi: Doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin yöntemlerinin insan davranışlarının "asli" hakikatini ortaya çıkardığı ve tarafsız bilim adamları vasıtasıyla ampirik bir ahlaki otorite kaynağı sağladığı illüzyonu. Eğer Freud, nihai otorite imgesinin tuhaf dönüşümünü önceden görebilseydi tartışmasının merkezini teşkil eden soruyu değiştirirdi. Fakat bunu başaramadı. Bu değişikliği ben yapacağım, bir cevap bulmak için değil, fakat yeni bir tartışma başlatma ümidiyle: Tanrı fikrinden, Bilimcilik illüzyonundan ve ahlaki otoriteye ait nihai bir kaynak adına bir illüzyon ve ümidin olmamasından hangisinin insani çıkarlara hizmet etmesi daha muhtemeldir ve Teknopoli Çağı'nda hangisi daha zararlıdır?

10
Büyük Sembol Seli

Muhtemelen, yakın bir gelecekte, televizyon reklâmları hazırlayan bir reklâmcı California şarapları için şuna benzer bir şeyler tasarlayabilir: Hz. İsa çölde yalnız başına oturmaktadır. Arkasında, yapraklarını esen hafif rüzgârın dalgalandırdığı görkemli palmiyeler yer almaktadır. Ortadoğu müziğinin tatlı nağmeleri havayı kucaklamaktadır. Hz. İsa elinde tutmakta olduğu bir şişe şaraba arzulu bir şekilde bakmaktadır. Hz. İsa kameraya dönerek şöyle der: "Cana'*da suyu şaraba dönüştürdüğümde elde ettiğim şey buydu. Hemen şimdi deneyin. Birer mümin olacaksınız."

Eğer böyle bir reklâmın imkânsız olduğunu düşünüyorsanız şuna bakın: Hebrew National Sosisleri için hazırlanmış, sıkça karşılaştığımız bir reklâm vardır. Reklâmda her zamanki kırmızı, beyaz ve mavi takımını giymiş şık bir Sam Amca boy göstermektedir. Sam Amca yerli yerinde

---

* Bugünkü İsrail toprakları üzerinde yer alan antik bir yerleşim merkezi. Hıristiyan inancına göre Hz. İsa bir düğün sırasında suyu şaraba dönüştürmek suretiyle ilk mucizesini burada gerçekleştirmiştir. (ç.n.)

mimikler sergilerken, arka ses, Hebrew National tarafından üretilen lezzetli ve sağlıklı sosisleri anlatmaktadır. Reklâmın sonlarına doğru arka ses, Hebrew National tarafından üretilen sosislerin federal standartların üzerinde olduğunu vurgular. Peki neden? Çünkü - kamera gökyüzüne doğru çevrilirken arka ses - "Yüksek Bir Otoriteye hesap vermek zorundayız." demektedir.

Hangisinin (şarap satmak için kullanılan İsa veya sosis satmak için kullanılan Tanrı) daha inanılmaz olduğunun kararını okuyucuya bırakıyorum. Hangisini seçerseniz seçin şunu hesaba katın ki her iki reklâm da sadece küfür değildir. Daha kötüsüdür. Her şeyin ötesinde küfür bir sembolün gücüne ödenebilecek en yüksek vergilerden biridir. Kâfir, sembolleri bir putperest kadar ciddiye alır, bu yüzden 1991'de Birleşik Devletler Başkanı bir anayasal değişiklikle bayrağa karşı işlenen saygısızlığı suç olarak kabul ettirmek istemişti.

Burada mevzu ettiğimiz mesele küfür değil değersizleştirmedir (trivialization) ki buna karşı bir yasa olamaz. Teknopoli'de, önemli kültürel sembollerin değersizleştirilmesi işi reklâmlar sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bunun sebebi Amerika'nın aç gözlülüğü değil diğer tüm muhabbetlere engel olan, teknolojiye karşı duyulan tapınırcasına sevgidir. Bu nedenle geleneksel dini ve milli bağlamlardan anlamını alan semboller en kısa sürede güçsüz düşürülmelidir. Bir tanrının yüceliği diğer bir tanrının alçalmasını gerektirir. "Benden başka ilahlar edinmeyin." buyruğu Yehova için geçerli olduğu gibi "teknolojik tanrı" için de geçerlidir.

Geleneksel sembollerin değersizleştirilmesini sağlayan, içice geçmiş iki sebep vardır. Birincisi, toplum eleştirmeni Jay Rosen'ın da açıkça ifade ettiği gibi, her ne kadar semboller, özellikle de imajlar durmadan tekrar edilebilir olsalar da tükenmez değillerdir. İkincisi, bir sembol ne kadar çok kullanılırsa gücü o derece az olur. Danie Boorstin bu hususu

otuz yıl önce basılmış ve klasik olmuş *The Image* isimli kitabında vurgulamaktadır.[1] Boorstin, kitabında, görsel imajların kolaylıkla yeniden üretimini mümkün kılan "grafik devrimi"nin 19. yüzyıldaki başlangıcından bahsetmektedir ki bu sayede yığınların, kendi kültürlerinin sembollerine ve ikonlarına sürekli bir şekilde ulaşması sağlanmıştır. Baskı, taşbaskı, fotoğraf ve daha sonra sinema ve televizyon sayesinde dini ve milli semboller, sıradan şeyler haline geldi ve bu, hor görmeye olmasa da ilgisizliğe yol açtı. Dini imajların duygusal etkisinin her zaman aynı olduğuna ve olacağına inananlara cevap nevinden Boorstin grafik devrimi öncesi birçok insanın imajları nispeten daha az görüyor olduklarını hatırlatmaktadır. Örneğin, Hz. İsa veya Hz. Meryem tabloları kilise dışında nadiren görülürdü. Büyük halk kahramanlarının tabloları yalnızca zengin insanların evlerinde ve hükümet binalarında görülebilirdi. Kitaplarda da imajlar mevcuttu fakat kitaplar pahalıydı ve zamanlarının çoğunu raflarda geçirirlerdi. İmajlar yaşadığımız çevrenin göze çarpan bir parçası değildi ve nadir oluşları, özel güçlerine katkıda bulunurdu. Bourton'a göre, ulaşılabilirlik oranı değişince zorunlu olarak imajlarla karşılaşma tecrübesi de değişti; yani imajların önemi azaldı. Bir resmin bin kelimeye değer olduğu söylenmektedir. Fakat bin resmin, özellikle aynı şeye ait bin resmin, hiçbir değeri yoktur.

Boorstin ve Rosen dikkatlerimizi gayet tanıdık bir psikolojik prensibe çekmektedirler. Bunu (eğer henüz denemediyseniz) herhangi bir kelimeyi, hatta önemli bir tanesini, tekrar be tekrar telaffuz ederek kendi kendinize de ispatlayabilirsiniz. Er geç bu kelimenin anlamsız bir sese dönüştüğünü, tekrarlamanın kelimenin sembolik değerini giderdiğini göreceksiniz. Orduya hizmet eden veya okul yurtlarında zaman geçiren her

1. Boorstin'in kitabı bazı yönlerden modası geçmiş olsa da, imaj toplumunun etkilerine erken bir vakitte dikkatleri çekmesi hasebiyle önemlidir.

erkek bu durumu müstehcen sayılan kelimelerle (özellikle benim burada telaffuz etmek istemediğim o çok ünlü, dört harfli kelimeyle) tecrübe etmiştir. Kullanmamanız gereken ve normal şartlar altında insanları mahcup eden ve şaşırtan kelimeleri sıkça kullanacak olursanız, insanları dehşete düşürme, mahcup etme ve özel bir ruh haline büründürme güçlerinden yoksun bırakırsınız. Birer ses haline gelirler, sembol değil.

Ayrıca, sembollerin anlamsızlığına yolculuk, yalnızca sıkça kullanımın değil aynı zamanda gelişigüzel bağlamlarda kullanmanın da bir işlevidir. Müstehcenlik, sözgelimi kızgınlık, iğrenme veya nefret açığa çıkaran durumlar için saklandığında vazifesini en iyi şekilde yapmaktadır. Duygusal bağlamın ne olduğuna bakılmasızın cümledeki her üç kelimeden birinin başına sıfat olarak müstehcen bir kelime getirdiğiniz takdirde müstehcenlik sihirli etkilerini ve hatta tüm anlamını yitirecektir. Bu, Başkanlar Günü'nde iç çamaşır satmak için Abraham Lincoln veya George Washington'un imajının kullanılması veya Martin Luther King'in doğum günü kutlamalarının mobilya mağazalarındaki indirim için fırsat bilinmesiyle aynı şeydir. Bu, Sam Amca'nın, Tanrı'nın veya Hz. İsa'nın bayağı bir amaç uğruna dünyevi yaşamımızın bir parçası haline getirilmesidir.

Bazen, kutsal ve önemli sembollerin Amerikalılarca gelişigüzel kullanımının yerinde bir saygısızlık olduğu iddia edilmektedir. Bu görüşe göre saygısızlık, aşırı ve suni dindarlığa karşı bir panzehirdir ve özellikle dindarlığın politik bir silah olarak kullanıldığı durumlarda gereklidir. Ayrıca denebilir ki, saygısızlık (küfür değil) putperestliğe karşı nihai cevaptır, bu yüzden birçok kültür tiyatroda, şakalarda, şarkılarda, siyasi retorikte, hatta tatil günlerinde saygısızlığı dışa vuracak araçlar geliştirmiştir. Örneğin, Yahudiler, Purim'i[2], dindarlığın kendisine gülebilecekleri bir gün olarak kullanmaktadırlar.

---

2. Purim: Yahudilere ait bir festival. (ç.n.)

Fakat geleneksel sembollerin ticari istismarında, bağnazlığın bir sapkınlık olduğu hissini veren bir yön yoktur. İş dünyası bunun için aşırı ciddi bir yerdir ve tüketim fikrine (ki bu fikir hiçbir zaman gülünecek bir şey muamelesi görmemiştir) hizmet ettiği sürece iş dünyasının kutsala hiçbir itirazı yoktur. Sam Amca, bayrak, Amerikan Kartalı, başkanların portreleri gibi sembollerin kullanılması, Hürriyet Sigorta, Özgürlük Şanzıman Tamiri, Lincoln Yatırım gibi isimlerin verilmesi, iş dünyasının bize sunduğu saygısızlık örnekleri değildir. Bu sadece, Teknopoli'de dünyevi ve kutsal ayrımının yersizliğini ilan etmektedir.

Alışılagelmiş bir kapitalizm eleştirisi yapmak için burada bulunmuyorum. Kelimelerin ve ikonların önemine saygı duyan ve bunların saçma sapan bağlamlarda kullanımına izin vermeyen bir piyasa ekonomisi tamamen mümkündür. Haddi zatında Amerika'daki büyük endüstriyel gelişme sırasında (kabaca 1830'dan 19. yüzyıl sonlarına kadar) reklâmcılık, ekonomide esaslı bir rol oynamadı. O zaman var olan reklâmcılık, önemli kültürel sembolleri istismar etmeden, açık bir dil kullandı. Yirminci yüzyıl başlarına kadar "reklâm endüstrisi" diye bir şey yoktu, buna zemin hazırlayan da, dergilerin daha düşük maliyetlerle postalanması ayrıcalığını tanıyan 3 Mart 1879 tarihli Posta Hareketi oldu. Böylece dergiler, ulusal reklâmcılık için mevcut en iyi kanal haline geldiler ve işadamları, şirketlerinin isimlerini ticari üstünlüğün sembolleri haline getirmek için ellerine geçen fırsatı değerlendirdiler. George Eastman 1888 senesinde portatif fotoğraf makinesini icat ettiğinde dergilere reklâm vermek için 25.000 dolar harcadı. 1895'de artık "Kodak" ve "fotoğraf makinesi" eşanlamlı iki kelimeydi, kısmen şimdi olduğu gibi. Royal Kabartma Tozları, Baker Çikolataları, Ivory Sabunları ve Gilette gibi şirketler ürünlerinin reklâmını dergilerde yapmak suretiyle ulusal pazara açıldılar. Hatta dergiler de kendi reklâmlarını dergilerde yaparak ulusal pazara açıldı-

lar. En göze çarpan örnek *Ladies' Home Journal* dergisidir. Derginin editörü olan Cyrus H. K. Curtis 1883 ila 1888 senelerinde dergisinin diğer dergilerde reklâmı için yarım milyon dolar harcamıştır. 1909 senesine gelindiğinde *Ladies' Home Journal* bir milyondan çok okuyucuya sahip bir dergiydi.

Curtis'in reklâmcılık hususundaki coşkusuna rağmen dergilerle reklâmcılığı birleştiren en önemli figür Frank Munsey'dir. Munsey ölümünün akabinde William Allen White tarafından şu sözlerle anılmıştı: "Frank Munsey zamanının gazeteciliğine bir kasabın yeteneğini, bir sarrafın ahlâkını ve bir girişimcinin üslubunu kazandırmıştır. O ve onun gibiler bir zamanlar asil olan bir mesleğin güvenilirlik oranını % 8'lere çekmeye muvaffak oldular. Huzur içinde yatabilecek mi?" Hain Munsey'in günahı neydi? Munsey iki keşifte bulunmuştu. Birincisi, bir dergiyi maliyetinden çok daha ucuza satmak suretiyle çok daha fazla okuyucuya ulaşılabilirdi; ikinci olarak da, daha fazla okura ulaşmak daha yüksek reklâmları cazip hale getirir ve böylece büyük kârlar elde edilebilirdi. Munsey, Ekim 1893'de *New York Sun*'da bir ilan verdi ve *Munsey's Magazine*'in fiyatını 25 sentten 10 sente ve yıllık abonelik ücretinin 3 dolardan 1 dolara düşürüldüğü duyurdu. 10 sentlik ilk sayı 40.000 okuyucuya ulaşırken, dört ay içinde bu sayı 200.000 oldu ve iki ay sonra da 500.000.

Bununla birlikte Munsey bir başka buluştan dolayı suçlanamaz ki bu buluşu rahatlıkla Procter and Gamble'a atfedebiliriz: En etkili reklâmcılık irrasyonel olanıdır. İrrasyonel kelimesini elbette deli anlamında kullanmıyorum. Demek istediğim, ürünlerin en iyi şekilde, dilin ve resimlerin büyülü ve şiirsel güçlerini sömürerek satılabileceğidir. 1892'de Procter and Gamble, halktan Ivory Sabunları için kafiyeli dizeler üretmesini istedi. Dört yıl sonra H-O, ilk kez olmak üzere, yüksek bir iskemlede oturmuş, önünde bir kâse H-O mısır gevreği bulunan, elinde kaşığı, neşe-

li bir bebek resmi kullandı. Yüzyılın başlarında artık reklâmcılar ticari ürünlerin ve fikirlerin tanıtımında en iyi aracın akıl olduğunu kabul etmiyordu. Reklâmcılık bir parça derin psikoloji ve bir parça da estetik teori halini aldı. Bu süreç içerisinde kapitalist ideolojinin temel prensiplerinden biri reddedildi; şöyle ki, üretici ve tüketici rasyonel bir ilişki içindedirler; tüketici ürünün kalitesini dikkatle gözden geçirerek ve kendi kişisel çıkarlarını gözeterek kararlar almaktadır. Bu, en azından, Adam Smith'in aklında olan şeydi. Fakat bugün, örneğin, televizyon reklâmları nadiren ürünün özellikleri hakkındadır. Televizyon reklâmlarının ilgili olduğu şey tüketicinin özelliğidir. Film yıldızları ve ünlü sporcular, sakin göller ve maço av gezileri, zarif yemekler ve romantik anlar, piknik için arabalarının bagajını dolduran bir aileye ait görüntüler - bunlar satışa sunulan ürünler hakkında bize hiçbir şey söylemiyor. Fakat bunları satın alacakların korkuları, fantezileri ve düşleri hakkında her şeyi anlatıyor. Reklâmcının bilmesi gereken şey ürün hakkında neyin doğru olduğu değil tüketiciyle ilgili neyin yanlış olduğudur. Ve böylece ticari masraflar dengesi ürün araştırmasından pazar araştırmasına doğru kaymaktadır, yani ticari girişim değerli mallar üretmekten vazgeçip tüketicileri değerli hissettirmeye yönelmektedir. Ticaret işi sahte-terapi halini alır; tüketici psiko-drama sayesinde endişeleri giderilen bir hastadır.

Başka bir ifadeyle, Teknopoli'nin merkezine yakın bir yer, ticari çıkarlarını artırma adına mevcut tüm sembolleri kullanma ruhsatına sahip bir endüstridir ve tüketicilerin ruhlarını tüketmektedir. Çok değişik tahminlerde bulunulabilir fakat ılımlı bir tahminle altmış beş yaşına gelmiş ortalama bir Amerikalı yaklaşık iki milyon televizyon reklâmı görmüştür. Eğer bu sayıya radyo reklâmlarını, gazete ve dergi ilanlarını ve duvar ilanlarını dâhil edecek olursak, sembollerin aşırılığının ve sembol selinin boyutlarının tarihte eşine rastlanmamış oranda olduğunu görürüz. Elbette

tüm imajlar ve kelimeler önemli ve kutsal bağlamlardan çalınmış değildir ve şu da kabul edilmelidir ki Hz. İsa'nın şarap satmak için kullanılması şu an için tahayyül edilmemektedir. Öte yandan, Hz. İsa'nın doğum günü, Hıristiyanlığa ait semboller repertuarının nerdeyse tamamını tüketecek bir alışveriş fırsatı olarak kullanılmaktadır. Sınırlamalar o kadar az ki bu durumu, teknolojik ilerlemeye sınırsız egemenlik tanıyan ve geleneğin çözülmesine karşı kayıtsız kalan bir ideoloji tarafından onaylanmış bir tür kültürel tecavüz olarak adlandırabiliriz. Meseleyi bu şekilde ele alarak reklâmcılığın büyük sembol selinin sebebi olmadığını söylemek istiyorum. Bu tarz bir kültürel suiistimal, bunu mümkün kılacak teknolojiler ve cazip kılacak bir dünya görüşü olmaksızın ortaya çıkamazdı. Kurumsal yapı olarak bu durum Amerika'da ortaya çıkmıştır ve reklâmcılık, geleneği talepleri karşısında bir engel olarak gören dünya görüşünün bir belirtisidir. Elbette, sembollere saygı kriteri olmaksızın gelenek faal bir mana ifade edemez. Haddi zatında gelenek, sembollerin otoritesinin kabulünden ve bu sembolleri ortaya çıkaran anlatıların uygunluğundan başka bir şey değildir. Sembollerin erozyona uğramasını takiben anlatılar ortadan kaybolur ki bu Teknopoli'nin gücünün yıkıcı sonuçlarından biridir.

Örnek olarak eğitim sahasını ele alabiliriz. Teknopoli'de gençlerin eğitimini geliştirmek için "eğitim teknolojileri" adını verdiğimiz şeyleri geliştiririz. Bir zamanlar sınıflara televizyon konulmasının gerekli olduğunu düşündüğümüz gibi şimdilerde de sınıflara bilgisayar koymanın gerekli olduğunu düşünüyoruz. "Bunu neden yapmalıyız?" sorusuna verdiğimiz cevap ise: "Öğrenmeyi daha verimli ve daha ilginç kılmak için" oluyor. Bu tarz bir cevap tamamen kâfi kabul edilmekte zira Teknopoli'de verimlilik ve ilgi, gerekçeye ihtiyaç duymamaktadır. Bu nedenle bu cevabın "Öğrenme ne içindir?" sorusuna hitap etmediğini genelde fark etmiyoruz. "Verimlilik ve ilgi" teknik bir cevaptır, araçlarla alakalı bir ce-

vaptır, amaçlarla alakalı değil ve eğitim felsefesi üzerine düşünmeye bir yol açmamaktadır. Doğrusu "neden" yerine "nasıl" sorusuyla başlayarak böyle bir yolu tıkamaktadır. Öğrenmenin ne için olduğuyla ilgilenmeyen bir eğitim felsefesinin (tanım gereği) olamayacağını söylemeye sanırım gerek yok. Konfüçyüs, Plato, Quintilian, Cicero, Comenius, Erasmus, Locke, Rousseau, Jefferson, Russell, Montessori, Whitehead ve Dewey - hepsi eğitim vasıtasıyla geliştirilmesi gereken birtakım aşkın, politik, manevi veya sosyal ideallerin olduğuna inanmışlardı. Konfüçyüs "Yol"un öğretilmesi gerektiğini savundu, zira sosyal düzenin varlığının sağlanmasını gelenekten bekliyordu. İlk sistematik faşistimiz olan Plato, eğitimden, filozof krallar yetiştirmesini istiyordu. Cicero, eğitimin öğrencileri tiranlıktan kurtarması gerektiğini iddia etmişti. Jefferson, eğitimin amacının gençlere özgürlüklerini nasıl muhafaza edeceklerini öğretmek olduğunu düşünüyordu. Rousseau, eğitimden, gençleri kötü ve keyfi sosyal düzenlerin gayri tabii sınırlamalarından kurtarmasını istiyordu. Ve John Dewey'in gayeleri arasında, sürekli değişimin ve kafa karıştırıcı belirsizliklerin hâkim olduğu bir dünyada, kesinlikten yoksun olan öğrencilere yardım etmek vardı.

Tüm bu insanların eğitimi savunma sebeplerinden bazılarını bilmekle ancak ne demek istediklerini kavrayabiliriz. Fakat bu sebepleri anlamak için aynı zamanda bu insanların dünya görüşlerini yönlendiren anlatıları da anlamalıyız. Anlatılar derken, geçmişe anlam kazandıran, zamanımızı açıklayan ve geleceğe ışık tutan bir insanlık tarihi öyküsünü kastediyorum. Bu öyküye ait ilkeler, kültürün, kendi kurumlarını düzenlemesine, idealler ortaya koymasına ve eylemleri için otorite kaynağı edinmesine yardımcı olmaktadır. Tekrara düşme pahasına, şunu bir defa daha ifade etmeliyim ki dünyanın en büyük anlatılarının kaynağı din ola gelmiştir; İncil'de veya Bhagavad-Gita'da veya Kuran'da olduğu gibi.

Merkezinde kapsamlı dinsel bir anlatının bulunmadığı bir kültürün çökeceğine inananlar bulunmaktadır; büyük tarihçi Arnold Toynbee de bu insanlardan biridir. Belki de. Elbette başka kaynaklar (mitoloji, politika, felsefe, bilim) da mevcuttur fakat şurası kesin ki aşkın bir kaynağa veya güce ait anlatılar olmaksızın hiçbir kültür gelişemez.

Bu, böyle bir anlatının tek başına varlığının kültürün istikrarını ve gücünü temin ettiği manasına gelmez. Yıkıcı anlatılar da mevcuttur. Anlatılar anlam kazandırır fakat zorunlu olarak süreklilik kazandırmaz; örneğin Adolf Hitler tarafından 1930'larda Alman milletine sunulan hikâye gibi. Alman mitolojisinden ilham alarak ve antik ve ilkel sembolizmi yeniden diriltmek suretiyle Hitler, Ari ırk masalını ortaya attı ve bu masal Almanları coşturdu, işçilere bir amaç kazandırdı, acıları dindirdi ve sarih idealler sağladı. Bu hikâye geçmişi yüceltiyor, anı izah ediyor ve bin yıl sürecek bir geleceği önceden haber veriyordu. Üçüncü Reich tam olarak on iki yıl hüküm sürdü.

Ari ırk anlatısının neden kalıcı olmadığıyla ilgileniyor değilim. Anlatmak istediğim şey, birtakım felaketlere yol açsa da kültürün anlatılara sahip olması gerektiğidir ve kültür bu anlatıları neredelerse orada bulacaktır. Bu meselenin alternatifi, anlamdan yoksun olarak yaşamaktır, hayatın kendisini tümden reddetmektir. Ayrıca şunu demek istiyorum ki; her anlatı, formunu ve duygusal yapısını, saygı ve sadakat, hatta bağlılık isteyen birtakım semboller vasıtasıyla elde eder. Örneğin Birleşik Devletler Anayasası'nın ufak bir kısmı yasal dokümandır. İngiltere gibi demokratik milletler yasal düzeni sağlamak ve özgürlükleri korumak adına yazılı anayasalara ihtiyaç duymazlar. Amerikan Anayasasının büyük oranda önemi, kökenimize dair anlatıya ait bir sembol olarak işlev görmesidir. Bu, İncil'deki yaratılış bahsinin politik eşitidir. Anayasayla alay etmek, onu boş vermek, görmezden gelmek Birleşik Devletler hikâyesi-

nin dünyaya ahlaki bir ışık olamadığını ilan etmektir. Özgürlük Anıtı, Amerika'nın, dünyanın dört bir yanından özgür olmayı arzulayan yığınların tabii yurdu olduğu hikâyesinin anahtar sembolüdür. Bu tarz hikâyelerin güçlerini yitirmesini elbette birçok sebebi vardır. Vaka bu kitap bu sebeplerden birini açıklamaya çalışmaktadır: Teknopoli'nin gelişimi daha eski ve daha anlamlı anlatılara nasıl galebe çaldı? Her halükarda, anlatıyı ifade eden, destekleyen ve dramatize eden sembollerin değersizleştirilmesi gerilemeyi beraberinde getirecektir. Sembol seli hikâyenin yok olmasının hem bir işareti hem de bir sebebidir.

Yukarıda bahsi geçen eğitimciler felsefelerini, saygı duydukları ve eğitimi meydana getirmesini istedikleri anlatının bir parçası olduğunu düşündükleri sembollerce zengin söylemler üzerine bina etmekteydiler. Şimdi şunu sorma zamanı: "Amerikan eğitimi şimdilerde hangi öyküyü anlatmak istemektedir?" Gelişmekte olan Teknopoli'deki bizler eğitimin ne için olduğuna inanmaktayız? Bu soruya verilen cevaplar hayal kırıcıdır ve cevaplardan bir tanesini, gençleri okulda tutmaya çabalayan herhangi bir reklâm filminden çıkarabiliriz. Bu reklâm filmi, eğitimin sebat eden öğrencilere iyi işler edinebilmeleri hususunda yardımcı olacağını ya ima edecektir ya da bunu açıkça belirtecektir. Durum bundan ibarettir. Aslında tam olarak değil. Ayrıca şöyle bir düşünce de mevcuttur: Bizler kendimizi ekonomik savaşta bir numara olmak adına Japonlarla ve Almanlarla mücadele edebilmek için eğitmekteyiz. Bu amaçlardan hiçbiri, en azından, kapsamlı veya ilham verici değildir. Bu öykülerin ikisi de Birleşik Devletler'in bir kültür değil yalnızca bir ekonomi (ki tükenmiş bir eğitim felsefesinin son sığınağıdır) olduğunu ileri sürmektedir. Şunu da eklemeliyim ki bu inanış açıkça Başkanın Görevleri Raporunda (*A Nation at Risk*) açıkça belirtilmektedir. Bu raporda eğitimin ekonomik politikanın ve daha başka küçük şeylerin bir enstrümanı olduğu fik-

rinin açık bir ifadesini bulacaksınız.

"Televizyon reklâmı testini" kullanarak eğitimcilerin daha anlamlı hikâyeler bulma noktasındaki umutsuzluklarını kavrayabiliriz. Ebeveynlerin okulları desteklemesi için tasarlanmış bir reklâm filminin nasıl cazip hale getirilebileceğini düşünelim. (Doğrusu reklâm filmini gençler için cazip hale getirmeli, zira gençler her ne olursa olsun okulun iyi bir yer olduğunu düşünmek istemezler.)

Eğer bu reklâm filmi, örneğin Jefferson veya John Dewey tarafından hazırlanmış olsaydı nasıl bir şey olurdu hayal edebiliyor musunuz? Reklâm filmi bize şunları söyleyebilirdi: "Çocuklarınız demokratik bir toplumun üyeleridir. Eğitimleri onlara mantıklı düşünme kapasitelerini saflaştırmak ve özgürlüklerini koruma isteklerini güçlendirmek suretiyle nasıl değerli yurttaşlar olacaklarını öğretecektir. Mesleklerine ve uzmanlık alanlarına gelince, bu konu (John Stuart Mill'in deyimiyle ki adının Jefferson'un veya Dewey'in amacı bağlamında anılmasından mutluluk duyacaktır) 'sonraki ve uygun bir zamanda' düşünülecektir." Artık bu söylenenlerin yaptırım gücü olduğuna inanan kimse var mı? Belki bazıları inanıyordur fakat ulusal programın temelini oluşturmaya yetecek kadar değil. Sanırım John Locke'un reklâm filmi daha az cazip olurdu. Locke bize şöyle seslenebilirdi: "Çocuklarınız okula devam etmelidir zira okulda bedenlerini akıllarının kölesi yapmayı öğrenecekler. İçgüdülerini kontrol etmeyi ve aklın varlığında nasıl tatmin ve hatta heyecan bulacaklarını öğrenecekler. Eğer bunu başaramazlarsa ne uygar ne de okuryazar olabilirler." Bu misyonu kaç kişi alkışlayacaktır? Bu sözleri kimler seslendirebilir - Barbara Bush? Lee Iacocca? Donald Trump? Hatta saygı değer Dr. Bill Cosby bile nadiren ikna edici olacaktır. Kahkahalar Maine'den Kaliforniya'ya kadar yankılanacaktır.

Son yıllarda bazıları tarafından eğitime kapsamlı bir amaç edindir-

mek için cesur adımlar atıldı. Örneğin E. D. Hirsch, Jr. *Cultural Literacy* (Kültürel Okuryazarlık) adlı kitabında okuryazarlığı, kültürümüzdeki eğitimli insanlar arasındaki iletişimin temeli olan kelimeleri, günleri, vecizeleri ve isimleri anlama ve kullanma kapasitesi olarak tanımlar. Bu amaçla o ve bazı meslektaşları, Amerika'daki kültürel okuryazarlar için zaruri olduğunu düşündükleri referansları içeren bir liste yayınladılar. Bu kitabın birinci baskısı (1997) Norman Mailer'ı içeriyordu fakat Philip Roth, Bernard Malamud, Arthur Miller veya Tennessee Willims'a rastlayamıyordunuz. Kitapta Ginger Rogers vardı ama Richard Rodgers, Carl Rogers, Buck Rogers veya Fred Rogers yoktu. Beyzbolda en iyi ikinci atıcı olan Babe Ruth'un ismi kitapta karşımıza çıkıyordu ama en iyi atıcı olan Hank Aaron'dan bahsedilmiyordu. Marx Kardeşler oradaydı ama Orson Welles, Frank Capra, John Ford veya Steven Spielberg yoktu. Rochester, New York listedeydi. Fakat en eski şehirlerimizden biri olan Trenton, New Jersey listede değildi. Hirsch, Bulge Savaşı'nı listeye dahil etmişti; ki 1944'-de bu savaşa katılmış olan kardeşim bu durumdan hoşnuttu. Fakat 1942'-de Coral Denizi Savaşı'nda vefat eden dayım bu savaşın listeye alınmamasına içerlerdi sanırım.

Eksiklikleri gidermek için Hirsch listeyi genişletmek zorundaydı ve böylece artık bir *Cultural Literacy Encyclopedia* (Kültürel Okuryazarlık Ansiklopedisi) sahibi olduk. Hirsch'in bir noktaya kadar listesini genişletmeye devam edeceğinden emin olabiliriz ki o noktaya geldiğinde liste sadece "Bkz. *Encyclopedia Americana ve Webster's Third International*" yazan bir dipnottan ibaret olacak.

Elbette bu, öğrencilerin kendi kültürlerinin önemli referanslarına aşinalık kazandıkları bir eğitimin beklenen neticesidir. Hatta Rousseau (ki öğrencilerinden sadece tek bir kitabı, *Robinson Crusoe*, okumalarını istemiş olabilirdi, böylece vahşi dünyada hayatlarını nasıl devam ettire-

ceklerini öğrenirlerdi) muhtemelen öğrencilerinden zamanın eğitimli insanlarının muhabbetlerinin kazanan isimleri, deyişleri ve tarihleri "toplamalarını" bekleyebilirdi. Bununla birlikte Hirsch'in önerisi, Teknopoli'nin noksanlıklarını aksettiren iki sebepten ötürü ölü doğmuştur. Dördüncü bölümde, *İmkânsız Dünya*, tartışmış olduğum birinci sebep, teknoloji tarafından üretilen enformasyonun tutarlı bir eğitim programı içinde düzenlenemeyecek kadar çok uzun, çeşitli ve dinamik olmasıdır. Rochester'ı, New York'u, Sarah Bernardt'ı veya Babe Ruth'u müfredata nasıl dâhil edeceksiniz? Veya Marx Kardeşleri? Ginger Rogers nereye gider? Ders programına "Fred Astaire'ın Dans Partneri" başlığıyla mı dâhil edilmeli? Hirsch'in ansiklopedik listesi bir çözüm değil bilgi bombardımanı probleminin betimlenmesidir. Ve esasında bu neden ötürü tutarsızdır. Fakat aynı zamanda eğitime ait bir sonuçla eğitime ait bir amacın karıştırılmasına sebebiyet vermektedir. Hirsch "Eğitimli insan nedir?" sorusuna cevap bulmaya kalkıştı. "Eğitim ne içindir?" sorusunu cevapsız bıraktı. Genç insanlar örneğin basketbol oynarken nasıl faul atışı yapacaklarını öğreneceklerdir. Faul atışı yapabilmek iyi basketbolcu tarifinin bir parçasıdır. Fakat iyi basketbolcular bu amaçla basketbol oynamazlar. Çoğunlukla basketbol oynama arzusuna yol açan daha genel, daha derin ve daha anlamlı sebepler mevcuttur (kendini ortaya koymak, ailesini mutlu etmek, akranları tarafından kabul görmek gibi.) "Başarılı olmak için ne yapmalı?" sorusuna ancak başarılı olmak için bir sebep bulduktan sonra cevap verilmelidir. Teknopoli'de bu oldukça zordur ve Hirsch kolaya kaçarak bu soruyu es geçmiştir.

Fakat Allan Bloom böyle yapmadı. *The Closing of the American Mind* adlı kitabında, Bloom, akademiyi ciddi bir şekilde eleştirmek suretiyle bu soruyla yüzleşmektedir. Amerikalı çoğu profesörün soğukkanlılığını yitirdiğinden şikâyet etmektedir. Profesörler, öğrencilerine doğru

düşüncenin ve uygun davranışın ne olduğu düşüncesini veremeyen, ahlaki relativistler haline gelmişlerdir. Dahası profesörler aynı zamanda entelektüel relativistlerdir, kendi kültürlerini savunmayı reddetmektedirler ve artık en iyisi olduğuna inanılan ve en iyisi olduğu söylenen şeyleri ne muhafaza etmemekte ve ne de aktarmaktadırlar.

Bloom'un çözümü Batı düşüncesinin temellerine inmekti. Öğrencilerin Ginger Rogers'ın ve Groucoho Marx'ın kim olduğunu bilip bilmedikleriyle ilgilenmiyordu. Bloom bizlerden öğrencilerimize Plato, Aristo, Cicero, Saint Augustine ve diğer büyük düşünürlerin önemli etik ve epistemolojik sorular karşısında neler söylediğini öğretmemizi istemektedir. Başyapıtlara aşinalık kazanmak suretiyle öğrencilerin, hayatlarına anlam ve nitelik kazandıracak bir ahlaki ve entelektüel temel edineceklerine inanmaktadır. Bunda özellikle orijinal bir yan olmasa da Bloom ciddi bir eğitim felsefecisidir. Yani Hirsch'in aksine Bloom Teknopoli'nin muhalefet edilmesi gereken kötü niyetli bir güç olduğunu kavrayan bir ahlakçıdır. Fakat çok fazla taraftar edinememiştir.

Bloom'un düşüncesine karşı çıkanlar birçok argüman ortaya atmışlardır. Birincisi, eğitim için bu tarz bir amacın elitist olduğudur: Öğrenci kitlesi, Batı medeniyetine ait anlatıyı ilham verici bulmayacaktır, bu anlatıyı idrak edemeyecek kadar tarihe yabancılaşmışlardır ve bu nedenle "en iyisi olduğu düşünülen ve söylenen şeyler" ile hayatlarına anlam verme çabaları arasında bağ kurmakta zorluk çekeceklerdir. İkinci argüman "sol" tabir edilen bakış açısının bir ürünüdür ve daha da moral bozucudur. Bir anlamda elitizmle neyin ifade edildiğinin tanımını yapmaktadır. Bu bakış açısına göre "Batı medeniyetinin anlatısı" tarafgir, önyargılı ve hatta zalimane bir anlatıdır. Batı medeniyetinin anlatısı siyahların, Amerikan yerlilerinin, Latin Amerikalıların, kadınların, homoseksüellerin; yani kabaca beyaz, heteroseksüel, Yahudi, Hıristiyan ve erkek olan-

ların haricindekilerin hikâyesi değildir. Bu iddia, ulusal bir kültürün (sayesinde yurttaşların kendilerini tanımladıkları ve anlam kazandıkları, düzenleyici bir gücün ve ilham verici sembollerin) var olduğunu veya olabileceğini yadsımaktadır. Eğer bu iddia doğruysa, ulusal sembollerimiz birleştiricilik gücünü yitirmiştir ve eğitim kabile meselesi haline dönüştürülmelidir. Tüm alt kültürler kendi anlatılarını bulmalı ve bunları eğitimin ahlaki temeli olarak kullanmalıdırlar.

Bu tartışmalardan oldukça uzak duranlar, elbette din eğitimcileridir. Katolik okullarındaki eğitimciler bir başka geleneksel görüşün (öğrenme yüce Tanrı içindir, özelde ise gençleri kilisenin ahlaki talimatlarına zihinsel olarak hazırlamak içindir) muhafazası için gayret göstermektedirler. Bu tarz bir amacın Teknopoli'de yerine getirilip getirilemeyeceği kuşkuludur ki birçok din eğitimcisi de bunu kabul edecektir.

Teknopoli'deki eğitim için bir amaç bulma çabasıyla ilgili kendi görüşlerimi bir sonraki bölüme saklayacağım. Fakat burada şunu belirtmeliyim ki bu çabanın kendisi ulusal, dini ve mitolojik semboller repertuarımızın ciddi bir biçimde etkisini yitirdiğini göstermektedir. Irving Howe şöyle demektedir: "Bir zamanlar hükmü ferman olan ve Batı entelektüel yaşamını, teolojilerden ideolojilere kaydıran (aynı zamanda biçimini bozan) dünya sistemlerinin büyük bir çöküş yaşadığı bir zamanda yaşıyoruz. Bu durum şüpheciliğe, bilinemezciliğe ve bazen nihilizme sebep olmaktadır. Bu ruh haliyle en geleneksel kafalar bile değerdeki farklılıkları ve farklı değerleri sorgulamaya başlarlar."[3]

Bu boşluğu, sınırsız ilerleme, mesuliyetsiz özgürlük ve maliyetsiz teknoloji vurgusuyla Teknopoli'nin anlatısı doldurur. Teknopoli ahlaki bir merkezden yoksundur. Merkeze verimliliği, kazancı, ekonomik gelişmeyi koyar. Teknolojik konfor aracılığıyla dünyada cenneti vaat eder. İstikrar ve

3. *The New Republic*, Şubat 18, 1991, s. 42.

düzen teklif eden tüm geleneksel anlatıları ve sembolleri bir kenara koyar ve bunun yerine hünerli bir yaşamdan, teknik uzmanlıktan ve tüketim zevkinden bahseder. Amacı devam eden Teknopoli için memurlar üretmektedir. Bloom'a şöyle cevap verir: "Batı medeniyeti hikâyesi yersizdir." Politik sola şöyle cevap verir: "Adı Teknopoli olan ve anahtar sembolü bilgisayar olan gerçekten ortak bir kültür mevcuttur." Hatta Hirsch'e bile cevap vermektedir: "Listede bazı maddeler vardır ki derinlemesine düşünüldüğünde ve ciddi bir şekilde ele alındığında teknolojik ilerlemeyle çatışacaktır."

Ulusal kültürü doğrulayacak hikâyeler saptamalarını eğitimcilerin kendisinden beklemenin adil olmadığını kabul ediyorum. Bu tarz hikâyeler eğitime bir dereceye kadar politik alandan gelmelidir. Eğer politika, sembolik açıdan fakir düşmüşse, öğretmenlerin eğitime nasıl etkili bir amaç kazandıracaklarını hayal etmek güçtür. Bu bölümü Körfez Savaşı'nın dördüncü haftasında kaleme alıyorum; savaşın başlangıcıyla ilgili retorik zihinlerdeki tazeliğini hala koruyor. Önce Başkan Amerikalıları 'hayat tarzları' için savaşmaya davet etti. Akabinde Dışişleri Bakanı işleri korumak için savaşma isteğinde bulundu. Nihayet (her zaman olduğu gibi son anda ve uygun zamanda) oradaki küçük "Hitler"in "apaçık saldırganlığına" karşı koyulması istendi. Burada savaşın gayri meşru olduğunu söylüyor değilim. Anlatmak istediğim şey Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte siyasi liderlerimizin hiç olmamış bir biçimde, ulusal ruhu ve kararlılık hissi uyandıracak canlı bir anlatı ve ona eşlik edecek semboller bulma çabası içerisinde olduklarıdır. Yurttaşların kendisi de bu çaba içerisindedirler. Önemli anlamlar içeren geleneksel sembollerin yitirilmesiyle birlikte bir sebebe olan sadakatlerini sembolize etme aracı olarak sarı şeritlere başvurmaktadırlar. Savaştan sonra sarı şeritler gözden kaybolacaklardır, fakat biz kimiz ve neyi temsil etmekteyiz soruları varlığını devam ettirecektir. Kullanılabilecek tek sembol olarak gelişmiş bir bilgisayar sistemi tarafından kullanılan F-15 savaş uçağının kalması mümkün olabilir mi?

11
Âşık Direniş Savaşçısı

Kültür eleştirisi sanatını icra edenlerin "Tarif ettiğiniz sorunların çözümü nedir?" sorusuyla karşı karşıya gelmeye katlanmaları gerekmektedir. Eleştirmenler hemen hiçbir zaman bu soruyu takdir etmezler çünkü birçok durumda sorunları tespit ediyor olmaktan bütünüyle hoşnutturlar ve bir fikir ortaya atma hususunda nadiren başarılıdırlar. Zaten bu yüzden eleştirmen olmuşlardır.

Fakat bu soru üç değişik biçimde varlığını muhafaza etmektedir. İlki, nazik ve istekli bir sorudur ve eleştirmenin çözümlerin ne olduğunu bildiği fakat bunları eserine dâhil etmeyi unuttuğu hissini uyandırır. İkincisi, tehditkâr ve önyargılıdır; eleştirmenin elinde bazı çözümler olsa da insanların canını sıkmaktan zevk alıyormuş izlenimi vermektedir. Üçüncüsü, arzulu ve cesaretlendirici bir sorudur ve ciddi problemler için her zaman bir çözüm olmadığının bilindiği fakat eğer eleştirmen ufak bir fikir verebilirse bu çabanın muhtemelen yapıcı sonuçlar doğurabileceği izlenimi uyandırmaktadır.

Bu sorulardan üçüncüsüne cevap vermek istiyorum. Bazı fikirlerimi sizinle paylaşmış bulunuyorum ve bu bölüm sonuç bölümü olacak. Bu bölümün sadeliği okuyucuya diğer birçok eleştirmen gibi benim de çözümler hususunda sorunlar hususunda olduğundan daha az donanımlı olduğum fikrini verecektir.

Kanaatimce, bir çözüm olduğu söylenemese de, gelişen bir Teknopoli'de yaşama sorununa verilecek makul bir cevap iki bölüme ayrılabilir: Kültürün ne yaptığına bakmasızın birey ne yapabilir? Ve bireylerin yaptıklarına bakmaksızın kültür ne yapabilir? Bireylerin yanıtı meselesiyle başlayacak olursak öncelikle şunu ifade etmeliyim ki beşinci bölümde alaya aldığım "uzmanlar" gibi "nasıl olmalı" listesi hazırlama niyetinde değilim. Hayatın nasıl yaşanması konusunda kimse uzman değildir. Bununla birlikte Talmudî[1] bir prensip önerebilirim ki bana göre kendilerini Amerikan Teknopoli'sinden korumaya çalışanlar için etkili bir rehber olacaktır. Yani: "Âşık direniş savaşçısı" olmaya çalışmalısınız. Bu Hillel'ın da dile getireceği bir öğretidir. Tefsiri ise şudur: "Âşık" kelimesiyle, çevrenizde gördüğünüz karışıklıklara, hatalara ve aptallıklara karşın, bir zamanlar Birleşik Devletleri dünyanın umudu yapan ve bunu tekrar gerçekleştirebilecek kadar canlı olan hikâyeleri ve sembolleri daima kalbinize yakın tutmalısınız demek istiyorum. Çinli öğrencilerin Tiananmen Meydanı'nda demokrasiye duydukları arzuyu ifade ederken tüm dünyanın gözleri önünde Özgürlük Heykeli'nin kartondan bir maketini kullanmış olmalarını hatırlamak bu konuda sizlere yardımcı olabilir. Karl Marx'ın heykeli, Eiffel Kulesi'nin veya Buckingham Sarayı'nın bir kopyası değil de Özgürlük Heykeli. Amerikalıların bu olaydan nasıl etkilendiklerini bilmemiz imkânsız. Fakat şöyle sorular sormaya mecburuz:

---

1. Talmud: Yahudi şeriat kitabı. (ç.n.)

Mevcut Amerikan ruhu, bir zamanlar ses getiren bir sembolün kullanımından hoşnut olduğunu (haykırmasa bile) mırıldanamayacak kadar cansız mıdır? Mevcut Amerikan ruhu, 1989'da Prag'da Thomas Jefferson'ın eserlerini yüksek sesle okuyan öğrencilerden etkilenmeyecek kadar Teknopoli'nin boşluğu tarafından meydana getirilmiş olan memnuniyetsizlik ve sinizm girdabında kaybolmuş durumda mıdır? Belki Amerikalılar unutmuş olabilir fakat Vietnam Savaşı sırasındaki muhalefet ve protestolar, hükümetin dış politikasının kamuoyu tarafından değiştirildiği tarihteki tek örnektir. Belki Amerikalılar unutmuş olabilir fakat kamu eğitimi fikrini icat eden ve bu fikirden hiç vazgeçmeyen Amerikalıların kendisidir. Ve herkesin malumudur ki her gün Amerika'ya birtakım mahrumiyetlerden kurtulmak adına göçmenler gelmektedir.

Hatırlanması Birleşik Devletler'e karşı sıcak duygular beslememize neden olacak yüzlerce şey vardır. Bunlardan biri de dünyanın merakla izlediği bir dizi deneydir. Bu deneylerden üç tanesi özel önem haizdir. Birincisine 18. yüzyılın sonlarına doğru girişilmişti ve bu deney şu soruyu sormaktaydı: Bir ulus, mümkün olan en yüksek derecede politik ve dini özgürlüklere müsaade edip aynı zamanda da bir tür kimliğe ve amaca sahip olabilir mi? 19. yüzyılın sonlarına doğru ise bir başka büyük deneye girişildi ve soru şuydu: Dünyanın dört bir yanından insanları içine alan bir ulus, bir tür uyuma ulaşabilir mi? Ve şimdilerde üçüncü deneye (Teknopoli deneyine) sıra geldi ve şu soru sorulmaktadır: Teknolojik düşünce dünyasının egemenliğine tamamen boyun eğen bir ulus, tarihini, özgünlüğünü ve insanlığını muhafaza edebilir mi?

Açıkçası bu soruya verilecek cevabın ilk iki soruya verilecek cevaplar kadar tatmin edici olacağını düşünmüyorum. Fakat Teknopoli'nin tehlikelerinin farkına varıldıysa ve bu tehlikelere karşı bir direnç mevcutsa eğer Birleşik Devletler'in, kibrine ve teknolojiye duyduğu şehvete rağ-

men devam edeceğini ummak için bir neden var demektir. Böylece prensibimizin "direniş savaşçısı" kısmına gelmiş bulunuyoruz. Amerikan Teknopoli'sine karşı direnenler sorulan soruları ve neden sorulduklarını bilmeden bir ankete ehemmiyet vermeyenlerdir;

verimliliğin, insani ilişkilerin aşkın amacı olduğunu reddedenlerdir;

sayıların sihirli güçleri olduğu inancından kendilerini kurtarmış olanlar ve hesaplamanın insani yargının yerini alabileceğini ve kesinliğin, gerçeğin eş anlamlısı olduğunu kabul etmeyenlerdir;

psikolojinin veya diğer "sosyal bilimlerin" sağduyunun dilinin veya düşüncesinin gücünü azaltmasına izin vermeyenlerdir;

ilerleme fikrine karşı en azından şüphe duyan ve idrak etme ile enformasyonu birbirine karıştırmayanlardır;

eskinin ilgisiz olduğunu düşünmeyenlerdir;

aileye sadakati ve aile onurunu ciddiye alanlardır;

dine ait kıssaları ciddiye alan ve gerçeğe ulaştıran tek düşünce sisteminin bilim olduğuna inanmayanlardır;

kutsal olan ile kutsal olmayan arasındaki farkı bilen ve modernite uğruna geleneği yok saymayanlardır;

teknolojinin hünerlerini takdir eden fakat teknolojik marifetlerin insanlığın olası en yüksek biçimini temsil ettiğini düşünmeyenlerdir.

Direniş savaşçısı, teknolojinin, şeylerin doğal düzeninin bir parçası olarak kabul edilmemesi gerektiğini anlamalıdır. IQ testinden otomobile, televizyondan bilgisayara her bir teknolojinin belirli ekonomik ve politik bağlamların ürünü olduğunu idrak etmelidir. Her bir teknolojinin bir programa, bir gündeme ve hayatın değerini arttıran veya arttırmayan ve de bu sebepten ötürü incelemeye ve eleştiriye tâbi tutulması gereken bir felsefeye sahip olduğunu anlamalıdır. Kısaca, teknoloji direniş savaşçısı, teknolojilerle arasında epistemolojik ve ruhsal açıdan bir mesafe bırakmaktadır, böylece teknolojiler bir derece tuhaf görünmektedir ve hiçbir zaman kaçınılmaz ve doğal kabul edilmemektedir.

Bundan daha fazlasını söyleyemem zira her insan bu fikirleri nasıl hayata geçireceğine kendisi karar vermelidir. Fakat muhtemelen bir insanın eğitimi, hem direniş savaşçısı kavramının geliştirilmesinde, hem de gençlerin bu kavrama kendilerine özgü bir anlam vermeleri hususunda oldukça yardımcı olabilir. O halde kitabımı eğitimle bitireceğim. Bu, politik eylemlerin ve sosyal politikaların Teknopoli'ye karşı koyma noktasında işe yaramaz olduğu manasına gelmez. Teknopoli'nin, kanunların ve politikaların cevap verebileceği bir problem olarak anlaşıldığına dair işaretler mevcuttur - çevreci hareketlerde, bilgisayarlara yönelik yasal sınırlamalarda, tıp teknolojisine yönelik gelişen güvensizlikte, yaygın bir biçimde kullanılan testlere yönelik tepkilerde, toplumsal uyumu yeniden hayata geçirmek için gerçekleştirilen her türlü çabada olduğu gibi. Fakat Lawrence Cremin'in de dediği gibi Birleşik Devletler'de ne zaman bir devrime ihtiyaç duysak yeni bir müfredat ediniriz. Bu yüzden ben de bir tane önereceğim.[2] Bence bu, kültürün mevcut probleme hitap etmesi hususunda en iyi yoldur. Elbette okulun kendisi de bir teknolojidir. Fakat

---

2. Burada yapacağım öneri daha önce birçok defa dile getirdiğim bir önerinin bir başka versiyonudur Daha kapsamlı bir öneriyi *Teaching as a Conversing Activity* isimli kitabımda bulabilirsiniz.

çoğu teknolojiye benzemeyen, özel bir tür teknolojidir ve sürekli olarak incelenmekte, eleştirilmekte ve değişikliğe tabi tutulmaktadır. Okul, hataları düzeltme ve diğer sosyal kurumları şaşırtan ve felç eden problemlere hitap etme hususunda Amerika'nın en temel aracıdır.

Okulların, gençlerin eğitimine yönelik yapabileceği en büyük katkı, onlara yaptıkları çalışmalarda tutarlılık duygusu ve öğrendikleri şeylerin amacı, anlamı ve birbirleriyle ilişkili olduğu duygusunu vermektir. Modern seküler eğitim, Ginger Rogers, Norman Mailer ve daha binlerce ismi öğretmediği için değil ahlaki, sosyal ve entelektüel bir merkeze sahip olmadığı için başarısızdır. Müfredatın her tarafına nüfuz eden bir fikirler veya tavırlar kümesi mevcut değildir. Haddi zatında müfredat bir "çalışma rotası" bile değildir sadece konuların anlamsız bir karışımıdır. Hatta müfredat, eğitimli bir insanı nelerin meydana getirdiğine dair bir görüş ortaya atmamaktadır. Diğer bir ifadeyle ideali teknokrattır; bir şeye bağlılığı ve kendine ait bir bakış açısı olmayan fakat pazarlanabilir birçok meziyete sahip olan kişidir.

Elbette, kültürün neredeyse bütün tutarlığını yitirdiği zamanlarda okulun tutarlılık sağlama kapasitesini abartmak yanlış olur. Teknik hale getirilmiş ve ana odaklanmış bilgi çerçevesinde şekillenen eğitime inandırıcı olmasa dahi bir gerekçe bulmak kolay değildir. Amerika'da okulların, eğitim hayatının merkezine dini yeniden koymalarının mümkün olmadığı aşikâr. Çok azı hariç insanlar, Tanrı'nın rızası için eğitim fikrini artık ciddiye almamaktadır. Bilgi patlamasının, "Temel Eserler programı" gibi sınırlı fakat eşgüdümlü programların uygulanabilirliğini ortadan kaldırdığı aşikârdır. Bazıları, vatan sevgisini eğitimdeki birleştirici ilke olarak vurgulamamızı isteyebilir. Fakat tecrübeyle sabittir ki vatan sevgisi her zaman hükümet sevgisi biçimine dönüşmektedir ve pratikte Sovyet ve Çin eğitim sisteminin merkezinde yer alan şeyle ayırt edilemez hale gelmektedir.

Bazıları, "duygusal sağlığı" müfredatın merkezine koymayı önereceklerdir. Bu noktada, bazen Rogercı bazen de Maslovcu diye tabir edilen bakış açısına gönderme yapmak istiyorum. Bu bakış açısı, bir insanın "gerçek benliğini" araması suretiyle duygusal yaşamını geliştirmesine her şeyin üstünde değer biçmektedir. Bu tarz bir bakış açısı haddi zatında müfredatı geçersiz kılmaktadır zira sadece "kendini tanımayı" değerli kabul etmektedir. Carl Rogers'ın dediği gibi öğretilen her şey muhtemelen ya saçma ya da zararlıdır bu nedenle okul hususunda tartışmaya girmek gereksizdir. Fakat bunun ötesinde kültür zaten "benliğin" yüceltilmesi yükünü taşımaktadır ve okulların benliği vurgulamasına gerek yoktur.

Sekülerleşmiş bir topluma makul bir tema önerisinde bulunan birisi, kaygan bir zeminde yürüyor demektir. Bununla birlikte tüm endişelerime rağmen Jacob Bronowski'nin *The Ascent of Man* (*İnsanın Yükselişi*) adlı eserinde hayat bulan bir imkânı tema olarak sunacağım. Bronowski'nin eseri, iyimserlikle dolu ve insanlığın kaderinin bilginin keşfi olduğu fikrini taşıyan bir kitap ve felsefedir. Her ne kadar Bronowski bilim üzerine vurgu yapsa da sanatların ve insani bilimlerin, tabiatı ve tabiattaki yerimizi bütüncül bir biçimde anlama çabamızın bir parçası olduğunu düşünmek için birçok gerekçenin var olduğuna inanmaktadır.

Bu yüzden ona göre insanın yükselişini tablolaştırmak için (ki ben "insanlığın yükselişi" kavramını kullanacağım) sanatla bilimi birleştirmek zorundayız. Fakat ayrıca geçmişle şimdiyi birleştirmeliyiz zira insanlığın yükselişi her şeyin ötesinde yaşayan bir hikâyedir. İnsanlığın yükselişi bir yaratılış hikâyesidir. Bu, insanlığın yalnızlığın, boş vermişliğin ve düzensizliğin üstesinden gelmek için yaratılmışlığının öyküsüdür. Ve elbette bu öykü, varlığa anlam ve düzen verme aracı olan çeşitli dinlerin varlığından da bahsetmektedir. Bu bağlamda, yaratılışın Kitab-ı Mukaddes'te ele alınış biçiminin, artistik imgelem ile bilimsel sezginin

mükemmele yakın bir karışımını meydana getirdiğine işaret etmek ilham verici olabilir. Gökbilimciler tarafından genel kabul gören Big Bang teorisi, Kitab-ı Mukaddes'in "başlangıç"la ilgili söylediklerini özü itibariyle doğrulamaktadır.

İnsanlığın yükselişini, müfredatın bina edileceği bir iskelet olarak kabul etmek birçok fayda içermektedir, özellikle mevcut durumu göz önüne aldığımızda. Evvela, işaret edeceğim birkaç istisna dışında yeni dersler icat etmek ve eskilerini ıskartaya çıkarmak zorunda değiliz. Bu gün birçok okulda geçerli olan müfredat kullanışsız değildir. Eğitim hayatı boyunca gittikçe derinliği ve kapsamı artan bir yapıya sahiptir. Üstelik öğrencilere dersleri anlamalarını sağlayacak bir bakış açısı kazandırmaktadır zira her bir ders bir çeşit savaş alanı olarak görünmektedir, şiddetli fikri mücadelelere sahne olan bir arena olarak. Her bir dersin içerdiği düşünce birtakım insanların düştüğü birtakım insanların da yükseldiği yeri işaret etmektedir. Bu nedenle insanlığın yükselişi iyimser bir hikâyedir. Sefaletten yoksun değildir ama hayret verici ve tekrar eden zaferlerin hâkim olduğu bir hikâyedir. Bu açıdan bakılacak olursa müfredat, insan aklının ve kabiliyetinin kutlanmasıdır, diplomaların anlamsız bir koleksiyonu değil.

İnsanlığın yükselişi teması, eğitimin teknik ve ticari olmayan bir tanımını sunmaktadır. Bu, şerefli insanlık geleneğinden çıkarılmış bir tanımdır ve akademik hayatın amaçlarına ait, teknokratların önyargılarına ters düşen bir kavramı yansıtmaktadır. Eğitimli olmak, bilginin ve bilgi sistemlerinin kökeninden ve gelişimden haberdar olmak; en güzel sözlerin ve düşüncelerin üretilmesini sağlayan zihinsel ve yaratıcı metotlara aşina olmak; Robert Maynard Hutchins'in Büyük Sohbet adını verdiği şeye en azından birer dinleyici olarak katkıda bulunmayı öğrenmek demektir. Bu tarz bir tanımın öğrenci merkezli, öğretim merkezli, beceri mer-

kezli ve de problem merkezli olmadığını fark etmişsinizdir. Bu tanım düşünce ve tutarlılık merkezlidir. Diğer bir ifadeyle bu tanım, bir dereceye kadar, okulda öğrenilen şeylerin gündelik problemlerle doğrudan alakalı olmadığını varsaymaktadır. Yani bu, tarihe, bilimsel düşünceye, dilin güzel kullanımına, dinin ve sanatların geniş kapsamlı bilgisine ve insani teşebbüsün devamına vurgu yapan bir eğitimdir. Bu eğitim, Teknopoli'nin tarih karşıtı, enformasyona doymuş, teknoloji aşığı karakterini ıslah edicidir.

Öncelikle tarihi ele alalım zira bir yönüyle tarih en temel disiplindir. Cicero'nun "Siz doğmadan evvel olanlardan bihaber olmak çocuk kalmaktır." sözünü tartışmaya gerek görmüyorum. Tarih, "yüksek düzeyde bilinçlilik" elde etmede en etkin entelektüel araçtır. Fakat tarihle ve tarih öğretimiyle ilgili olarak vurgulanması gereken birkaç nokta mevcuttur zira bu noktalar çoğu zaman okullarda ihmal edilmektedir. Öncelikle tarih sadece okuldaki derslerden biri değildir; biyoloji, fizik, matematik, edebiyat, müzik ve sanat dâhil her dersin bir tarihi vardır. Bu noktada her öğretmenin bir tarih öğretmeni olması gerektiğini söylüyorum. Örneğin biyoloji hakkındaki mevcut bilgilerimizi, biyoloji hakkında bir zamanlar bildiğimiz veya bildiğimizi düşündüğümüz şeyleri anlatmadan öğretmek, bilgiyi yalnızca bir tüketim ürünü haline getirmektir. Demokritos'u öğretmeden atomu öğretmek, Faraday'ı öğretmeden elektriği öğretmek, Aristo'yu veya Machiavelli'yi öğretmeden siyaset bilimini öğretmek, Hayd'ı öğretmeden müzik öğretmek öğrencilerin Büyük Sohbete katılmalarına engel olmaktadır. Bu öğrencileri bilginin köklerinden yoksun bırakmaktır ki şimdilerde başka hiçbir sosyal kurum bu konuda endişe duymamaktadır. Zira kendi kökenlerinizi bilmek sadece dedenizin nereden geldiğini ve başından neler geçtiğini bilmek değildir. Ayrıca düşüncelerinizin nereden geldiğini ve neden bu düşüncelere inandığınızı bilmektir; ahlaki ve estetik duyarlılıklarınızın nereden geldiğini bilmektir. Yalnızca aileni-

zin değil aynı zamanda sizin dünyanızın nereden geldiğini bilmektir. Cicero'nun fikirlerini sunmayı tamamlamak adına yine Cicero'nun bir düşüncesine yer vereceğiz: "Atalarının hayatlarından kopuk ve tarihsel bir bağlamdan yoksun bir insan hayatı ne değer ifade eder?" Cicero "atalar" derken annenizin teyzesini kastetmiyor.

Bu nedenle her dersin tarihiyle birlikte öğretilmesini öneriyorum. Bu yolla öğrenciler, ilk sınıflardan itibaren mevcut bilginin, sabit bir şey değil de, beşerin terakkisinde geçmişi ve geleceği olan bir safha olduğunu anlamaya başlarlar. Yaratılış teorilerine dönerek, bir eski İbrani çadırında yapılan spekülasyonlar ile MIT'deki bir sınıfta yapılan spekülasyonlar arasında gayet hoş ve derin bir uyum mevcuttur. Demek istediğim, derslerin tarihçeleri, bağlantıları öğretmektedir; dünyanın her gün yeniden yaratılmadığını göstermektedir; herkesin bir başkasının omuzu üzerinde durduğunu anlatmaktadır.

Derslere bu şekilde yaklaşmanın zor olduğunun farkındayım. Bu hususta yardımcı olacak az sayıda ders kitabı vardır ve öğretmenler bu tarz bilgilerle donatılmamışlardır. Üstelik farklı sınıflardaki öğrencilerin bu tarz bir eğitime nasıl tâbi tutulacakları bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat kanaatimce bu işin tartışmasız yerine getirilmesi gerekmektedir.

Dersleri tarihsel devamlıkları içinde öğretmek, tarih derslerini yersiz kılma niyeti taşımamaktadır. Eğer her ders tarihsel boyutuyla öğretilecek olursa tarih öğretmenleri tarihin ne olduğunu özgürce öğretebilir duruma geleceklerdir: Değişimin niçin vuku bulduğuna dair hipotezlerden ve teorilerden özgürce bahsedebileceklerdir. Bir anlamda "tarih" diye bir şey yoktur zira Thucydides'den Toynbee'ye kadar her tarihçi, anlattıkları hikâyelerin özel bir bakış açısının ürünü olmak zorunda olduğunu ve sosyal değişime dair belirli bir teoriyi yansıttığının farkındaydı. Ve ayrıca tarihçiler, belirli birtakım amaçlarla tarih yazdıklarının da farkındadır-

lar - genelde ne günümüzü yüceltmek ne de yermek için yazarlar. Kesin bir tarih yoktur; sadece tarihler vardır. Cevapları veren beşeri icatlar değildir, onlar bize sadece sorulan sorulara verilen cevapları söylerler.

Tarihçiler tüm bunları bilmektedir - bunlar onlar için sıradan şeylerdir. Fakat bunlar gençlerimiz için bir sırdır. Gençlerin bu konulardaki cehaleti, onları "tarih"in nasıl değişebildiğini ve Rusların, Çinlilerin, Amerikan Yerlilerinin ve hemen herkesin tarihsel olaylara neden tarih ders kitaplarının yazarlarından farklı baktıklarını anlamalarına engel olmaktadır. Öyleyse tarih öğretmenin anlamı "tarihler öğretmeni" olmaktır. Bu, Amerika'nın, Avrupa'nın ve Asya'nın geçmişlerinin belirli bazı versiyonlarının anlatılmayacağı anlamına gelmez. En azından bir tarihi bilmeyen bir öğrenci, diğer tarihleri yorumlayacak duruştan yoksundur. Fakat bu, bir tarihler öğretmeninin, her an, nasıl tarihlerin kültürün bir ürünü olduğunu; nasıl her bir tarihin kendisini üreten kültürün kibrini ve hatta metafiziksel önyargılarını yansıttığını; nasıl bir toplumun dininin, siyasetinin, coğrafyasının ve ekonomisinin o toplumun geçmişlerini belirli bir çizgide yeniden inşa etmesini sağladığını gösterme kaygısı içinde olacağı anlamına gelmez. Tarih öğretmenleri öğrenciler için "nesnelliğin" ve "vakaların" ne manaya geldiğini açıklamalıdır, "bakış açısının" ve "teorinin" ne olduğunu göstermelidir, tarihçilerin nasıl yorumlanması gerektiği hususunda bir fikir vermelidir.

Bu fikrin (mukayeseli tarih) öğrencilerin kavrayamayacakları kadar soyut olduğu itirazında bulunulabilir. Fakat bu, mukayeseli tarihin öğretilmesi gerekliliğinin sebeplerinden biridir. Tarihi, kesin, dağınık ve somut vakalar kronolojisi şeklinde anlatmak, Teknopoli'nin önyargısını tekrarlamaktır ki bu gençleri kavramlara ve teorilere ulaşmaktan alıkoymaktır ve onları anlamsız vakalar seline maruz bırakmaktır. Bu, "tarih" müfredatında nelerin yer alması gerektiği etrafında gelişen tartışmanın

neden oldukça derin olduğunun bir sebebidir. Örneğin bazıları Nazi katliamının veya Stalin'in katliamlarının veya Yerlilerin döktüğü gözyaşlarının okullarda öğretilmesi üzerinde durmaktadır. Öğrencilerin bu tarz şeyleri bilmesi gerektiği hususunda hemfikirim fakat cevap vermemiz gereken soru onlardan bu tarz olaylarla ilgili olarak neyi "bilmelerini" istediğimizdir. Bu tarz olaylar "çılgın" tarih teorisi olarak mı açıklanmalı? Bu tarz olaylar, "şeytanın sıradanlığının" veya "hayatta kalma kanununun" resmedilişi olarak mı anlaşılmalı? Bu tarz olaylar ekonomik açgözlülüğün evrenselliğinin bir göstergesi midir? Bu tarz olaylar insan doğasının işleme tarzının örnekleri midir?

Geçmişle meşgul olurken ne tür olayları dâhil edecek olursak olalım yapabileceğimiz en kötü şey bu olayları takdim ederken bir teoriden veya teorilerden yoksun bırakmaktır. Bu elbette Teknopoli'nin her gün yaptığı şeydir. Tarih öğretmeni "olay"ların ötesine geçerek, kavramlar, teoriler, hipotezler, karşılaştırmalar, çıkarımlar, yorumlar sahasına adım atmalıdır. Mesele "tarih" öğretimindeki soyutlama seviyesinin artırılmasıdır. Bu düşünce fen dersleri dâhil her derse uygulanabilir.

İnsanlığın yükselişi bakış açısından bilimsel teşebbüs insanlığın en yüce başarılarından biri olarak görülmektedir. Kıyamet günü hep beraber bilimden bahsedebiliriz. Tarih biliminin her derste öğretilmesi gerektiğinden daha önce bahsettik fakat bu o dersin "felsefesinin" öğretilmesinden daha önemli değildir. Bu konuyu biraz da ümitsiz bir ruh haliyle ele alıyorum. Birleşik Devletler'deki liselerin yarısından çoğunda bir tane bile fizik dersi bulunmamaktadır. Ve kaba bir tahminle okulların yüzde doksanında kimya dersleri, öğrenciler birer eczacı olacaklarmış gibi ele alınmaktadır. Bilimin insan hayalinin bir tecrübesi olduğunu, bilimin teknolojiden tamamen farklı bir şey olduğunu, bilimlerin "felsefelerinin" olduğunu ve tüm bunların bilimsel eğitimin bir parçası olması gerektiğini

ileri sürmek aforoz sebebidir. Fakat yine de ben bunlara inanmaktayım.

Elli öğrenciden yalnızca birinin "tümevarım" kavramının ne manaya geldiğini bildiğini söylersek mübalağa yapmış mı oluruz? Ya da bilimsel teorinin veya bilimsel modelin veya düzgün bir deney için uygun şartların ne olduğunu bilen öğrencilerin ya da bilimsel hakikat üzerine düşünmüş öğrencilerin oranın elliye bir olduğunu söylersek abartmış mı oluruz? *The Identity of Man* adlı kitabında Bronowski şöyle demektedir: "Bu, bilimdeki imgelemin paradoksudur, amacı imgelemin yoksullaştırılmasıdır." Bu ürkütücü sözle kastettiğim şey, bilimsel imgelemin en üst düzey noktasının yeni fikirlerin çoğalmasına engel olduğudur. Bilimdeki genel bakış açısı cimrice bir bakış açısıdır ve zengin bir kâinat modeli hipotezlerdeki mümkün modeller kadar fakirdir.

Acaba yüz öğrenciden biri bu ifadeden bir anlam çıkarabilir mi? "İmgelemin yoksullaştırılması" ifadesinin ürkütücü olmasına rağmen bu alıntının içerdiği düşünceyle alakalı şaşırtıcı ve alışılmadık bir şey yoktur. Tüm bilim adamları Bronowski'nin ne demek istediğini anlarlar. Fakat bu, öğrencilerimiz için bir sırdır ve açığa çıkarılmalıdır. Derslerin tarihsel bir boyuta sahip olmasının yanı sıra ilkokuldan üniversiteye kadar her okulun bilim felsefesi dersleri vermesini öneriyorum. Bu tarz bir ders bilimsel dil, bilimsel kanıtın doğası, bilimsel hipotezin kaynakları, imgelemin rolü, deney koşulları ve özellikle hatanın ve aksini ispat etmenin değeri gibi mevzularla ilgilenmelidir. Yanılmıyorsam eğer hâlâ birçok insan, bir ifadeyi bilimsel yapanın o ifadenin doğrulanabilirliği olduğuna inanmaktadırlar. Aslında tam tersidir: Bilimsel ifadeyi bilimsel olmayandan ayıran şey bilimsel ifadenin yanlışlanabilirlik testine tabi tutulabilmesidir. Bilimi mümkün kılan şey, "gerçeklik"in farkına varma kabiliyetimiz değil de yanlışlığın farkına varabilme kabiliyetimizdir.

Bu tarz bir dersin ulaşması gereken düşünce, bilimin eczacılık veya

teknoloji veya büyücülük hileleri değil de insan aklının özel bir şekilde kullanılması olduğu düşüncesidir. Bir insanın beyaz bir önlük giymek suretiyle (ki televizyon bu şekilde öğretmektedir) bilim adamı olamayacağını, bilim adamı olmanın birtakım düşünce kurallarını (ki bu kuralların çoğu dilin düzgün bir şekilde kullanımını gerektirir) kullanmak suretiyle gerçekleştiğini anlamak öğrencilerimiz açısından önemlidir. Bilim, herkese açık bir dil kullanım metodu içermektedir. İnsanlığın yükselişi büyük oranda buna dayanmaktadır.

Dilin düzgün bir biçimde kullanımı meselesine gelince, bilim felsefesi derslerinin yanı sıra ilkokuldan üniversiteye kadar her okulda semantik derslerinin verilmesini teklif etmek istiyorum ki insanlar semantik yöntemlerle anlama ulaşırlar. Bu bağlamda, İngilizce öğretmenlerinin bu konuya yaklaşımlarının dik kafalılık olduğundan söz etmeliyim, diğer bir deyişle İngilizce öğretmenleri bu konuyu ihmal etmektedirler. İngilizce öğretmenlerinin yazmayı ve okumayı öğretmekle ilgilendiklerini iddia etmeleri anlayabildiğim bir şey değildir. Fakat dilin gerçekle ilişkisini hakkında bir şeyler öğretmeden (ki semantik bunu yapar), okumanın ve yazmanın gelişmesini nasıl bekliyorlar anlayamıyorum.

Her öğretmen aynı zamanda bir semantik öğretmeni olmalıdır zira dil ile bilgi denilen şeyin birbirinden ayrılması mümkün değildir. Tarih gibi semantik de disiplinler arası bir derstir: Her bir dersi anlamak için semantik hakkında bir şeyler bilmek gerekmektedir. Fakat eğer gençlerimiz dilin temel ilkelerinin saptandığı ve açıklandığı bir ders alabilirse bu, onların zihinsel gelişimleri açısından çok faydalı olacaktır. Bu tarz bir ders yalnızca dilin farklı kullanımlarıyla değil aynı zamanda eşya ile kelimeler, semboller ile işaretler, olgusal ifadeler ile yargılar ve gramer ile düşünce arasındaki ilişkilerle de ilgilenecektir. Özellikle genç öğrenciler için bu ders, çok sık tekrarlanan semantik hatalara ve bu hataların dikkatli

olmak suretiyle önlenebilir olduğuna vurgu yapmalıdır (ya o ya bu kategorileri, soyutlama seviyesinin yanlış anlaşılması, kelimelerle şeylerin karıştırılması, slogancılık gibi hatalar).

Müfredatta yer alması gereken dersler arasında semantik en "temel" olanıdır. Zira semantik, anlam verme ve anlamı yorumlama metotlarımızla ilgilidir ve öğrenci zekâsının en derin seviyelerini etkileme hususunda büyük bir potansiyele sahiptir. Fakat "öze dönüş" önerildiği zaman semantikten nadiren bahsedilir. Neden? Bence bunun nedeni çok derinlerde yatmaktadır. Meseleyi George Orwell'a uyarlayacak olursak, derslerin birçoğu temeldir fakat bazıları daha temeldir. Bu tarz dersler, eleştirel düşünce üretme kapasitesine ve öğrencilerin, meselenin özünü kavratacak sorulara ulaşmalarını sağlama kapasitesine sahiptir. Bu, "öze dönüş"ü savunanların aklında olan şey değildir. "Öze dönüş"ü savunanlar dil teknikerleri istemektedir: Dil teknikerleri, direktifleri takip eden, raporları açıkça yazan ve imla kurallarına uyan insanlardır. Semantik çalışmanın öğrencilerin yazma ve okuma becerilerini geliştireceğine dair birçok delil mevcuttur. Fakat aynı zamanda bu becerileri geliştirmekten daha fazlasını yapar. Yazdıkları ve okumaları istenen şeylerin manası ve hakikati üzerine düşünmelerine yardımcı olur. Söylenen sözlerin altında yatan varsayımları keşfetmeyi öğretir. Dilin gerçeği çarpıtabildiği türlü türlü yolları vurgular. Öğrencilerin, Charles Weingartner ve benim adlandırdığımız gibi "saçmalık dedektörü" olmalarında yardımcı olur. Bu nedenle sağlam semantik altyapısı olan öğrencilere genelde okuma testleri zor gelir. Bir okuma testi yazılanların doğru olup olmadığını ya da yazılanlar doğru ise bununla ne yapılması gerektiğini sorgulamamızı beklemez. Semantik bu sorular üzerinde ısrarla durur. Fakat "öze dönüş" savunucuları eğitimin *bu öz* üzerine olması gerektiğini düşünmezler. Bu yüzden genellikle edebiyat, müzik ve sanat onların gündemlerinde yer al-

maz. Fakat elbette, insanlığın yükselişini mevzu edinirken zorunlu olarak bu dersleri öne çıkarmalıyız.

Bu dersleri bu şekilde öne çıkarmamızın en bariz nedeni bu derslerin konularının, beşeri tecrübe ve hislerin devamlılığı ve bütünlüğü hakkında sahip olduğumuz en iyi kanıtları barındırmasıdır. Bu nedenle beşeri bilimleri öğretirken geçmişin devamlı olarak oluşturulması üzerine vurgu yapmalıyız. Okullar çağdaş eserlerden mümkün olduğu kadar uzak durmalıdır. İletişim endüstrisinin doğası gereği öğrencilerimiz kendi çağlarının popüler sanatlarına (müzik, söz sanatları, tasarım, edebiyat ve mimari) devamlı erişim imkânına sahiptir. Öğrencilerin, bu sanatların içeriği ve biçimi hakkındaki bilgileri kesinlikle tatminkâr değildir. Fakat geçmişin sanatlarının içeriği ve biçimi hakkındaki cehaletleri daha büyüktür. Bu, geçmişin sanatlarını vurgulamak için iyi bir nedendir. Ayrıca günümüzün zorbalıklarından kurtulmak açısından, sanat tarihi çalışmaktan daha iyisi yoktur. Örneğin resim, yazıdan üç kat daha yaşlıdır ve değişen stil ve temalarıyla beraber beşeri terakkinin on beş bin yıllık tarihini içermektedir.

Bunu derken sanatı arkeoloji başlığı altında sınıflandırma niyetinde değilim; gerçi sanat tarihine müfredatta önemli bir yer vermeyi tavsiye edeceğim. Fakat sanat tarihsel bir üründen fazlasıdır. Sanatın, bizim için bir anlam ifade etmesi için söylemsel dille açıklanamayan duygular içermesi gerekmektedir. O nedenle, bugünün öğrencilerinin geçmişin resmi, mimarisi, müziği, heykeli veya edebiyatıyla duygusal bir bağ kurup kuramayacakları sorusu ortaya çıkmaktadır. Bence bu soruya verilecek cevap bunun çok zor olacağıdır. Öğrenciler ve birçoğumuz Shakespare'in sonelerinin, Haydn'in senfonilerinin veya Hals'ın resimlerinin uyandırdığı estetik duyarlılıktan farklı bir estetik duyarlılığa sahibiz. Meseleyi basitleştirecek olursak, Madonna'nın müziğin zirvesine ulaştığına inanan bir genç, insanlığın yükselişini ve düşüşünü birbirinden ayırabilme duyarlılığından

yoksundur. Popüler kültürün itibarına leke sürmek niyetinde değilim. Demek istediğim popüler sanatların ürünlerinin kültürün kendisi tarafından yeteri kadar üretildiğidir. Okullar klasik sanat formlarını ulaşılır kılmalıdır zira pek de ulaşılır değildirler ve klasik sanat formları farklı bir duyarlılık ve tepki usulü talep etmektedirler. Günümüz şartlarında, öğrencileri Mozart'ın, Beethoven'ın, Bach'ın veya Chopin'in müziklerini duymadığı yerde okulların, rock müzik konserlerine sponsor olması için bir mazeretleri yoktur. Veya öğrencilerin Shakespeare'e, Cervantes'e, Milton'a, Keats'a, Dickens'a, Whitman'a, Twain'a, Melville'e veya Poe'ya ait eserleri okumadan mezun oldukları yerde. Veya öğrencilerin Goya'nın, El Greco'nun, David'in resimlerinin en azından bir fotoğrafını görmeden mezun oldukları yerde. Mesele, bu bestekârların, yazarların ve ressamların kendi zamanlarının popüler sanatçıları olması değildir. Mesele, bu sanatçıların bizim dilimizden farklı bir dilde konuşmaları. Oysaki bu sanatçılar, yalnızca medeni insanların sanata yaklaşımındaki standartları tespit ettikleri için önemli değildirler. Bu sanatçılar, hâkim kültür, seslerini kısmak ve standartlarını görünmez kılmak istediği için de önemlidir.

Kuvvetle muhtemel, bugünün popüler sanatlarına dalmış öğrenciler bu tarz bir vurguyu sıkıcı ve zahmetli bulacaklardır. Bu, öğrettikleri şeylerin derhal ve hararetle yankı bulmasını isteyen öğretmenler için de zahmetli olacaktır. Fakat gençlerimize, değerli şeylerin hepsinin derhal elde edilir şeyler olmadığını ve bilmedikleri duyarlılık seviyeleri olduğunu göstermeliyiz. Bilhassa gençlere insanlığın sanat kökleri gösterilmelidir. Ve bizim zamanımızda bu görev kaçınılmaz bir biçimde okullara düşmektedir.

Kökler meselesiyle ilgili olarak, nerden geldiğimize dair her bir anlayışın vazgeçilmez iki unsurunu dâhil ederek önerimi sonlandırmak istiyorum. Birincisi teknoloji tarihidir ki en az bilim ve sanat kadar insanlı-

ğın tabiatla ve kendi sınırlarıyla karşılaşma hikâyesinin bir parçasıdır. Örneğin, gözlüğün on üçüncü yüzyılda icadı ile on ikinci yüzyılda genetik bağ deneyleri arasındaki ilişki öğrencilere gösterilmelidir: Her iki durumda da anatominin kader olduğu önerisi reddedilmektedir ve teknoloji sayesinde kader belirlenmektedir. Kısaca, teknolojilerimiz ile sosyal ve ruhsal dünyamız arasında ilişkileri anlayacak öğrencilere gereksinim duymaktayız. Böylece öğrenciler teknolojinin bizi nereye götürdüğünü ve bunu nasıl gerçekleştirdiğini tartışmaya başlayabilir.

İkincisi dindir ki resimle, müzikle, teknolojiyle, mimariyle, edebiyatla ve bilimle sıkı sıkıya bağlıdır. Müfredatta karşılaştırmalı dinler dersi olmasını teklif etmek istiyorum. Bu tarz bir ders dinle, insanın varlığın özüyle ilgili temel soruların cevaplarıyla entegre olmuş yaratıcılığının bir dışavurumu olması noktasından ilgilenecektir. Bu, betimleyici bir ders olacaktır, hiçbir dinin propagandasını yapmayacaktır fakat dinsel anlatının kendisine ait metaforları, literatürü, sanatı ve ritüelleri aydınlatacaktır. Bu tarz bir dersin karşılaşacağı sorunların farkındayım ve bu, sadece dinle okulun birbirinden tamamen ayrı olması gerektiği inancı değildir. Fakat öğrencilerimizden, farklı zamanlardaki ve farklı mekânlardaki farklı insanların nasıl aşkınlık fikirlerine inandıklarını düşünmelerini istemeden öğrencilerimizi eğittiğimizi nasıl iddia edebiliriz. Hiçbir eğitim Tevrat, İncil, Kuran, Bhagavad-Gita gibi kutsal metinleri görmezden gelemez. Bu kitaplara *Komünist Manifesto*'yu da eklemeliyim zira bu eseri, milyonlarca insanın kendini adadığı dinsel prensipleri barındıran kutsal bir metin olarak sınıflamak bence yanlış olmaz.

Özetleyecek olursak, her bir dersin insanlığın tarihsel gelişimdeki bir safha olarak sunulduğu bir müfredat öneriyorum; bu müfredatta bilim, tarih, dil, teknoloji ve din felsefeleri öğretilmelidir ve bu müfredatta sanatsal dışavurumun klasik formları üzerine güçlü bir vurgu vardır. Bu,

"öze dönüş"e yönelen bir müfredattır fakat teknokratların kastettiği şekilde değil. Ve bu müfredat kesinlikle Teknopoli'nin ruhuna karşı çıkmaktadır. Bu tarz bir eğitim programının teknolojik düşünce dünyasının saldırısına bir son vereceğine dair bir illüzyona sahip değilim. Fakat muhtemelen, bu tarz bir eğitim programı, teknolojik düşünce dünyasıyla aramıza mesafe koymamızı sağlayacak ciddi bir sohbetin başlamasına ve devam etmesine yardımcı olacaktır ve böylece teknolojik düşünce dünyasını eleştirecek ve değişikliğe uğratacaktır. Ben de kitabımdan bunu umut etmekteyim.

BİBLİYOGRAFYA

Al-Hibri, A., and Hickman, L. (eds.). *Technology and Human Affairs*. London: The C. V. Mosby Company, 1981.

Arendt, H. *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Books, 1977.

Bellah, R. N.; Madsen, R.; Sullivan, W. H.; Swidler, A.; and Tipton, S. M. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press, 1985.

Beniger, J. R. *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society*. Cambridge, Mass., and London: Harvard University Press, 1986.

Bolter, J. D. *Turing's Man: Western Culture in the Computer Age*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1984.

Bury, J. B. *The Idea of Progress: An Inquiry into its Origin and Growth*. New York: Dover Publications, Inc., 1932.

Callahan, R. E. *Education and the Cult of Efficiency: A Study of the Social Forces That Have Shaped the Administration of the Public Schools*. Chicago: The University of Chicago Press, 1962.

Christians, C. G., and Van Hook, J. M. (eds.). *Jacques Ellul: Interpretive Essays*. Chicago: University of Illinois Press, 1981.

Eisenstein, E. *The Printing Revolution in Early Modern Europa*. Cambridge Mass.: Cambridge University Press, 1983.

Ellul, J. *The Technological Society*. New York: Alfred A. Knopf, 1964.

Ellul, J. *The Betrayal of the West*. New York: The Seabury Press, 1978.

Farrington, B. *Francis Bacon: Philosopher of Industrial Science*. New York Henry Schuman, Inc., 1949.

Freud, S. *Civilization and Its Discontents*. New York: W. W. Norton & Co., 1961.

Gehlen, A. *Man in the Age of Technology*. New York: Columbia University Press, 1980.

Giedion, S. *Mechanization Takes Command: A Contribution to Anonymous History*. New York: W. W. Norton & Co., 1948.

Gimpel, J. *The Medieval Machine: The Industrial Revolution of the Middle Ages*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1976.

Gould, S. J. *The Mismeasure of Man*. New York: W. W. Norton & Co., 1981.

Gozzi, R., Jr. "The Computer 'Virüs' as Metaphor," in *Etcetera: A Review of General Semantics*. vol. 47, no. 2 (Summer 1990).

Hayek, F. H. *The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason*. Indianapolis: Liberty Press, 1952.

Hirsch, E. D., Jr. *Cultural Literacy: What Every American Needs to Know*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1987.

Hodges, A. *Alan Turing: The Enigma*. New York: Simon & Schuster, 1983.

Hoffer, E. *The Ordeal of Change*. New York: Harper & Row, 1952.

Horowitz, L. C., M.D. *Taking Charge of Your Medical Fare*. New

York: Random House, 1988.

Hunt, M. *The Universe Within: A New Science Explores the Mind.* New York: Simon & Schuster, 1982.

Hutchins, R. M. *The Higher Learning in America.* New Haven: Yale University Press, 1936.

Inlander, C. B.; Levin, L. S.; and Weiner, E. *Medicine on Trial: The Appalling Story of Medical Ineptitude and the Arrogance that Overlooks It.* New York: Pantheon Books, 1988.

Katsch, M. E. *The Electronic Media and the Transformation of Law.* New York and Oxford: Oxford University Press, 1989.

Koestler, A. *The Sleepwalkers.* New York: The Macmillan Company, 1968.

Lasch, C. *Haven in a Heartless World: The Family Besieged.* New York: Basic Books, Inc., 1975.

Lewis, C. S. *The Screwtape Letters.* New York: Macmillan, 1943.

Logan. R. K. *The Alphabet Effect: The Impact of the Phonetic Alphabet on the Development of Western Civilization.* New York: St. Martin's Press, 1986.

Luke, C. *Pedagogy, Printing, and Protestantism,* Albany: State University of New York Press, 1989.

Marx, K., and Engels, F. *The German Ideology.* New York: International Fublishers, 1972.

Milgram, S. *Obedience to Authority: An Experimental View.* New York; Harper & Row, 1974.

Muller, H. J. *The Children of Frankenstein: A Primer on Modern Technology and Human Values.* Bloomington and London: Indiana University Press, 1970.

Mumford, L. *Technics and Civilization.* New York: Harcourt Brace

Jovanovich, 1963.

Myrdal, G. *Objectivity in Social Research.* New York: Pantheon Books, 1969.

Papert, S. *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas.* New York: Basic Books, Inc., 1980.

Payer, L. *Medicine and Culture: Varieties of Treatment in the United States, England, West Germany, and France.* New York: Penguin Books, 1988.

Penzias, A. *Ideas and Information: Managing in a High-Tech World,* New York and London: W. W. Norton & Co., 1989.

Plato. *Phaedrus and Letters VII and VIII.* New York: Penguin Books, 1973.

Postman, N. *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business.* New York: Penguin Books, 1985.

Read, H. *To Hell with Culture and Other Essays on Art and Society.* New York: Schocken Books, 1963.

Reiser, S. J. *Medicine and the Reign of Technology.* Cambridge, London, New York and Melbourne: Cambridge University Press, 1978.

Rifkin J. *Time Wars: The Primary Conflict in Human History.* New York: Henry Holt and Company, 1987.

Schumacher, E. F. *Small Is Beautiful: Economics As If People Mattered.* New York, Hagerstown, San Francisco and London: Harper & Row.

Schumacher, E. F. *A Guide for the Perplexed.* New York: Viking Penguin, Inc., 1977.

Searle, J. *Minds, Brains and Science.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984.

Segal, H. P. *Technological Utopianism in American Culture*. Chicago: The University of Chicago Press, 1985.

Snow, C. P. *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. New York: Cambridge University Press, 1959.

Sturt, M. *Francis Bacon*. New York: William Morrow & Company, 1932.

Szasz, T. *Anti-Freud: Karl Kraus's Criticism of Psychoanalysis and Psychiatry*. Syracuse: Syracuse University Press, 1976.

Tocqueville, A. de. *Democracy in America*. New York: Anchor Books (Doubleday & Co., Inc.), 1969.

Usher, A. P. *History of Mechanical Inventions*. New York: Dover Publications, Inc., 1929.

Weingartner, C. "Educational Research: The Romance of Quantification," *Etcetera: A Review of General Semantics*, vol. 39, no. 2 (Summer 1982).

Weizenbaum, J. *Computer Power and Human Reason: From Judgment to Calculation*. San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1976.

White, L., Jr. *Medieval Technology and Social Change*. London: Oxford University Press, 1962.

Whitehead, A. N. *The Aims of Education and Other Essays*. New York: The Free Press, 1929.

Whitrow, G. J. *Time in History: The Evolution of Our General Awareness of Time and Temporal Perspective*. Oxford and New York: Oxford University Press, 1988.

Teknopoli

Yeni Dünya Düzeni

Tercüme: Mustafa Emre Yılmaz

Teknoloji güvenilmek ve itaat edilmek isteyen bir dosttur. İki bir çok insan teknolojiye güvenmektedir ve boyun eğmektedir zira teknoloji gerçekten çok cömerttir. Fakat elbette bu dostluğun karanlık bir yanı vardır. Teknolojinin hediyeleri yüksek maliyetten masun değildir. En dramatik haliyle ifade edecek olursak, teknolojinin kontrol dışı büyümesi insanlığın hayati kaynaklarını yok etmektedir suçlamasında bulunabiliriz. Teknoloji, ahlaki temelden yoksun bir kültür meydana getirmektedir.

Teknolojik değişim toplama bir eklemek ya da toplamdan bir çıkarmak demek değildir. Teknolojik deişim ekolojiktir. "Ekolojik" kavramını çevre bilimcilerin kullandığı manada kullanıyorum. Önemli bir değişiklik topyekûn değişikliğe sebep olur. Eğer tırtılları doğal ortamlarından çıkarırsanız geriye kalan, aynı doğal ortam eksi tırtıllar değildir; artık elinizde geriye kalan canlıların yaşam şartlarını yeniden düzenlediğiniz yeni bir çevre vardır. Aynı şey tırtıl olmayan bir ortama tırtılları eklediğiniz zaman da geçerlidir. Teknolojik araçların ekolojisi de bu şekilde çalışır. Yeni bir teknoloji ne bir şey ekler ne de çıkarır; her şeyi değiştirir. Matbaa icat edildikten elli sene sonra Avrupa artı matbaa değildi karşımızdaki. Artık bambaşka bir Avrupa'ydı varolan. Televizyon her politik kampanyaya, her eve, her okula, her kiliseye, her endüstriye yeni bir renk kattı. İşte bu yüzden teknolojik araçlar arasındaki rekabet çok şiddetli olmaktadır. Teknoloji, örgüt yapılan teknolojinin ortaya koyduğu dünya görünüşünü yansıtan kurumlar tarafından kuşatılmış durumdadır.

Paradigma Yayıncılık

SBN 975-00245-2-4

